

**Roskilde
University**

Fremtidens Danmark, socialdemokraterne og keynesianismen
en doktrinhistorisk undersøgelse

Bredsdorff, Nils

Publication date:
2000

Citation for published version (APA):
Bredsdorff, N. (2000). *Fremtidens Danmark, socialdemokraterne og keynesianismen: en doktrinhistorisk undersøgelse*. Roskilde Universitetsbibliotek. Skriftserie fra Roskilde Universitetsbibliotek Nr. 29
<http://hdl.handle.net/1800/369>

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain.
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal.

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact rucforsk@kb.dk providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Fremtidens Danmark, socialdemokraterne og keynesianismen

- en doktrinhistorisk undersøgelse

Nils Bredsdorff

Roskilde Universitetsbibliotek

Skriftserie fra Roskilde Universitetsbibliotek nr. 29

Fremtidens Danmark, socialdemokraterne og keynesianismen - en doktrinanalyse/Nils Bredsdorff

Skriftserie fra Roskilde Universitetsbibliotek nr. 29
Roskilde 2000

ISSN 0105-5664x
ISBN 87-7349-468-2

Roskilde Universitetsbibliotek
Universitetsvej 1
Postboks 258
4000 Roskilde

Tlf: 46742233

e-mail: nb@ruc.dk

Tryk: Roskilde Universitetstryk

Illustration på Titelblad: Roskilde Universitetsbibliotek – Bibliotekshaven, Henning
Larsens tegnestue 1999

Indhold

Forord

- 1. Planer, projekter og kup**
- 2. Keynesianisme - et forsøg på en operationel afgrænsning**
 - 2.1 Kan der findes et enkelt kriterium?
 - 2.2 Den svenske skole, Myrdal og Keynes
- 3 Socialdemokratiets tilegnelse af Keynes?**
 - 3.1 ”Moderne” finanst teori og keynesianisme
 - 3.2 Beveridge og socialismen
 - 3.3 Fremtidens Danmark og Keynes
 - 3.4 Arbejdernes erfaringer og videnskaben
 - 3.5 Bedriftsråd og økonomisk demokrati
- 4 Om store linier og små nuancer**
 - 4.1 Fordelingslinien og vækstlinien
 - 4.2 Nuancernes overvældende betydning
 - 4.3 Om brugen af historien til at tegne store linier
- 5. Drømmen om i morgen**

Fremtidens Danmark, socialdemokraterne og keynesianismen

Forord

I en artikel i Arbejderhistorie¹, anførte jeg i en fodnote, at jeg havde forsømt at inddrage en række historiske undersøgelser af relevans for diskussionen af keynesianismens gennemslag i Danmark - herunder flere fra Arbejderhistorie. Jeg tillod mig også den flothed alligevel at påstå, at de navngivne forfattere læste Keynes ind i teksterne og derfor fandt forhold, som retteligen ikke var der. Jeg har gentaget disse påstande i det større arbejde om emnet, "Embedsmandsstaten under ombrydning - økonomer, keynesianere og rationaliseringsekspert i efterkrigsårenes centralforvaltning".² Det er naturligvis en beklagelig mangel ved mit arbejde, at jeg ikke har fulgt med i diskussionen omkring især Fremtidens Danmarks tilblivelse, og den skal der hermed rådes bod på.

Hermed er også sagt, at en del af de centrale argumentationsforløb - f.eks. mit bud på, hvordan økonomernes/ embedsmændenes ideudvikling skal bestemmes, og hvordan cand.polit'erne i modsætning til folketroen ikke marcherede ind i statsadministrationens betydende poster i efterkrigsårene - sker i denne bog. Den er således en væsentlig forudsætning for det følgende. I den foreliggende bog om bl.a. Fremtidens Danmarks historikere er et enkelt element fra "Embedsmandsstaten" taget ind til fornyet og grundigere behandling. Det drejer sig om forsøget på at give begrebet keynesianisme en afgrænsning, der er operationel i en dansk historisk undersøgelse. Ellers er gentagelser også i eksempel materialet forsøgt undgået helt.

¹ Styring, koordinering og rationalisering - om den såkaldte keynesianske revolution i efterkrigsårenes centralforvaltning in: Arbejderhistorie nr. 1 1999 s. 1-22

² Skriftserie fra Roskilde Universitetsbibliotek nr. 28, Roskilde 1999

1. Planer, projekter og kup

Umiddelbart kunne man med en betydelig ret spørge, om det er umagen værd at grave ned i kilderne for at undersøge, om Jens Otto Krag og andre senere ledende socialdemokrater nu også var Keynes-inspirerede eller fuldbårne keynesianere og om de så at sige kuppede partiets socialiseringsudvalg til at acceptere et grundlæggende keynesiansk program. Med lige så stor ret kunne man undre sig over, hvorfor Socialdemokratiets programskrift *Fremtidens Danmark* nu igen skal under luppen. Men som jeg forhåbentlig kan vise er det ikke blot umagen værd men også yderst påkrævet at give sig i kast med sagen.

Påstanden om, at Krag og andre ledende eller indflydelsesrige socialdemokrater var keynesianere og på mere eller mindre direkte måde også gjorde Socialdemokratiets program til et keynesiansk kampskrift spærrer nemlig for forståelsen af helt afgørende begivenheder og processer i partiets historie. Påstanden er ikke blot - dens betydning taget i betragtning - uden rimelige belæg i kilderne, den er også kontraproduktiv, fordi den leder fokus væk fra den kamp, som foregik i partiet og i den politiske elite i landet om efterkrigsårenes nye dagsorden og de nye politiske diskurser, dvs. de accepterede politiske og økonomiske argumentationsfigurer. Ikke blot er *Fremtidens Danmark* ikke keynesiansk og den socialdemokratiske forståelse af den statslige økonomiske politik ikke båret af nogen type indsigt i Keynes i perioden 1944-46. Både programmet og tænkningen er tværtimod på en lang række punkter kontrære i forhold til Keynes.

Keynesianismens centrale elementer var langt sværere at have med at gøre for store dele af den socialdemokratiske bevægelse end historien om fåmandsrevolutionen via program-kuppet lader ane. Selve den keynesianske makro-tænkning, som giver bolden op til fremtidens forståelse af samfundsøkonomien og det statslige ansvar for den samlede balance og vækst, giver enorme problemer for fagbevægelsens kortsigtede mål og skærper de modsætninger, som tidligere havde vist sig mellem positionen som regeringsmagt og positionen som forsvarer for arbejderklassens levevilkår. Kampen om ordenes indhold: Effektivitet og rationalisering, betalingsbalancehensyn og løntilbageholdenhed, arbejdsstyrkens mobilitet og efterspørgslens begrænsning,

samarbejdsudvalg og medbestemmelse, var ikke afgjort. For de fleste “ords” vedkommende var kampen om deres moderne betydning tværtimod knap begyndt endnu. Det mest eftertrykkelige eksempel er måske velfærdssamfundet, hvis spæde begyndelse også er blevet henlagt til denne periode, selvom hverken ordet eller forestillingen var begyndt at antage de nye former endnu.³

De begivenheder, som påstanden om en keynesiansk revolution i parti og i centraladministration, risikerer at spærre for, er således kampen om magten mellem ledelse og medlemmer, parti og fagbevægelse, højre og venstre side i begge dele af bevægelsen om magten, og det vil i denne sammenhæng sige kampen om magten til at definere verden. Denne omvæltningsproces, som først ebber ud i slutningen af halvtredserne, har ingen generalstab eller plan men sker under et voldsomt ydre politisk pres (den kolde krig) og økonomisk pres (genopbygningen og opsvinget) som en slags fra-hånden-og- i-munden-proces i forsøget på at få fortid og nutid til at hænge sammen i et hele, der gør det muligt for både ledelser og medlemmer (vælgere) at forstå og handle under de nye betingelser.⁴

Et indledende eksempel kan måske antyde problemstillingen. “Det naturlige og berettigede krav om beskæftigelse for alle, der kan og vil arbejde, må opfyldes ved fortsat støtte fra staten” sagde Thorvald Stauning i 1939 og gav en række konkrete eksempler på statsstøtte og beskæftigelsesarbejder. Han fortsatte med at opregne en række betydningsfulde opgaver herunder “sikring af den produktion, der er betingelsen for nationens liv ...”⁵ Statens forpligtelse til at sørge for arbejde til alle, ja den

³ Også ordet velfærdsstat, som havde været i brug længe, ændrer indhold i denne periode, se en kort skitse af den begrebshistoriske problemstilling i Embedsmandsstaten op. cit. s. 34. Man kan naturligvis vælge det mondæne standpunkt, at keynesianisme betyder det, vi vælger, at det betyder. Dermed er vi også fri for at være belastet af problemstillingen med at læse senere tiders tolkninger ind i teksterne.

⁴ For at blive konkret: Et aktuelt men langt fra enestående eksempel på denne overspringelse af konfliktperioden eller meningsforstyrrende komprimering af historisk komplicerede forløb er Jacob Torfings analyse af velfærdsstatsbegrebets etablering. Her forudsættes ikke blot det nævnte begreb men også to andre sværvægtede, fordismen og keynesianismen etableret som samfundsmæssigt eksisterende størrelser i årene efter krigen. Men hverken nye ideer eller nye arbejdsorganiseringsformer kommer fra himlen eller integrerer sig selv. Velfærdsstatens ideologisering, Research paper no 2/99 Department of social sciences, Roskilde University. Jeg vender afslutningsvis tilbage til dette eksempel på hvordan historikeres (de i denne lille bog behandlede) arbejde kan bruges af andre fagområder, i dette tilfælde Torfings og mit eget politologien.

tilstrækkelige produktion, var ikke en tanke, der kom til socialdemokratiene i Europa udefra. Skulle nogen alligevel få den opfattelse af citaterne, at Stauning var krypto-keynesianer, kan de blive beroligede ved at slå efter i teksten. Heraf fremgår det, at Stauning må have læst *Fremtidens Danmark* eller omvendt - i al fald viser følgende citat, at programmets hovedproblemstilling ikke er hentet fra de socialdemokratiske arkiver for forældede eller romantiske socialiseringsforestillinger men fra den aktuelle (ganske vist 5 år gamle) politiske tænkning i partiet:

“Nutidens Danmark er et solidt demokrati, så længe Socialdemokratiet kan bevare styrke og indflydelse. Med dette demokrati følger en politik, der igennem fremskridt skaffer økonomisk og kulturel højnelse, og kan Socialdemokratiet vinde befolkningslag, der har samme interesse som arbejderne, **så kan flertallet vindes, og så kan den dyberegående økonomiske politik tages op - den, der går ud på at socialisere produktionsmidlerne, at gå fra privateje og udbytning over til kooperativ, kommunal og i visse tilfælde statsdrift eller til en kombination af ejendomsforhold og drift**, således at stat og privatkapital i forening gennemfører en produktion, der sikrer udbyttet anvendt i samfundets tjeneste, til arbejderne, til sociale foranstaltninger og til nye virksomheder.”⁶

Når påstandene om keynesianismens indflydelse på det danske Socialdemokrati i efterkrigsårene alligevel trods muligheden for enkle ødelæggende kontrolopslag i kilderne, er så vedholdende skyldes det formentlig, at påstanden er politisk og forskningsmæssig bekvem i og med at alle tvetydigheder, ambivalenser og komplicerede og konfliktfyldte processer fjernes fra den historiske udvikling. Der er fri bane for syntetiserende og teoriproducerende artikler om diskursudvikling, velfærdsstat og borgerliggørelse. Den socialdemokratiske reformismes udviklingsproces - den helt afgørende politiske diskurskamp i dette århundrede - betragtes fra resultatets standpunkt, hvor alt tager sig ud som politiske planer, projekter og kup.

⁵ Th. Stauning, *Nutidens Danmark - og fremtidens*. Foredrag på Roskilde Højskole, sommeren 1939, AOF 1939 s. 23 og 24.

⁶ Op. cit. s. 19. Min fremhævelse. Her er opskriften på hovedproblemstillingen i *Fremtidens Danmark*, tilsat myrdalske konjunkturudligningsideer, som endnu før krigen var for avancerede for det danske parti. Den efter krigen meget intense fokusering på praktisk økonomisk politik er også repræsenteret i Staunings tale i form af udenrigshandels- og landbrugspolitiske foranstaltninger, lige som Kragts kraftige vægt på demokratiet som basis for forandringer får sit faderskab bekræftet her..

2. Keynesianisme - et forsøg på en operationel afgrænsning⁷

Det skal gerne indrømmes, at det er vanskeligt præcist at afgrænse, hvad keynesianisme er. Dette være sagt hvis nogle af de kritiserede skulle få den tanke at jeg blot mener, at de bare kunne have tænkt sig om. Der er en tendens til, at denne økonomiske doktrin opfattes som synonym med det moderne og det progressive, med fremskridt og social retfærdighed - eller omvendt synonymt med den vestlige kapitalismes tvetydige succes: Velstand uden velfærd eller den dirigistiske-forbrugeristiske velfærdsstat. Vanskelighederne ved at give en præcis afgrænsning/definition fremgår af, at den kan være meget vanskelig at finde i Topps disputats om emnet og er svært udflydende i den autoritative version i Palgrave. En operationel definition kan imidlertid støtte sig på begges næsten enslydende konstatering af, at

“... the central conclusion of the General Theory, that there is no automatic tendency in a market economy which ensures that the level of output corresponds to that which will sustain full employment, leads naturally to the idea that it should be the responsibility of the state to manage the overall level of expenditure in pursuit of that objective.”⁸

Problemet er selvfølgelig, at denne definition er så bred, at den ikke er meget bevendt som vurderingskriterium i en efterkrigssituation, hvor det var et meget bredt folkeligt krav, at alle skulle i arbejde. Men mere vigtigt, skønt det ofte fortrænges, er det, at fuld beskæftigelse og statsintervention ikke er keynesianske patenter. På den anden side tenderer mere præcise afgrænsninger til at være vanskelige at bruge på andre end fagøkonomers analysearbejde, f.eks. hedder det i Palgrave:

“The distinctive characteristics of Keynesianism are, in analysis a tendency to downplay the role of price effects in the determination of overall output and

⁷ Der er som nævnt tale om en gennemarbejdning af afsnittet s. 2-9 i Embedsmandsstaten under ombrydning, op. cit. Denne version er lavet i sammenhæng med de skærpede metodeovervejelser, som arbejdet med den bog fremprovokerede.

⁸ John Eatwell, Keynesianism in: The new Palgrave, A dictionary of economics, Macmillan, London 1986 s. 46 og Niels-Henrik Topp, Udviklingen i de finanspolitiske ideer i Danmark 1930-45, Kbh. 1986 s. 11 og mere udførligt s. 194.

employment, giving priority to income effects, and in the formation of policy a tendency to emphasize the interventionist role of the state”⁹

En *nedtoning* af priseffekterne er en variabel, der er yderst vanskelig at arbejde med, mens den næste tendens til at betone statsinterventionismen vil inkludere de fleste nordvesteuropæiske landes politikere til venstre for de mest ”liberale” partier. Ingen af disse to pejlemærker er derfor til nogen praktisk hjælp i en dansk sammenhæng, hvor hensynet til udefra kommende prisstigninger og betalingsbalanceproblemer i en landbrugseksportdomineret økonomi desuden dominerer den økonomisk-politiske dagsorden. Dette gælder også de andre nævnte teoribaserede definitionsforsøg.

Men inden flere ”tekniske” problemer fremdrages skal et mere overordnet problem berøres. Man kunne hævde, at det er, at stille tingene på hovedet, at det er mit problem at vise at socialdemokratiske økonomer i de første efterkrigsår **ikke** er keynesianske økonomer. Umiddelbart forekommer det mere rimeligt forlods at antage, at disse økonomer ikke var særligt tilgængelige for netop Keynes. Alligevel eksisterer myten. Forklaringen på denne lidt mærkværdige situation er, at senere tiders ligestilling mellem keynesianisme, velfærdsstat og socialdemokratisme er blevet tilbageprojiceret på efterkrigsårene. Men i datiden var Keynes’ teori på en række afgørende punkter kontrær i forhold til en plan-tænkning, som både arbejdede på mikro- og makroniveau, dvs. både så nødvendigheden i intervention for at fjerne monopolars og kartellers ikke-rationelle brug af produktionsmidler, som kunne anvendes bedre og mere rationelt til at opfylde sociale formål, og samtidig arbejdede på intervention på det samlede samfundsmæssige plan for at styre produktionens retning for derigennem at udnytte de samlede ressourcer.¹⁰ Det er først igennem efterkrigsårenes udefra kommende pres og på baggrund af de begrænsede politisk-institutionelle muligheder for at sætte en central

⁹ John Eatwell *ibid.* Robert Dimand er mere præcis i sin opregning af de fire centrale komponenter i den keynesianske revolution, men ikke lettere at applicere på en undersøgelse af økonomer, der ikke arbejder teoretisk, se: *Encyclopedia of political economy* (O’Hara ed.) Routledge, London 1999 s. 627. Det samme gælder de fire andre centrale nytænkninger, som opregnes af Tom Cate og L.E. Johnson, *The economics of Keynes in: An Encyclopedia of Keynesian economics.* Edward Elgar, Cheltenham 1997 s. 161.

¹⁰ Det er ikke meningsfuldt at give udtømmende citatbelæg for et standpunkt, som ingen i den videnskabelige diskussion er uenig i, men se sammenfattende f.eks. Alec Cairncross, *Keynes and the planned economy in: A.P. Thirlwall (ed.) Keynes and the laissez-faire, The third Keynes-seminar held at the University of Kent at Canterbury 1976, London 1978 s. 36-58, Donald Winch, Keynes, keynesianism and state intervention in: Peter A. Hall (ed.) The political power of economic ideas, Keynesianism across Nations, Princeton University Press, Princeton 1989, s. 109, 110, 113.*

planlægning i værk, at de danske socialdemokratiske forestillinger om kapitalismen slides op og erstattes med forestillinger om markedets muligheder på mikroplanet, dvs. kombinationen af lønpres og konkurrence samt statslig strukturpolitik.

For at stille tingene på benene må man derfor først forstå de grundlæggende modsætninger mellem Keynes og socialdemokraterne - og dermed de mulige kompromismuligheder eller konvergenspunkter. Dette er baggrundstæppet for det følgende forsøg på at vise, at der heller ikke er konkrete historiske kilder, som støtter, at socialdemokraterne teoretisk har nærmet sig Keynes i disse år. Deres forestillinger om "moderne finanspolitik" stammer derimod fra andre kilder.

På trods af, at alting på forhånd taler imod myten om en keynesiansk revolution i hovederne på unge socialdemokratiske økonomer i efterkrigsårene, er myten så stærk, at det for undersøgelsen af efterkrigsårene er umagen værd at finde et mere entydigt udtryk for keynesiansk tænkning, dvs. et udtryk, der samler en række af de enkelte teoretiske indsigter i et samlet teoretisk og politisk udtryk, der viser tilbage til at de grundlæggende indsigter hos Keynes er forstået. Det kommer naturligvis i sidste ende til at blive mindre entydigt og mere skønsmæssigt end det umiddelbart ser ud, og der er naturligvis også mange problemer ved forenklingen, men denne fremgangsmåde har den fordel at lægge op til, at argumenterne imod det valgte "aggregerede" udtryk tvinges til at være konkrete og kildebårne.

Det er hele tiden blevet understreget, at undersøgelsen drejer sig om økonomernes økonomiske teorier eller tænkemåder. Det drejer sig altså ikke om denne gruppes bredere politiske forestillingsverden eller overbevisning. Fra den engelske teorihistorie er der fremtrædende eksempler på marxister, der også var keynesianere, og den vel betydeligste danske popularisator af Keynes' ideer var venstremanden Nyboe Andersen. Der er heller ikke tale om en undersøgelse af deres grundlæggende forståelse af økonomisk teori men kun af et element af denne. Dette ene element: statens overtagelse af et (del)ansvar for det økonomiske aktivitetsniveau og kriseundgåelsen samt redskaberne til at kunne gøre det, udvikler sig i halvtredserne til at blive det centrale element i en ny samfunds(økonomi)tænkning. Den nye finanst teori og

makroøkonomiske modeltænkning bliver det begreb, som ”farver” eller markerer de andre samfundstænkningbegreber.¹¹ Den socialdemokratiske styringsintention tager farve af det, som i begyndelsen af efterkrigsperioden blot var et enkelt led i en nyorientering af den økonomiske fagkundskab. Mens det således i løbet af halvtredserne måske er rimeligt at undersøge keynesianismen i denne bredere betydning af statsansvar og statsintervention i stadig højere grad uden den oprindelige styringsintentioners indhold, er det i efterkrigsårene mere rimeligt at gå efter udviklingen i nogle af dens økonomiteoretiske grundelementer. Der er således tale om et udsnit af det samlede ideologisk billede, der sættes under lup. Det er formodentlig kun i USA og England, at det overhovedet på dette tidspunkt er meningsfuldt at tale om andet end et sådant snævert udsnit.

2.1 Kan der findes et enkelt kriterium?

Jesper Jespersen skriver, at ”Det afgørende nye i metodologisk henseende er forkastelsen af renten som den ligevægtskabende faktor mellem opsparing og investering. ... koblingen mellem opsparing og investering (er) blevet brudt...”¹² Betyder dette, at overvejelserne i Danmarks Nationalbudget om, at stigende renteniveau påvirker opsparingen og dermed investeringerne indikerer, at forfatterne ikke er keynesianere?¹³ Og omvendt, indikerer fraværet af sådanne rente-opsparing-investeringsovervejelser i Langtidsprogrammet, at forfatterne (som i vid udstrækning er de samme) er keynesianere?¹⁴ Svaret er naturligvis nej, da der er andre muligheder for svar, f.eks. at

¹¹ Jeg har i slutningen af Embedsmandsstaten op. cit. Søgt at argumentere for at benytte ”bricolage” metaforen som billede på den sammenstykningsproces, som karakteriserer opbygningen af teoretiske og ideologiske positioner. ”Farvemetaphoren” stammer oprindeligt fra undersøgelsen af de borgerlige firser-regeringers brug af selvforvaltningstanken, jvf. Moderniseringen af den offentlige mening in: Social Kritik nr. 18 februar 1992 s. 12-35.

¹² Jesper Jespersen, Keynes’ vision in: Samme (red.) Keynes’ visioner, Forlaget samfundsøkonomi og planlægning, Roskilde Universitetscenter, 1994 s. 38.

¹³ Danmarks nationalbudget 1950 s. 77 og Det økonomiske sekretariat, Supplement til Danmarks nationalbudget for året 1950, Oktober 1950 s. 16. Svaret er ja, men naturligvis kun, hvis der er tale om en gennemført ”rente-argumentation”, hvilket der faktisk ikke er i Nationalbudgetterne. Det er imidlertid et åbent spørgsmål, hvordan ”budgetterne” skal placeres, herunder hvorfra den store interesse for rente- og kreditforholdene kommer, da der er ikke nogen direkte kobling til budgetternes egentlige fokus genopbygning, rationalisering og styring af investeringerne.

¹⁴ Danmarks Langtidsprogram 1948/49-1952/53, Kbh. 1948 s. 71.

forfatterne ikke ønsker at komme ind på det ømtålelige renteproblem eller undgår det, fordi de satser på samfundsmæssig overtagelse af investeringerne osv.:

“Såfremt den private opsparing og opsparingen i selskaber mod forventning skulle vise sig fremover at være utilstrækkelig, er det regeringens hensigt at sikre den fornødne samlede opsparing til finansiering af den tilsigtede nettoinvestering.”¹⁵

Andre steder argumenteres overbevisende for, at den centrale opdagelse i General Theory er den effektive eller samlede efterspørgsel.¹⁶ Men hvordan efterspores denne størrelse; er det en korrekt indikator på keynesiansk tænkning hver gang ordet ‘samlet efterspørgsel’ optræder, et vice versa? Hvilken status har synonyme ord som totalefterspørgsel? Eller skal det af konteksten fremgå, at der lægges speciel vægt på efterspørgslen i forhold til andre faktorer, og hvordan afgøres dette? Formodentlig ville en jagt på effektiv efterspørgsels-grundholdningen, som kommer til udtryk i det keynesianske saying “look after employment and the budget will look after itself”¹⁷ være det mest korrekte, men en sådan jagt forudsætter større samlede tekststykker omkring økonomisk teoretiske emner. Eksistensen af sådanne grundholdninger - som i princippet skal læses ud af teksten og ikke nødvendigvis fremtræder direkte i teksten med Jørgen Pedersen som det lysende eksempel - kan kun afklares gennem en langt mere detaljeret økonomiteoretisk fremstilling og analyse af kildegrundlaget for de tilgrundliggende overvejelser blandt forfatterne. Men større tekststykker om økonomiske emner er en mangelvare i den danske økonomisk-politiske debat.

Topp synes at være af en tilsvarende opfattelse af nødvendigheden af forholdsvis enkle målestokke. Han lægger i al fald tydeligvis umiddelbart efter sin generelle beskrivelse

¹⁵ Ibid. Denne opfattelse af, at privat og offentlig opsparing til sammen danner den samlede opsparing, at den offentlige ikke skubber en potentiel privat ud i mørket, og at det er det offentliges opgave at sikre den fornødne investeringsaktivitet, er keynesiansk, jvf. Jesper Jespersen, Keynes havde noget nyt at sige om pengeløn og budgetbalance in: Økonomi og politik nr. 2 1998, s. 7f. Problemet er, at den ikke kun er keynesiansk, og at det først gennem studier af konteksten (både tekst-konteksten og den bredere kontekst) kan afgøres, om det er her embedsmændene bliver keynesianere - for socialdemokrater var flertallet af de involverede jo allerede.

¹⁶ Frank D. Steindl, Keynesian revolution in: Thomas Cate et al. (eds.) An Encyclopedia of keynesian economics, op. cit. s. 335 f. Dette er også Jesper Jespersens mere generelle karakteristik i opslaget på Keynes og Keynesianisme in: Den store danske encyklopædi, Gyldendal, Kbh. 1998. Steindl gør iøvrigt meget kort proces med identifikationen mellem deficit finance og keynesianisme, “it should be clear that this central discovery was not the rationalization of deficit spending” op. cit. s. 330.

¹⁷ Citeret efter Jesper Jespersen Keynes havde noget nyt ... op. cit. s. 7.

vægten på, hvad der kunne kaldes balanceproblemet, ved at kontrastere den nye finanspolitiske tænkning med den klassiske, der krævede “balance på statsbudgettet” og en lav statsgæld i bekæmpelsen af konjunkturudsving.¹⁸ For den nye finansteori var underskud og gæld kun mindre interessante størrelser, mens det centrale var styringen af den samlede efterspørgsel.

“Balancefilosofien” bliver det afgørende i en sådan grad, at den hos Topp også udgrænser stockholmerskolen eller Myrdals “konjunkturudjævnende finanspolitik på basis af flerårig budgetbalance” fra den egentlige nye eller keynesianske finanspolitik-tænkning.¹⁹ Til denne grundbestemmelse føjes så, at staten påtager sig ansvaret for opretholdelse af en rimelig økonomisk aktivitet. “Om dette tilfældigvis skulle føre til et overskud eller et underskud på statsfinanserne med deraf følgende fald eller vækst i statsgælden måtte i denne forbindelse være underordnet.”²⁰ Imidlertid står vi allerede her overfor en nyt problem. Topp arbejder som antydnet faktisk med flere vurderingskriterier og vægter tydeligvis i en senere analyse spørgsmålet om “ansvaret for at skabe stabile rammer for den samfundsøkonomiske udvikling” højere end balancefilosofien i bestemmelsen af keynesianske træk i den økonomiske argumentation.²¹ Mens den klassiske finanspolitik kunne karakteriseres ud fra sin opfattelse af en “sund finanspolitik” med balance på budgetterne, var den nye synsvinkel, “at finanspolitikken skulle vurderes ud fra de samlede virkninger på økonomien.”²² Måske er forklaringen på vægtforskydningen, at det er meget vanskeligt at få øje på yngre embedsmænd og politikere, der forfægter et opgør med balancefilosofien, hvorimod spørgsmålet om skabelsen af stabile rammer dukker op med mellemrum. Topps analyse viser desuden, at der faktisk ikke føres keynesiansk inspireret finanspolitik før tidligst i halvtredserne på grund af den særlige danske og

¹⁸ Topp, Udviklingen i de finanspolitiske ideer op. cit. s. 12-16.

¹⁹ Op.cit. s. 15.

²⁰ *ibid.*

²¹ Niels-Henrik Topp, Dansk Finansforvaltning 1940-1950, Arbejdsrapport, Institut for statskundskab 1993/15 s. 16. I Udviklingen i de finanspolitiske ideer hedder det s. 50, at den nye finanspolitik skal “fastholde et fuldt beskæftigelses-optimum for alle produktionsfaktorer” og s. 60 at det er opgaven for den nye finanspolitik at “styre den samlede efterspørgsel”.

²² Op. cit. s. 10.

internationale økonomiske situation. Måske stillede keynesianske problemstillinger sig slet ikke op som særlig relevante? Spørgsmålet er om tænkningen i staten som skaber af “stabile rammer” for samfundets økonomiske aktivitet er en brugbar indikator på (ny) keynesiansk tankegang i en analyse af netop socialdemokraternes opfattelser.

Balancefilosofi-kriteriet forekommer rimeligt i den udstrækning, at det også for deltagerne i den sparsomme danske teoretiske og politiske debat om keynesianismen var en skillelinie, og at den myrdalske konjunkturudligningstanke allerede i trediverne var anerkendt som en del af den “klassiske” finanspolitiske tænkning.²³ Vil man undersøge, hvor det skelsættende nye kom ind, må man gå efter balancefilosofien. Dette så meget desto mere som keynesianske brokker eller teoristumper i efterkrigsårene blev moderne og allemandseje. En undersøgelse af, om der faktisk var tale om en ny forståelse må finde sit forhåndsbestemte udgangspunkt. Dette standpunkt bringer imidlertid ikke analysen uden om det problem, som stilles af den historiske kontekst og de agerendes taktiske overvejelser, f.eks. gruppen af embedsmænd, som skrev langtidsprogrammet og nationalbudgetterne. Topp fremhæver Professorudvalgets valg af myrdalsk inspirerede konjunkturudligningsfonde som et eksempel på en keynesiansk tankegang som taktisk er modificeret til en mere spiselig ret for politikerne.²⁴

Det er naturligvis altid et problem at skære et omfattende teoretisk værk ned til eet kendetegn. I den omfattende debat om Keynes og keynesianismen har det da også været til debat. Således argumenterer Alan Booth mod Tomlinssons forsøg på at analysere keynesianismens indflydelse gennem netop accepten af budgetunderskud.²⁵ Der er ingen grund til at dykke ned i den meget omfattende debat om den engelske centraladministrations situation her, men Booths argumenter kan belyse min

²³ Topp giver selv et godt eksempel på en sådan brug af balancefilosofien i udvidet forstand i sin sidestilling af Professorudvalgets anden betænkning med Myrdals finanspolitikforståelse, som “was merely to smooth employment fluctuations...” og “control of business cycles”, Ellen Andersen og Niels-Henrik Topp: The first Danish empirical model in: Economic essays in Honour of Jørgen H. Gelting, Tillægsnummer til Nationaløkonomisk tidsskrift 1982, s. 14

²⁴ Topp, Dansk finansforvaltning op. cit. s. 14, se herimod Topp, Udviklingen i de finanspolitiske ideer op.cit. s. 368 f., hvor der klart udtrykkes usikkerhed om, der er tale om taktik eller egentlig “moderat” teoretisk nyorientering.

²⁵ Defining a “keynesian revolution” in: Economic History review vol. 37 s. 263-67.

problemstilling, fordi fronterne er trukket så skarpt op. På den ene side er det formodentlig korrekt, at Keynes ikke offentligt argumenterede for at bruge deficit-budgettering uden begrænsning, tværtimod argumenterede han gang på gang for balance på driftsbudgettet.²⁶ På den anden side har Booth misforstået Tomlinsons pointe, der netop er, at forslag om budgetunderskud som et nødvendigt finanspolitisk middel til at opnå det satte mål om fuld beskæftigelse viser, om aktørerne har forstået det centrale budskab hos Keynes: Det drejer sig om styring af den samlede efterspørgsel, og i den sammenhæng er underskud uinteressant.²⁷ Mens denne ordveksling nok er vigtig men ikke så produktiv (man får en stærk fornemmelse af gamle/andre slagsmål, der stiller sig i vejen for læsningen), er der mere at hente i Booths oprindelige artikel, som er en detailleret gennemgang af keynesianernes (og Keynes') kamp for indflydelse i det engelske finansministerium. Heraf fremgår det klart, at budget-deficits er og var et afgørende kriterium for vurderingen af, om embedsmændene i finansministeriet havde forstået de nye teorier.²⁸ Booth fremlægger nyt arkivmateriale, som antyder, at debatten med Tomlinson blev for firkantet: Keynes argumenterede for en opsplnitning af det offentliges budget i løbende poster og et kapitalbudget (gennemført i Danmark i 1924) og den omtalte årlige budgetbalance, drejede sig om driftsbudgettet. Men det nye materiale viser, at "Keynes was prepared, albeit reluctantly, to see a deficit even in the current account if all else failed to cure unemployment" og Booth citerer Keynes:

"... but in general I do not like deficit-financing (på de løbende poster) ... I should support the Treasury in rejecting deficit financing as a regular and deliberate instrument for maintaining equilibrium. The capital budget is something entirely distinct and should not be regarded as raising questions of prudence and conservatism in financing."²⁹

²⁶ Se også Cate og Johnson, *Economics of Keynes* op.cit. s. 168, som understreger, at det balancerede budget var en policy option for Keynes nødvendiggjort af hensynet til investorenes nervøse habitus.

²⁷ Harry Landreth og Donna Landreth understreger det problematiske ved brugen af denne indikator, når de skriver, at Keynes aldrig accepterede Lerner's funktionelle finanstheori med dens klare politikanvisninger omkring budgetunderskud og statsgæld, *Keynesianism in America* in: Thomas Cate et al. (eds.) *An Encyclopedia of keynesian economics*, op. cit. s. 345. Budgetunderskuddet var iflg. Landreth et vigtigt identifikationskriterie for amerikanske keynesianere - og måske også for danske på grund af den her herskende optagethed af budgetbalancer i forhold til ikke blot statsgæld men især udlandet? For en sådan utvetydig amerikansk nutidig vurdering se Gray E. Clayton, *Keynesian economics, Deficit finance* in, smst. s. 319 f..

²⁸ The "Keynesian revolution" in economic policy-making in: *The economic history review*, second series vol. 36 (1983) s. 103-123, se f.eks. s. 112 og 114.

²⁹ Op. cit. s. 115 f.

Booth konkluderer, at der næppe er tvivl om, at Keynes var af den opfattelse, at man måtte kunne lade de samlede offentlige udgifter (total government expenditure) overstige de samlede indtægter (revenue) for at opnå fuld beskæftigelse.³⁰ Booth giver ingensteds selv nogen operationel definition på, hvad keynesianisme er og beskæftiger sig ikke med de idehistoriske problem om den mulige forveksling med andre lignende “moderne” finanspolitiske strømninger.³¹ Måske fordi problemerne ikke trænger sig på i samme grad, når analysen drejer sig om engelske Labour, hvis styringsintention var langt mere kontant udmålt i nationalisering og statsplan?

2. 2 Den svenske skole, Myrdal og Keynes

Går vi tilbage til den i mit perspektiv langt mere komplicerede situation i Skandinavien rejser Svante Beckman i sin gennemgang af 30'ernes penge- og finanspolitik en kongerække af problemer ved (historiske) analyser af økonomiske teoris gennemslag i økonomisk politik.³² For at vise kompleksiteten i en vurdering af det klassiske og det “nye”, keynesianske eller “ekspansive” i 20'ernes økonomiske tæknings foregribelse af “den keynesianske revolution” opstiller han fire forskellige kriterier: 1. der føres eller foreslås en politik, som i sine effekter teknisk set er “ekspansiv”, dvs. har “kumulative” eller “multiplikative” effekter. 2. der føres “ekspansiv” politik via statsudgifterne, der er motiveret med de problemer ledigheden skaber, dvs. et socialpolitisk begrundet forslag. 3. der føres en politik, som henviser til at stigende statsudgifter har gode virkninger på økonomien som helhed, men finansieringsproblemet er uløst, dvs. bl.a. budgetbalancen

³⁰ Op. cit. s. 116. Det er interessant, at Booth selv anstiller en prøve på Finansministeriets keynes-overbevisning i form af en enkelt “stiff test”: “Without exception, the Treasury failed the examination” s. 121f.

³¹ Topps diskussion af forholdet mellem *Ohlin* og *Keynes* viser disse vanskeligheder omkring spørgsmålet om at læse ting ind eller ud af teksten, Udviklingen i de finanspolitiske op.cit. s. 79 ff. Tilsvarende kompliceret er Bo Gustavssons anmeldelse af Otto Steigers kritik af Landgrens analyse af forholdet mellem *Wicksells* og *Keynes* teori. Gustavsson opstiller en række teoretiske kendetegn, som skal være opfyldt før en teori kan dømmes keynesiansk. Det virker overbevisende men som før nævnt kun til bedømmelse af større teoretiske arbejder, A perennial of doctrinal history: Keynes and the “Stockholm school, in: *Economy and history* vol 16 (1973) s114-128. Steigers og Landgrens analyser blev bragt i Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia nr. 1, 2, 4 1973.

³² Svante Beckman under medverkan av Hans Chr. Johansen, Francis Sejersted, Henri J. Vartiainen, Ekonomisk politik och teori i Norden under mellankrigstiden in: *Kriser og krispolitik i Norden under mellankrigstiden*, Nordiska historikermötet i Uppsala 1974, Mötesrapport, Uppsala 1974 s. 27-70.

og crowding out (statslig beslaglæggelse af privat opsparing/investering) problemet er ikke løst. 4. den ekspansive politik er teoretisk konsistent begrundet, dvs. stigende efterspørgsel skaber sin egen investering/finansiering. Både 2 og 3 kan idehistorisk og finanshistorisk føres flere hundrede år tilbage, mens den fjerde mulighed rummer det “revolutionære gennembrud”.³³

Men Beckman viser nu overbevisende, at begrebet ‘teoretisk konsistens’ anvendt som “målestok” på politisk aktive økonomer og økonomiske politikere rejser en række problemer. Indsigterne og principperne formidles sjældent rent men oftest tilpasset/tilsmudset af konkrete historiske situationer, hvor taktiske hensyn til budskabets modtagere skaber inkonsistenser og modsigelser. Myrdal gik således både ind for lønsenkning og imod den, både ind for budgetbalancen og imod den som princip.³⁴ Beckman siger dog nødtvungent, at hvis man

“... begränsar anspråken på vad som skall gälla för ett “gennembrott” bör man framhålla förändringen av synen på finanspolitiken och närmare bestämt frågan om effekterna av olika statsliga finansieringsformer på ekonomin i dess helhet.”³⁵

Desværre løser dette jo ikke helt problemet omkring transformationen fra socialdemokratisk statsstyringsbegejstring til keynesiansk makroøkonomisk efterspørgselsstyring, men understreger derimod snarere nødvendigheden af mere tekniske og detaljerede kriterier for vurderingerne. Sagt lidt spidst går Beckman udenom spørgsmålet, om Myrdal var keynesianer. Men han viser selv hen til problemets løsning ved at bringe et konkret eksempel. I sin gennemgang af den svenske debat om “den svenske skoles” betydning fremdrager Beckman Gustav Möller, som de fleste i debatten placerer i “gruppe 4”, nævnt ovenfor. Han fremstår som talsmand for en “ekspansiv” krisepolitik med et teoretisk konsistent fundament i overensstemmelse med den nye økonomiforståelse. Men Beckman kan fremvise et dokument som klart viser, at forståelsen af det statslige indhug i den private opsparing er helt klassisk: “Han kan ej

³³ Op. cit. s 54 f.

³⁴ Op. cit. s. 55

³⁵ Op. cit. s. 57

sågas vara medveten om den centrale poängen i den nya synen att investeringarna “skapar” det sparande som betalar dem.”³⁶

Vanskelighederne ved vurderingen af, hvorvidt den svenske skole eller keynesianismen dominerede hovederne på socialdemokratiske og socialistiske økonomer i trediverne og fyrreerne - det er jo forlængst vist, at “institutionerne” (f.eks. universiteterne) kun i ringe grad var domineret af nogen af disse teoretiske retninger - er som nævnt store, når det drejer sig om ikke-teoretiske arbejder. Hovedskikkelserne i den svenske skole Ohlin og Myrdal har i følge Topp fat i det grundlæggende nye i forhold til den traditionelle finanstheori og “sunde” finanspolitik.³⁷ Det, der mangler i forestillingerne om den “flerårige budgetbalance”, er netop det, som ikke er en eksplicit del af Keynes’ teoretiske fremstilling: At budgetbalancen er af underordnet betydning i forhold til styringen af den samlede efterspørgsel. Men hvis nu alt det andet interessante i den “moderne” finanspolitiske tænkning er tilstede, er det så ikke vores senere - måske fra den amerikanske reception af Keynes inspirerede - opfattelse af det afgørende ved Keynes’ teori, der proppes ned over tænkningen i trediverne og fyrreerne?

I en dansk sammenhæng er svaret konkret nej - både Jørgen Pedersen og Jørgen Gelting var tilstrækkeligt kendte, debatterende og erklærede “moderne” finanspolitikteoretikere til, at budgetbalancens placering i bagerste række af økonomisk-politiske bekymringer skulle være mulig at overse for den økonom, som var blevet keynesianer. Men det er meget vigtigt at understrege, at den svenske skole ikke blot havde fat i det nye, den var også i betydelig grad en del af den socialdemokratiske tradition for “planhushållning” og rationel og “videnskabelig” begrundet politikudformning. Udsagn fra denne skole, som til overflod harmonerede med flere af de nye teoretiske indsigter fra borgerlige økonomer om statens ansvar for helheden og for krisebekæmpelsen, behøvede ikke nogen bekræftelse fra nogen anden økonomisk autoritet. Der var ikke nogen tilskyndelse

³⁶ Op. cit. s. 64. Dette er således det andet eksempel på, hvad Booth ovenfor kaldte en ”stiff test” på historiske personers keynesforståelse. Gennemgangen af debatten mellem Steiger og Landgren s. 60-65 er meget instruktiv også med hensyn til de metodiske problemstillinger, især læst sammen med ovennævnte diskussion af Bo Gustavsson.

³⁷ Topp, *Udviklingen ...* op. cit. s. 77-93

til at søge andre forklaringer ud over de svenske flerårige budgetbalancer. Et enkelt eksempel kan anskueliggøre problemstillingen.

Myrdalernes bog "Krise i befolkningsspørgsmålet" fra 1935 var en populær politisk "kampagnebog". Der var ikke tale om en økonomi-teoretisk fremstilling. Til gengæld er det overvejende sandsynligt, at mange deltagere i den økonomisk politiske debat fra socialdemokratiet og ud til venstre havde læst den. Her hedder det under overskriften Sikring af folkets forsørgelse, at det første reformkrav må være at familiernes økonomiske tilværelse sikres. Dette krav sikres ikke

"på langt sigt gennem arbejdsløshedsforsikring, fattighjælp og understøttelse af forskellig slags reservearbejde (formodentlig offentlige arbejder) osv. ... Skulle vi nå frem til et befolkningspolitisk (det vil i Myrdalernes forståelse sige et socialpolitisk **og** befolkningspolitisk NB) resultat er den første betingelse, at vi fremlægger og derefter gennemfører en økonomisk forsørgelsesplan, som giver arbejderne produktiv beskæftigelse og som garanterer bønderne en rimelig og nogenlunde sikker indkomst."³⁸

Efter nogle bemærkninger om, at det er et enormt arbejde at fremlægge en sådan plan og at den internationale situation med et stærkt desorganiseret internationalt marked udelukker en redning udefra, understreges det, at selv med opadgående eksportkonjunkturer, drejer det sig om, at hjemmemarkedetsindustrierne skal gennemgå en meget kraftig produktionsudvidelse for at få arbejdsløsheden ned. Det er værd at lægge mærke til, at der ikke blot er tale om en afvisning af de midlertidige krisehjælpsforanstaltninger som tilstrækkelige, men en understregning af den generelt gældende manglende balance til sikring af fuld beskæftigelse:

"Denne produktionsudvidelse i hjemmemarkedetsindustrierne forudsætter en modsvarende forbrugsstigning. At en forbrugsudvidelse ikke er umulig på grund af en reel "mæthed" fremgår af sidste kapitels analyse af det svenske folks faktiske levestandard. Derimod er den for nærværende umulig på grund af indkomsternes begrænsning. Gennem en produktionsstigning øges imidlertid disse indkomster i den grad, som det kræves. Ligesom en øget konsumtion er en nødvendig forudsætning for en øget produktion, skaber just produktionsstigningen selv forudsætningerne for den krævede konsumtionsstigning. Vanskeligheden ligger i gennemførelsen af en lige stor øgning i produktion og konsumtion. Fra et andet synspunkt kan man sige at den

³⁸ Alva og Gunnar Myrdal, Kris i befolkningsfrågan, 3. omarbejdede udgave, Bonniers, Stockholm 1935, s. 215.

nuværende produktionsordnings væsentligste brist er, at den ikke garanterer en ligevægt mellem produktion og konsumtion. Deraf kommer kriserne og den almene utryghed, deraf den permanente arbejdsløshed.”³⁹

Den kendte svenske økonom og “medlem” af den svenske skole, Alf Johansson, skriver i et oplæg til Brunnsvik-mødet i december 1937, at “Boligpolitikken er et eksempel på en anden tendens i nutidens socialpolitik (i modsætning til den hidtidige fokusering på arbejdsmarkedsaspektet NB): at angribe de socialpolitiske problemer fra konsumtionssiden og derfra påvirke produktionsindretningen...”⁴⁰ Denne sammenkædning af forskellige politikområder til et fælles reformsigte og konjunkturpolitiske mål er i sig selv så ikke-keynesiansk og så specifikt socialdemokratisk, at det burde stoppe diskussionen om det var Keynes eller Stockholmerne der satte de unge socialdemokratiske polit’ers blod i kog. I en af de centrale økonomisk politiske skrifter fra Myrdals hånd hedder det:

“I denne beregning (om det er økonomisk givtigt at sætte beskæftigelsesprojekter i gang trods den konstaterede samlede forbrugsforøgelse NB) skal man videre lægge mærke til, at en væsentlig del af denne konsumtionsstigning, specielt den del, der falder på arbejderklassens side, er af “produktiv” karakter. Den under arbejdsløsheden påtvungne lavere levestandard ville nemlig på længere sigt ødelægge nationens “personlige kapital” (personliga kapital) dvs. de arbejdsløse og deres pårørendes produktive formåen i fremtiden, og endvidere ville selve arbejdsløsheden i sig selv slide på arbejdskraftens fremtidige kvalitet.... Lægges sådanne synspunkter på omkostningsproblemet, er det åbenbart, at en øgning af den offentlige virksomhed under den nuværende depressionstid bliver mere end “lønnende”⁴¹

Vender vi nu tilbage til Myrdals centrale akademiske afhandling om den nye finanspolitik, fremgår det tydeligt af Topps gennemgang, at den netop på alle de centrale områder for den ikke-teoretisk arbejdende økonom, diskuterer de afgørende problemer, og at det, Topp kalder Myrdals mellemstandpunkt mellem den klassiske og den keynske

³⁹ Op. cit. s. 216.

⁴⁰ Bostadspolitiken, notat i Erik Ib Schmidts arkiv, ABA. Det hedder indledningsvist “Et af de mest karakteristiske træk i svensk socialpolitik i de senere år er sammenknytningen mellem socialpolitiske og konjunkturpolitiske eller alment produktionspolitiske formål ...”

⁴¹ Konjunktur och offentlig hushållning fra 1933 her citereret efter Vägvisare - texter av Gunnar Myrdal, urval och kommentarer av Örjan Appelquist och Stellan Andersson, Nordstedts, Stckh. 1998, s. 152. Bogen bringer flere andre centrale sociale og konjunkturpolitiske Myrdal-tekster. Her gives desuden en selvbiografisk og teorihistorisk fremstilling af Stockholmerskolen s. 31-142. Om den nævnte Alf Johansson s. 51, om forholdet til Keynes og Marx s. 41-52.

finansteori, ikke for datiden nødvendigvis udgjorde et problem.⁴² Det fremgår desuden tydeligt af oplæg og diskussioner fra Brunnsvikmødet i december 1937, hvor den svenske skole er til omfattende debat mellem de nordiske økonomer, at Keynes er kendt og læst men perifer, ja det gennemgående karakteristik er, at han er lidt opreklameret og fremstiller sine opdagelser mere interessante end de var.⁴³

Man kunne naturligvis hævde, at dette er akademisk flueknepperi.⁴⁴ Men keynesianismen blev - ganske vist i en særlig form - i løbet halvtredserne den herskende økonomiske tænkning, hvorfor der var og er en interesse i at fremstille både den borgerlige og den socialdemokratiske overgang til den nye tænkning som smertefri og naturlig. For de borgerlige skulle der en omformning af dele af Keynes' teori til i form af den neoklassiske syntese for at komme uden om det egentlig revolutionære i Keynes' revolution.⁴⁵ Og for socialdemokratiet skulle der en langsom udviklingsproces til for at blande accepten af markedet med indsigten i fordelene ved at styre den samlede efterspørgsel på trods af balancefilosofien. Der var ikke tale om en revolution eller et paradigmeskift. Ikke blot er der ingen belæg for, at socialdemokratiets ledere gennemgik en revolutionær forandring i økonomisk tænkning; det ville også være meningsløst af dem at foretage denne metamorfose i efterkrigsårene. Det vanskelige teoretiske opgør med balancefilosofien havde ingen praktiske konsekvenser i den konkrete - pressede -

⁴² Udviklingen i de finanspolitiske ideer op. cit. s. 91.

⁴³ Jeg er tilstrækkeligt usikker i den omfattende diskussion, som Winch refererer bl.a. med Weir og Skocpol som deltagere til at undlade umiddelbart at blive overbevist af Winchs detaljerede konkret historiske argumentation for Wigforss' indflydelse på den svenske skoles praktisk-politiske gennemslag i socialdemokratiets linie, Winch: Keynes, Keynesianism ... op. cit. s. 118-124. Især argumentationen for Wigforss' påvirkning fra de engelske liberale åbner - om ikke andet - muligheden for en tilsvarende påvirkning af J.O. Krag. Mit argument er kun, at denne påvirkning ikke er hverken påvist eller sandsynliggjort. Som det fremgår af den omtalte debat imellem Steiger og Landgren har Wigforss ikke gjort sagen nemmere ved at skifte standpunkt under debatten. Sidst fremhævede han især betydningen af de "gamle" socialdemokratiske ideers indflydelse, som beredte grobunden for at se de liberale ideer (og hermed Keynes) - som en bekræftelse på noget allerede eksisterende.

⁴⁴ Det har været gjort før, se Hansen og Torpes kommentar til den tilsvarende debat om forholdet mellem Keynes og Myrdal, som den foregik med afsæt i den nævnte debat om Landgrens bog om den svenske skole i tidsskriftet Arkiv, Socialdemokratiet og krisen i trediverne, Modtryk, Århus, 1977, s. 219.

⁴⁵ Se Eatwell op. cit. for en besk kommentar til Keynes' egen modsætningsfyldte holdning til sit opgør med den neoklassiske teori og dermed forkastelsen af markedet som den bedste af alle verdener. Men Keynes-biografiernes formodentlig korrekte påpegning af hans egen tvivlrådighed skal dog ikke fjerne det befriende indtryk teoriens understregning af den kapitalistiske ordens manglende harmoni og "naturlige" balance må have vakt hos socialister og socialdemokrater i samtiden - netop understreget af hans politiske liberale eller vankelmødige stilling.

danske økonomiske situation. Men nok så vigtigt: statsintervention var ikke blot ikke noget negativt for socialdemokraterne, men alt tegnede netop i de år til, at statsintervention betød planøkonomi. Tiden arbejdede så at sige for gamle socialdemokratiske kongstanker.⁴⁶ At hævde at efterkrigsårenes socialdemokrater blev keynesianere er således ikke blot forkert, det dækker også over den egentlige forandring, som ikke var et teselskab men en langstrakt praktisk, politisk og teoretisk - og for fagbevægelsen smertefuld - proces. Derfor er diskussionen meget vigtig.

Endelig kunne nogen, efter at have søgt at orientere sig i de seneste års diskussion om Keynes, og især hans mere oversete fordelingspolitiske opfattelser,⁴⁷ få den opfattelse, at det var netop disse sider, der optog de unge socialdemokratiske økonomer i efterkrigstiden. Og at de altså blev keynesianere, fordi Keynes så at sige var krypto-socialdemokrat, jvf. det flittige misbrug af citatet fra General Theory om nødvendigheden af socialisering af investeringerne. Det er der heller ikke belæg for i teksterne, hverken hos Keynes eller hos socialdemokraterne. Den sørgelige kendsgerning er, at Keynes med få undtagelser - først blev bredt accepteret i Danmark efter, at han var blevet mainstream. For at forstå Fremtidens Danmark og den socialdemokratiske politik i efterkrigsårene er der ikke blot ingen grund til at arbejde med en direkte indflydelse fra Keynes; den skandinaviske socialdemokratiske

⁴⁶ Dette kommer f.eks. til udtryk i det referat af den engelske regerings efterkrigsprogram, som Generalsekretariatet for regeringens beskæftigelsesudvalg udsender i 1945. Her hedder det "Trods enkelte liberalistiske reminiscenser i Hvidbogen bliver anerkendelsen af dette ansvar (for den kommende konjunkturudvikling) ensbetydende med, at en planøkonomisk betonet statsinterventionistisk politik sættes i højsædet." Den britiske regerings Hvidbog om beskæftigelsespolitikken, et resume, Meddelelser fra generalsekretariatet for regeringens beskæftigelsesudvalg II, Kbh. 1945 s. 7. Hvidbogen markerede en betydelig keynesiansk indflydelse men også den daværende økonomiske politis svingning mellem budgetbalance, planlægningsoptimisme og egentlig efterspørgselsstyring, se hertil Magaret Weir, Ideas and politics: The acceptance of keynesianism in Britain and the United states in: Peter A. Hall (ed.) the political power of economic ideas, Keynesianism across Nations, Princeton University press, Princeton 1989 . s. 66 ff. og Booth, The "keynesian revolution" op. cit. s. 116.. I Det ofte citerede referat af Beveridges bog 'Fuld beskæftigelse i et frit samfund', som blev udgivet af Generalsekretariatet for regeringens beskæftigelsesudvalg i 1945 - og angiveligt skrevet af Gelting - understreges udtrykkeligt, at "friheden til privat ejendomsret over produktionsmidlerne" ikke nødvendigvis hører med til de fremtidige friheder, hvis fuld beskæftigelse skal sikres. Meddelelser IV op. cit. s. 3. Dette understreges også i Henry Grünbaums referat af Beveridges Fuld beskæftigelse i et frit samfund, udarbejdet i Stockholm i februar 1945 som udsendelse nr. 23 s. 2. Referatet blev sendt til regeringen, socialdemokratiets socialiseringsudvalg og til LO.

⁴⁷ Se f.eks. Bruno Amoroso (red.) Keynes i dag, Forlaget samfundsøkonomi og planlægning . Roskilde Universitetscenter, 2. Udg. 1994 og Jesper Jespersen (red.) Keynes' visioner, op. cit.

teoriudvikling er tilstrækkelig. Men der er heller ingen kildemæssige belæg for en sådan direkte indflydelse.⁴⁸

Som et sidste problem ved bestemmelsen af keynesianismens gennemslag skal her endnu en gang fremdrages det vanskelige forhold mellem teoretisk-videnskabelig-faglig indsigt og dens formulering som embedsmands- eller politikersprog og -handling. Principielt kan et flertal af yngre økonomer i efterkrigsårene have været overbeviste keynesianere uden, at dette kom til udtryk indenfor de forholdsvis snævre rammer, disse folk trods alt arbejdede under.⁴⁹ For nu at tage et andet eksempel end egentlig ministerielle embedsmænd, kan fremdrages Krag og Paldam som embedsmænd i Arbejderbevægelsens Erhvervsråd. I løbet af 1947 udarbejder en gruppe bestående af disse to og bl.a. Schmidt, Kampmann og Esther Boserup en 30 siders intern rapport om den økonomiske politik.⁵⁰ Både Krag og Paldam skriver desuden i denne periode en artikel om overordnet økonomisk politik. Ingen af dem indeholder antydning af keynesianske tanker eller andet, der kunne adskille dem fra velargumenterende embedsmænd og politikere omkring hhv. pris-, valuta-, skattepolitik og genopbygnings- og industri- og rationaliseringspolitik.⁵¹ Jeg har ikke gennemgået selve rapporten endnu, men har som det skal vises nedenfor ingen grund til at tro, at den er særlig

⁴⁸ Direkte betyder her ikke nogen modifikation af standpunktet: Ingen indflydelse. Det er en præcisering, da kun en få vil forsøge at hævde, at Keynes' arbejder ikke på indirekte vis påvirkede f.eks. Myrdal og Ohlin og Jørgen Pedersen, Frisch osv. .

⁴⁹ Booth giver en i en enhver henseende eksemplarisk (og dramatisk) fremstilling af en kompleksiteten i problemerne ved at tage en officiel betænkning som udtryk for en bestemt officiel "diskurs" i sin gennemgang af de mindst fire forskellige udkast til et kompromis mellem Economic Section og The Treasury m.h.p. at kunne udsende det berømte White paper. Det gælder også tolkningerne af Keynes' stilling på sidelinien til dette omstridte dokument, jvf. Booth, The "Keynesian revolution" op. cit. s. 111. ff. Jvf. også min diskussion af betænkningsinstitutionen i forhold til diskursteorien in: Om studiet af forvaltningen, Skriftserie fra Roskilde Universitetsbibliotek nr. 27, Roskilde 1998, s. 53-57.

⁵⁰ I Niels Wium Olsens artikel Tillidskrisen, Socialdemokratisk politik mellem fortid og fremtid 1943-47 in: Henrik Dethlefsen og Henrik Lundbak (red.) Fra mellemkrigstid til efterkrigstid, Festskrift til Hans Kirschhoff og Henrik S. Nissen, Museum Tusculanum, Kbh. 1998, s. 585-628 her. S. 615, omtales rapporten således: "I den nye betænkning var der ... kun forsøg på at bestemme investeringernes omfang igennem penge- og finanspolitikken. Begrebet socialisering savnes fuldstændigt...." Wium overser i sin iver for at vise at der er tale om en flugt fra Fremtidens Danmark, at der heller ikke er tale om nogen keynesianske elementer. Han nævner også, at Krag sammenskriver rapporten til artiklen "En ny økonomisk politik" i Verdens gang 1. årg. (1947) nr. 6 s. 241-246. Wiums manglende kommentar til artiklen må tolkes som et udtryk for at der er overensstemmelse mellem rapport og artikel.

⁵¹ Paldams artikel: Genopbygningen kræver et regeringsskifte in: Verdens gang (1947) 1. årg. nr. 3 s. 114-116.

“keynesiansk”, men muligheden foreligger, at det interne papir afslører tankegange som ikke egner sig til at komme på tryk fra autoritative kilder. Som illustration på, hvad dette betyder, kan tages en artikel af Bent Hansen fra samme tidsrum, som politisk set formodentlig er problematisk i brugen af det farlige ord “inflation” og sin akademiske leg med begreber, men som samtidig er **det eneste eksempel** på en genuin keynesiansk argumentation fra en socialdemokrat, jeg har kunnet finde i perioden indtil 1952. Ikke blot var Bent Hansen ikke politiker/embedsmand af nogen position, han var også på vej til en akademisk karriere i Sverige. Udgangspunktet for diskussionen er kapitalrentens højde - og jeg kan ikke gennemskue om Hansens renteforståelse er “ren Keynes” - og argumentet om, at lav rente sætte inflationen i gang:

“... men der er god grund til at rokke ved den opfattelse, at det skulle være et ubetinget onde at sætte inflationistiske kræfter i gang. Erstatte man blot det odieuse ord ‘inflation’ med det mere rammende ‘expansion’ må man oven i købet hævde, at den bedste løsning på disse problemer er at have et overskud af “expansionistiske” kræfter i gang.

Siden Beveridge under krigen skrev sin bog om ‘Fuld beskæftigelse’, synes det at være blevet et almindeligt anerkendt mål for den økonomiske politik at nå frem til en vis ligevægtstilstand med fuld beskæftigelse. Såvel rent teoretisk som også i praksis er imidlertid dette mål en utopi. Utopien består i håbet om en ligevægtstilstand, men der vil altid være enten expansionistiske eller depressive (eller både/og) kræfter i gang, således at der enten bliver en tendens til inflation eller til krise med arbejdsløshed. Vil man derfor holde fuld beskæftigelse, må man finde sig i at være konfronteret med inflationstendenser. Omvendt, kun hvis man holder et overskud af expansive kræfter gående, kan man gøre sig håb om at holde beskæftigelsen oppe til stadighed.”⁵²

Som nævnt er der intet principielt i vejen for, at både Krag og Paldam m.fl. for lukkede døre kan have været enige med Bent Hansen. Intet af det foreliggende materiale eller den førte politik i de næste 10 år tyder på det. Det samme materiale tyder derimod på, at ‘genopbygningstanken’ derimod betød styring af investeringer (selektiv industrialiseringspolitik ville det være blevet kaldt 25 år efter), hensyntagen til statsbudget-, valuta-, betalingsbalancerne og rationalisering, rationalisering og atter rationalisering. Senere kom de moderne sektor politikker med arbejdsmarkedspolitikken i tynd svensk aftapning i spidsen, men påstanden om, at perioden er domineret af, at centrale økonomisk politiske aktører satsede på at have “et overskud af expansive kræfter” i beredskab, er ikke blot historisk forkert (på foreliggende grundlag) men viser

også hen til et centralt metodologisk problem i historieskrivningen, hvadenten det er i den traditionelle “rene” idehistorie eller i en historisk institutionel (politologisk) analyse af samspillet mellem ideer og interesser. Hvordan rekonstrueres de herskende ideer og institutioner i deres samspil med de enkelte aktørers forestillinger og intentioner på en måde, så billedet er historisk (kildemæssigt) velfunderet og samtidig genkendeligt og kritiserbart for andre iagttagere?

3. Socialdemokratiets tilegnelse af keynesianismen?

Så vidt jeg kan se, er der i al fald 6 deltagere i den nyere diskussion om Keynes og Socialdemokratiet i Danmark i de første efterkrigsår. Alle forholder sig til og dokumenterer den forrige diskussionsrunde om Keynes, som var centreret om den revolutionære temperatur på Fremtidens Danmark (Engberg, Hansen og Torpe, Tjørnehøj, Schmidt). Den skal ikke tages op her men blot forudsættes. Deltagerne i halvfemser omgangen har været Niels Wium Olesen, Åge Hoffmann⁵³, Klaus Petersen⁵⁴, Morten Thing⁵⁵, Niels Finn Christiansen⁵⁶ og Niels Dalgård.⁵⁷ Temaet omfatter også etableringen af velfærdsstaten, som er en særskilt problemstilling, der kræver en særskilt behandling. Det vil ikke ske her. Da Niels Wium Olesens artikel om Krag's betydning for udformningen af Fremtidens Danmark⁵⁸ er den, alle andre forholder sig til eller bygger på, skal jeg især gennemgå den og kun inddrage de øvrige i den udstrækning, de udvider eller belyser NWO's problemstilling.

⁵² Høj eller lav kapitalrente in: Verdens gang 1. årg. (1947) nr. 2 s. 90-93. Artiklen er dateret d. 15. januar 1947. Hermed er naturligvis ikke påstået at Bent Hansen også ville have “bestået” min grove test i balancefilosofi.

⁵³ Åge Hoffmann, “Fremtidens Danmark - En analyse af Socialdemokratiets efterkrigsprogram, dets tilblivelse indhold og formål Årbog for arbejderbevægelsens historie 1993, s. 245-281.

⁵⁴ Om formuleringen af velfærdsstaten som politisk projekt i halvtredserne in: Arbejderhistorie 1996 nr. 4

⁵⁵ Af velfærdsstatens tilblivelseshistorie in Social kritik nr. 44 juni 1996

⁵⁶ Velfærdsstaten - et socialdemokratisk projekt in: Social kritik nr. 44 juni 1996

⁵⁷ Ved demokratiets grænse, Demokratisering af arbejdslivet i Danmark 1919-94, SFAH, Kbh. 1995

⁵⁸ Jens Otto Krag og “Fremtidens Danmark” in: Historie, Jyske samlinger, Ny Række 19.1, 1991 s. 46-72.

Wium Olesen er meget klar i sin problemstilling:

Fremtidens Danmark "... blev et program, der snarere opfordrede til en modernisering af det kapitalistiske system end opfordrede til dets afskaffelse. Et program der markerede Socialdemokratiets tilegnelse af keynesianismen. Hovedansvarlig for at udvalgets arbejde ... skiftede retning (fra socialiseringsspørgsmålet) var den da 30-årige cand. polit. Jens Otto Krag."⁵⁹

Krag "leverede" et program, der ganske vist "sine steder er markant i ordvalget - lidt marxistisk retorik hist og pist - men tankegangen bag er en storstilet modernisering af det kapitalistiske samfund med offentlig styring af konjunkturerne som sit væsentligste anliggende."⁶⁰ Krag var ikke bare ansvarlig, han var også manipulerende og dominerende⁶¹, og det fremgår af hele NWOs arbejde, at Krag havde et sigte med på "stiltfærdig, men myndig vis" at dominere udvalgsarbejdet, nemlig at "bringe en slags keynesianisme ind i billedet."⁶² Jeg skal vende tilbage til en diskussion af Wium Olesens opfattelse af keynesianismen, men først er det nødvendigt at gøre sig nogle overvejelser over den teoretiske kontekst, hvori Krag gik i kast med arbejdet. Det sker for ikke at blive helt overladt til personlige overvejelser over Krag's taktiske evner eller og moralske habitus.

Hvis Krag eller for den sags skyld nogen anden ledende socialdemokrat i slutningen af krigen havde været keynesianer af en slags må man formode, at det ville være fremgået af de skrifter, han efterlod sig. Det er efter min viden ikke tilfældet. Derimod er det fra slutningen af krigen tilfældet, at fuld beskæftigelse, udnyttelse af krigsøkonomiens resultater, udnyttelse af de først og fremmest svenske erfaringer med finanspolitisk eller kontracyklisk styring, bedre koordinering af de økonomiske politikker og styring af investeringer og udenrigshandel var på dagsordenen blandt alle økonomisk og politisk

⁵⁹ Jens Otto Krag ... op. cit. s. 47.

⁶⁰ Op. cit. s. 48.

⁶¹ Op. cit. s. 58. Om denne personkarakteristik og den tilhørende beskrivelse af alle de socialdemokratiske ledere som rådvilde (s. 47) og uvidende i disse vigtige spørgsmål, er korrekt, ved jeg ikke. Men det forekommer mærkeligt, at de store taktikere og rævepelse blandt dem ikke skulle have mærket manipulationerne, selvom de bliver kaldt pædagogiske (smst.).

⁶² Op. cit. hhv. s. 64 og 65. Det er uklart, hvorfra dette angiveligt erklærede mål for Krag stammer, men der er formodentlig tale om Krag's egne erindringer.

interesserede, hvoraf kun få kendte Keynes' teori.⁶³ I foråret 1944 skrev Krag sammen med Poul Gersmann en bog om de økonomiske problemer efter krigen, som lakkede mod enden.⁶⁴ Afsnittet Danske efterkrigsproblemer er karakteristisk både for bogen og for hele den økonomiske og politiske debat i perioden, hvorunder også arbejdet med Fremtidens Danmark i Socialiseringsudvalget foregik. Ikke et sted på afsnittets 30 sider nævnes Keynes eller noget der med rimelighed kan identificeres som keynesiansk inspirerede forslag.⁶⁵ Derimod nævnes finske og svenske erfaringer. Især de sidste og de myrdalske konjunkturudjævningsfonde spillede en rolle for den socialdemokratiske diskussion.⁶⁶

Men ydermere tager Krag fat på en række problemer, der viser, at han langt fra var keynesianer, men derimod velorienteret i de problemstillinger, som den moderne finansteori og især moderne finanspolitik rejste for en socialdemokratiske politik. I en række nærmest programagtige punkter gennemgår han vigtige elementer af en efterkrigspolitik uden antydning af keynesiansk inspiration (men nok myrdalsk). Selv der, hvor der var lejlighed til direkte at trække Keynes frem, sker det ikke: den fulde beskæftigelse. Her citeres i stedet svenske socialdemokrater. Man kunne nu hævde, at det giver mere politisk kredit end at citere en kun i fagkredse kendt engelsk økonom. Men i omtalen af de handels- og valutapolitiske planer for den internationale økonomi omtales "Keynes-planen" for etablering af internationale kreditordninger omhyggeligt,

⁶³ Jeg har redegjort nærmere for denne påstand i Embedsmandsstaten under ombrydning op. cit., bl.a. s. 60, hvor det følgende eksempel ikke er med.

⁶⁴ Krigsøkonomi og efterkrigsproblemer, Det danske forlag, Kbh. 1944.

⁶⁵ Tværtimod polemiseres formodentlig mod den type abstrakt nationaløkonomisk teori, som ikke beskæftiger sig med, hvad der produceres: Den statslige beskæftigelse skal ikke "blot bestå i at grave huller i jorden, men i produktive ydelser" s. 204. NWO henviser selv til Keynes' indifference overfor produktionens indhold og retning ved at omtale det berømte eksempel fra General Theory (s. 220; 128 ff.), hvor forslaget om at grave huller i jorden fremføres. Keynes er formentlig blevet opfattet således; at han faktisk mente noget helt andet, er en anden sag.

⁶⁶ Jeg har i artiklen i Arbejderhistorie nævnt betydningen af de socialdemokratiske Brunnsvik-møder, hvor den særlige blanding af moderne finansteori og socialistisk planteori blev udmøntet. Jeg ved ikke om Krag var påvirket af disse tanker, han deltog tilsyneladende ikke i mødet i '36 og fremgår ikke af referaterne fra mødet i '37. Men de fleste af de berømte kammerater og kolleger, som deltog i arbejdet med Fremtidens Danmark var formodentlig præget af de omfattende diskussioner med de kendte norske og svenske deltagere. Var Krag ikke under påvirkning af disse møders tematik og indhold, var han en undtagelse, og det kræver en eksplicit redegørelse med udgangspunkt i kilderne. Krag's bog fra 1944 tilsiger som de andre kilder, at Krag ikke i dette spørgsmål afveg fra gruppen, selvom det selvfølgelig kan være Gersmann, der har skrevet hele bogen?

og Keynes selv omtales som “vel nok den mest berømte nulevende nationaløkonom.”⁶⁷ Forklaringen på fraværet kunne være, at Keynes’ ideer om rente og opsparing, manglende fokusering på statsbudgetbalancerne og ofte “besværlige” politiske forslag ikke var interessante hhv. politisk opportune. Eller at Keynes’ ideer i Krag’s forståelse ikke adskilte sig fra de myrdalske finansteoretiske forestillinger, hvorfor de ikke var værd at fremhæve specielt.

Endelig slår Krag ned på det efter min vurdering **helt afgørende problem for de socialdemokratiske politikker over hele Europa: Lønnens fastsættelse i den statslige konjunktur- og planpolitik.**⁶⁸ Krag nævner, at Thorkil Kristensen har fastslået, at lønpolitikken må føres på en sådan måde, at den er i fuld overensstemmelse med regeringens økonomiske politik i øvrigt og har foreslået, at ”Lønsproblemet hovedtræk afgøres i hovedtræk (af regeringen), hvorimod detaljerne kunne overlades til parterne.”⁶⁹ Krag er helt klar over, at det vil give en socialdemokratisk regering store problemer, og han formulerer sig forsigtigt: “At der er noget sagligt rigtigt i dette synspunkt er uden tvivl.” Omvendt er Socialdemokratiet den eneste magt, der kan få fagbevægelsen med på at se bort fra de “dårlige erfaringer, arbejderne har med lønkontrol under krigen”. Overvejelserne er helt tydeligt vigtige, for “Man kan ikke lave en planøkonomi, hvor man regulerer og kontrollerer alle faktorer undtagen arbejds lønnen.”⁷⁰

⁶⁷ Krigsøkonomi ... op. cit. s. 182.

⁶⁸ Jvf. den mere udførlige diskussion i Embedsmandsstaten under ombrydning op. cit. s. 55. Siden er et nyt dokument dukket op. Under forberedelserne til Brunnsvik-mødet i december 1945 fremlægges et udkast til 6 temaer for mødet. Forfatterne er bl.a. Kaj Lindberg, Erhardt Jacobsen og Gösta Rehn og Thorvald Karlbom (svensk LOs “studierektor”). “Lønpolitikens fremtid. ... en diskussion af de problemer, som fagbevægelsen stilles overfor i en samfundsøkonomi, hvor den statslige regulering og planlægning får stadig mere afgørende betydning. Emnet kunne også formuleres Fagbevægelsen i en planhushållning el. lign.”. Referat af møde 9.8.45. Brunnsvik-mødet 1945, ABA. Som det fremgår nedenfor fik Eiler Jensen fra dansk LO det svære hverv at tale om dette emne. Det fremgår med al ønskelig tydelighed af dokumentet, at det ikke er socialiseringsproblematikken der stiller fagbevægelsen i denne konflikt - hvis nogle skulle tro det?

⁶⁹ Krigsøkonomi ... op.cit. s. 221. Thorkil Kristensen er vel eksempel på en af de meget få keynesianere eller keynesinspirerede økonomer i Danmark. Som tilfældet var med Jørgen Gelting og Jørgen Pedersen, var deres meget kontante formuleringer om lønnen som et afgørende styringsmiddel i den statslige politik måske et problem for accepten af den keynesianske tænkemåde i fagbevægelse og parti? Jvf. Embedsmandsstaten op. cit. s. 55.

⁷⁰ Ibid. Man skal gøre sig megen umage for at få sætningen om at regulere og kontrollere alle faktorer til at lyde som den liberale Keynes.

Måske er der dog i dette omfangsrige værk fra Krag's hånd, knap et halvt år før han i november begynder arbejdet som "nationaløkonomisk sekretær"⁷¹, noget, som kan kaste lys over Krag's politiske og økonomiske mål. I slutningen af afsnittet om den svenske økonomiske udvikling under krigen spørger forfatterne sig selv, hvorfor det er gået bedre i Sverige?

"I Danmark består der ikke som i Sverige det samarbejde mellem på den ene side eksperterne, i det foreliggende tilfælde nationaløkonomiske embedsmænd og videnskabsmænd, og på den anden side politikere, som ville kunne garantere en effektiv løsning på de opståede problemer."⁷²

Krag ønskede måske blot at inddrage den dengang moderne økonomiske teori i planlægningen. Denne bog om efterkrigsproblemer har det til fælles med Fremtidens Danmark ud over forfatteren, at der tænkes i planøkonomi og styring af de økonomiske politikker, ny økonomisk verdensorden og nationaløkonomiske eksperter. Måske har der bag ordene i teksterne også ligget en fascination af Keynes som en berømt økonom. Men en anden forklaring byder sig til: Topp skriver, at holdningen hos mange borgerlige økonomer i trediveerne var

"præget af deres indgroede aversion mod Marx; og Keynes blev sat i bås med socialisterne og opfattet som fortalere for planøkonomiske løsninger til trods for, at der hverken i *The general theory* eller andre steder hos Keynes kan siges at være belæg for en sådan opfattelse."⁷³

Krag's indtryk af Keynes' teori var måske mere overfladisk end først antaget og baserede sig måske - som de flestes - mest på, hvad man nu mente. De borgerlige økonomers

⁷¹ Wium Olesen, Jens Otto Krag ... op. cit. s. 55. Det er uklart om titlen er Wium Olesens eller faktisk fremgår af mødereferatet.

⁷² Krigsøkonomi ... op. cit. s. 140 f. Citatet fortsætter direkte: "I Hvert fald er et sådant samarbejde først kommet i stand på et meget sent tidspunkt af krigen." Der tænkes formodentlig på Professorudvalget og dets intime forbindelser til Generalsekretariatet for Regeringens beskæftigelsesudvalg.

⁷³ Niels Henrik Topp, *Udviklingen i de finanspolitiske ideer i Danmark 1930-45*, Jurist- og økonom forbundets forlag, Kbh. 1986 s. 206. Topp tilføjer, at Keynes interesserede økonomerne, men det betyder jo ikke, at de dermed blev keynesianere. Sagen er så meget mere kompliceret som, at de socialister/marxister der faktisk havde læst Keynes enten ikke opfattede hans teori som en "revolutionerende nyskabelse" (s. 208) eller opfattede ham som liberalist, der blot havde indset, hvad Marx sagde. Wium Olesen gør også opmærksom på dette faktum, Jens Otto Krag op.cit. s. 51, men bruger ikke indsigt til noget.

modvilje talte for Keynes, men alting tydede på, at han blot sagde det samme som de svenske socialdemokrater længe havde sagt. Der er langt fra en mulig generel sympati med en ud af mange “moderne” teoretikere til en indsigt, der muliggør udformning af keynesianske politikker.

3.1 “Moderne” finansteori og keynesianisme

Det ligger efter min opfattelse uden for rimelig diskussion, at hverken Krag eller nogen af de andre socialdemokratiske ledere har leveret skriftlige bidrag, der muliggør at identificere dem rimeligt præcist som teoretiske keynesianere. Arbejdet består i at sandsynliggøre, at de teoretiske indsigter er tilstede ved at de udmønter sig i praksis, dvs. skrivende eller politisk handlende praksis. Jeg har ovenfor argumenteret for, at det i den særlige situation under og efter krigen med konkurrerende og sameksisterende teorier og politikker (myrdalske konjunkturfonde og Brunnsvik-inspirationen) er vanskeligt at udskille det keynesianske element, og at det nødvendiggør en opstilling af præcise krav til identifikationen. Det kan formodentlig diskuteres, om mit valg af budgetbalancen eller rettere den manglende fokusering på budgetbalancen er den eneste indikator. Men begreber som fuld beskæftigelse, styrkelse af finanspolitikens rolle, brugen af midlertidige budgetunderskud eller af ordene “moderne finanspolitik” er under ingen omstændigheder rimelige indikatorer, da de blot dokumenterer, at tidens finansteorier, tredivernes krise og krigsøkonomiens erfaringer var en integreret del af alle yngre politikeres horisont.⁷⁴ Der sker ingen steder hos NWO en sådan afgrænsning af, hvad der egentlig menes med keynesianisme set i teoretiske og/eller historisk sammenhæng.

Wium Olesen har ganske vist et helt afsnit, hvor han gennemgår Keynes’ teori. Indledningsvis fastslår han korrekt, at en af Keynes centrale pointer er, at de klassiske teories balancepunkter ikke er de samfundsmæssigt set optimale. Den klassiske teoretiske forståelse legitimerer således krisesituationer med arbejdsløshed. Problemet er som nævnt, at det ikke er en indsigt, Keynes har patent på. Videre redegøres for, hvorledes forbrugs- og investeringsefterspørgslen hænger sammen med

⁷⁴ Også hos de konservative og i Venstre var der yngre økonomer, som gjorde sig bemærket med moderne finansteoretiske ideer.

“rentemarkedet”, dvs. hvorledes den forskellige efterspørgsel efter forbrugs- og kapitalvarer medfører hensættelse af opsparing i passiv placering osv.. Disse forklaringer bruges imidlertid ikke til noget og kunne forbigås, men de illustrerer et problem for historieskrivningen i form af krav til økonomisk teoretisk og teorihistorisk indsigt. Jesper Jespersen hævder som nævnt, at et af de afgørende træk i Keynes’ teori, netop er afkoblingen af forbindelsen mellem opsparing og investering og rente. Man kunne derfor bruge afvisningen af en renteargumentation som indikator på hvem, der faktisk var keynesianere, hvis ikke det var, fordi det formodentlig ville dømme alle danske aktører bortset fra to ude af spillet, og fordi denne særlige problemstilling kunne argumenteres at være for subtil. Jeg skal uddybe problemstillingen nedenfor.

Wium Olesen beskriver nu krisernes “spiralagtige” bevægelser, hvor et mindre fald/stigning forstærkes gennem “ekkovirkning” i systemet. “Keynes kalder fænomenet for **multiplikatoren**. Nået til denne forståelse slår Keynes til lyd for at forbruget skal stimuleres - at **forbrugsefterspørgslen** skal øges.”⁷⁵ Det er korrekt, men knapt relevant. Igen er det relevant at rejse spørgsmålet, om dette er indikation på keynesianisme. Ordet multiplikator, som Keynes besørger udbredelsen af, men hvis eksistens han ikke er hverken den første eller den eneste der tager op i løbet af trediverne, kunne være en indikator, men ... Termen anvendes ikke af den vel mest indflydelsesrige keynesianske teoretiker (bl.a. via sit omfattende journalistiske arbejde) i Danmark i perioden Jørgen Pedersen - som naturligvis anvender *multiplikatoreffekten* i sine artikler.⁷⁶ Og jeg er ingensteds stødt på socialdemokratiske finanspolitiske skrivelser, hvor multiplikatoren er nævnt, men selvfølgelig mange, hvor bølgevirkningerne i økonomiske processer er fremhævet, som det var almindeligt i de nyere finanspolitiske skrifter af Lindahl, Myrdal, Ohlin, Frisch, Pedersen, Gelting - og Keynes. Multiplikatoren kan altså ikke bruges, og det samme gælder for efterspørgselsstimulering og diverse metaforiske billeder på krisecykler.

⁷⁵ Jens Otto Krag ... Op. cit. s. 51, fremhævelse i originalen.

⁷⁶ Jvf. Topp, *Udviklingen* ... Op. cit. s. 141-142. Bent Hansen understreger, at både Ohlin og Myrdal allerede i 1933-34 ”had a fairly good understanding of the mechanisms of that kind of macroeconomic process which we know under the name of multiplier process and which conventionally is associated with

Efter denne generelle redegørelse går Wium Olesen over til statsinterventionismen i perioden, dvs. den faktisk førte politik. Overalt blandede staterne sig i det økonomisk liv og Galbraith citeres for at sige, at “General Theory kan ses som en videnskabelig legitimation af en allerede udnyttet praksis.”⁷⁷ Jeg tror, der er tale om en anakronisme, og at Galbraith tilbagediskonterer den videnskabelighed, som økonomiteorien først skulle tilkæmpe sig gennem fyrerne og halvtredserne til trediverne.⁷⁸ Og en sådan tidsforskydning i forståelsen af konteksten er betydningsfuld. Det viser sig i den umiddelbare overgang Wium Olesen laver til William Beveridge og bogen *Full employment in a free society* fra 1944. På dette tidspunkt var Keynes stadig en for nogen kontroversiel og andre mindre interessant økonom, og der er i al fald ikke tale om, at Beveridge læner sig op ad nogen entydig videnskabelig autoritet.⁷⁹ Krag og socialdemokratiet gør det slet ikke, da Beveridge af alle blev opfattet som enestående socialpolitiker eller -reformator, men ikke økonom eller videnskabsmand. Men der er ikke skyggen af tvivl om, at denne bog havde indflydelse på socialdemokraterne i

Keynes’ *General Theory*.” *Unemployment, Keynes and the Stockholm School in: History of political economy* vol. 13 (1981) s. 256-277.

⁷⁷ Jens Otto Krag ... op. cit. s. 51 f.

⁷⁸ Se for nu at spille lige op ved hjælp af en anden berømt økonom en anden af slagsen, Tobins vurdering i *Embedsmandsstaten* ... op. cit. s. 57. Det lader sig heller ikke gøre at placere Keynes som legitimationsfaktor i den danske økonomiske debat, hverken blandt “traditionelle” økonomer eller blandt de socialistiske. Se således som et blandt mange eksempler, hvorledes Svend Laursen, der var deltager i Brunnsvik-mødet i 1936, diskuterer konjunkturteori i *Fra ligevægtsteori til konjunkturanalyse* i december 1938 i *Nationaløkonomisk tidsskrift*. Her er dels den svenske skole (Lindahl, Myrdal og Lundberg) og den diskuterende engelske økonomoffentlighed (med Keynes som een blandt mange: Kaldor, Hicks, Haberler, Robertson) og Frisch og Tinbergen. At tildele Keynes en særlig status i den socialistiske/socialdemokratiske offentlighed er en simpel, men uhyre konsekvensrig anakronisme.

⁷⁹ Se henvisningerne til Keynes placering i spillet om Hvidbogen i note 44. Det er naturligvis vanskeligt at bevise, at Keynes placering var langt mere på det jævne end eftertiden har set det. Endnu et fingerpeg kan fås ved læsning af referatet af det 11. nordiske nationaløkonommøde i 1939. Ohlin indledte om den aktuelle konjunktursituation og dens krav til den økonomiske politik. Hverken i hans oplæg s.14-34 eller i den efterfølgende diskussion, hvor også Dich deltog, var Keynes på tapetet. Ohlin nævner ham een gang (s. 32) for at afvise hans “stærkt forenkledte fremstilling om lønforandringer”, som gives i “Keynes’ bog”. Derimod slår Ohlin fast, at den ekspansive økonomiske politik mod depressionstendenser ikke længere er til diskussion, og at man ikke længere kan først og fremmest kan anvende offentlige arbejder men også andre former for offentlige investeringer og interventioner, jvf. s.29. *Förhandlingar vid elfte nordiska nationalekonomiska mötet i Helsingfors 22.-24 august 1938, Helsingfors 1938*. På foreningens møde i 1946 var Keynes - her hans pengeteori eller mangel på samme - et af de centrale temaer. Men tonen og indholdet i debatten er ikke keynesiansk men moderne finansteoretisk med mange spydige hentydninger til de som er fanget i den “økonomisk-teoretiske tankeretning som tager sit udgangspunkt i Keynes’ *General Theory*.” Der var også et møde i 1949 og på begge disse møder deltog en række centrale danske akademiske og politiske “aktører”, men møderne er ikke behandlet af Niels Henrik Topp, og arbejdet står derfor stadig og venter.

Danmark. Blot kan nok så mange grundige citatbelæg for, at der er afsmitning og direkte citater fra Full employment til danske skrifter herunder Fremtidens Danmark, ikke godtgøre nogen keynesianisme, blot moderne bl.a. keynesinspirerede finansteoretiske overvejelser. Det er rigtigt, at Beveridge var stærkt inspireret af Keynes, og at hans bog indeholder teoretiske og politisk praktiske gennemarbejdede keynesianske argumenter. Men det i denne sammenhæng interessante er, at på alle de steder, hvor disse markante keynesianske standpunkter træder frem hos Beveridge, er de væk i Fremtidens Danmark, mest eentydigt i spørgsmålet om budgetunderskuddet og statsgælden.⁸⁰ De karakteristika, der overføres fra Beveridges arbejder til det danske programskrift er den næsten socialdemokratiske indædte tro på statens styringspotentiale og evne til rationel og videnskabelig planlægning samt kravet om social udligning.⁸¹

Keynes var ikke socialdemokrat og så formodentlig ingen grund til at "erstatte den private selvinteresse med forfølgelsen af et fælles mål", i den betydning, som Wium Olesen citerer Beveridge - og senere forfatterne til Fremtidens Danmark - for at skrive.⁸² Wium citerer selv Galbraith for "the achievement of Keynes was in how much he allowed to remain the same."⁸³ Dette "samme" var jo det borgerligt liberale samfund, som socialdemokrater og venstrekeynesianere i halvtredserne byggede videre på ved at forsyne det med plan- og styrings- og kontrolinstitutioner, som har meget lidt med Keynes at gøre. Herved udviklede der sig efterhånden en institutionalisering af de forskellige keynesianismer, dvs. forskellige tolkninger af Keynes, til keynesianismen.

⁸⁰ Jeg vender tilbage til dette nedenfor, men det samme gør sig gældende i de andre socialdemokratiske økonomiske skrifter jeg har behandlet i Embedsmandsstaten op. cit.

⁸¹ Beveridges særlige position i tiden beskrives godt af Poul Hansen: "Der er endnu en egen forjættende klang over selve ordet Beveridge-planen. For mange mennesker står den som symbol på den social genopbyggelses- og nydannelsesvilje ..." in: Marchen til venstre, Nyt Nordisk Forlag, Kbh. 1945 s. 50. Den læsning af en lang række engelske efterkrigsprogrammer, som her fremlægges lægger vægten på planøkonomi, socialisering, produktionskomiteer og ikke på finanspolitik, se f.eks. vurderingen af Full employment s. 77 f. Beveridges ret specielle udvikling herunder hans i stærke tro på statens mulighed for styring, som var forholdsvis ny for ham, er kort skildret i The Dictionary of national biography 1961-1970, Oxford University Press, 1981. Han er ikke nogen typisk liberal eller keynesianer.

⁸² Se som en indikation på dette Jørgen Geltings herligt kontante biografiske skitse i Nationaløkonomisk Tidsskrift 1983 nr. 3

⁸³ Jens Otto Krag ... hhv. s. 52 og s. 51. Galbraiths vurdering er her sammenfaldende med den nævnte af Tobin. Det er værd at holde fast i, at begge er amerikanske og, at Keynes' konservatisme/liberalisme så anderledes og mere brugbar ud for nogle europæiske socialdemokrater, jvf. eksemplet på de forskellige vurderinger i Embedsmandsstaten ... Op. cit. s. 80.

Men hertil var processerne over genopbygning, liberalisering, nationalregnskabsopbygning, OEEC, Marshall-plan, nationalbudgetter, kold krig og den neoklassiske syntese nødvendige gennemløbsfaser. Dels for en udrensning/udskiftning af de “hedengangne” socialdemokratiske eller planlægningsfixerede elementer hos Beveridge og Fremtidens Danmark, og dels for en fremadskridende forvandling af stats- og økonomitænkningen til en ny samfundsforståelsesyntese. Det der senere blev kaldt velfærdsstatstænkning eller keynesianisme.

3. 2 Beveridge og socialismen

I Wium Olsens følgende afsnit om det danske socialdemokratis socialiseringstanker efter første verdenskrig, som er ekstremt kort og uden teoriehistoriske referencer for perioden efter det første socialiseringsudvalgs arbejde i tyvernes begyndelse, antydes med en henvisning til Claus Bryld, at forslagene fra det nye socialiseringsudvalg var et brud med hidtidig socialdemokratisk tankegang og, at vægten i forslagene **“blev lagt på styring og regulering i stedet for overtagelse af produktionsmidlerne”**.⁸⁴ Det underspilles mildt sagt, at overtagelse af produktionsmidler i nøgleindustrier og intensiv investeringskontrol stadig er på programmet hos Beveridge og i Fremtidens Danmark. Men det, som forekommer mig helt mærkværdigt, er, at den teoretiske udvikling over Hilferdings Finanskapitalen og tredivernes mange statsstyringseksperimenter, de svenske fondstanker ikke at forglemme, ikke skulle have sat sig spor i måden partiet og fagbevægelsen opfattede mulighederne og indholdet i to så centrale begreber som styring og regulering. Sagt med andre ord: Hvis det overhovedet er en relevant distinktion at bruge overfor socialdemokratiske partier efter 1914 - ihukommende ministersocialismedebat overalt i Europa mmm. - så er distinktionen i al fald godt immun overfor de udviklinger, den teoretiske diskussion har medført i det tyske socialdemokrati og dermed måske også i det danske. Denne manglende overvejelse kunne naturligvis blive skubbet ind under gulvtæppet med en bemærkning om, at man jo ikke kan skrive om alt og, at NWOs artikel jo ikke handler om 30’ernes teoriudvikling.

⁸⁴ Op. cit. s. 54. Min fremhævelse. Jvf. hertil hvad Stauning sagde i det i indledningen fremførte citat. Overtagelsen af produktionsmidler kommer på tale, når vi er mange nok.

Helt normal akademisk praksis. Men forsømmelsen har afgørende effekter, når det længere henne i artiklen kommer til at fremstå som om den teoriehistoriske udvikling startede med programarbejdet i 1944. Socialdemokratiet griber her i Wium Olsens tolkning presset af “tidens udfordringer” tilbage til “paroler fra hedengangne tider”,⁸⁵ dvs. 20’ernes socialiseringsudvalgs betænkninger. Det overses, at overalt i Europa havde socialdemokratierne arbejdet med styrings- og reguleringstanker i de forgangne 20 år, og overalt var de teoretiske indsigter blevet skærpet og radikaliseret, som det fremgår af stort set al socialdemokratisk litteratur i disse år, herunder de to af Wium Olesen nævnte foredrag, Alsing Andersens Roskildeforedrag og den meget omtalte indledningstale, der ikke blev holdt ved det nye socialiseringsudvalgs møde d. 19. januar ‘45.⁸⁶ Gennem hele artiklen fremlægger Wium disse radikale formuleringer for derefter at vise, hvordan Krag modificerer og latterliggør dem. Men da de har fået præg af det hedengangne i NWOs læsning, går han glip af det centrale og kommer til at legitimere Krags adfærd. Disse taler og de kompromisprægede formuleringer samt deres baggrund i trediverne er en erfaringsopsamling og reformulering af den socialdemokratiske bevægelses arvesølv, som er nødvendig at bearbejde og medtage for at kunne bevæge sig videre og acceptere nogle af de nye finanspolitiske tiltag, der med rette er skræmmende for arbejderbevægelsen. For alle deltagere i arbejdet med Fremtidens Danmark har formodentlig være klare over, at planlægning og styring betød lønkontrol og begrænsning af den fri konfliktret. Ligesom alle i fagbevægelsen og partiet - på linie med store dele af den økonomiske sagkundskab - formodentlig havde svært ved at forstå de grundlæggende tanker i de nye finansteorier.

Problemet er, at NWOs korrekte observation, at Krag modarbejder de mere radikale planlægnings fortalere får ham til at læse Fremtidens Danmark i lyset af en teoretisk begrundet strategi. Og NWO støtter denne læsning med henvisninger til Keynes’ og Beveridges arbejder især den sidstnævnte. Jeg skal kort gøre mere ud af henvisningerne til Beveridge, fordi de samtidig henviser til et mere generelt metodeproblem.

⁸⁵ Op. cit. s. 63, gentaget øverst s. 64.

⁸⁶ Op. cit. s. 59. NWO har ganske vist en overskrift der hedder Statsinterventionisme i 30’erne og 40’erne, men det handler næsten udelukkende om Beveridge. Det danske Socialdemokratis hovedsagelige orientering var i perioden kontinentaleuropæisk. Skiftet mod England kom netop efter krigen.

Beveridges bog, *Full employment in a free society*, udkom i november 1944 og er en bog på mere end 400 sider. I august samme år udsendte Beveridge en pjece på 45 sider med samme titel, som sammenfatter bogens argumentation. I slutningen af marts 1945 modtager Finansministeriet fra ambassaden i Stockholm et referat af bogen skrevet af Henry Grünbaum i februar måned. Hans Hækkerup, embedsmand i ministeriet, jurist og socialdemokrat, kender øjensynlig ikke referatet, men skriver på sagen, at han fra Kampmann ved, at Generalsekretariatet for regeringens beskæftigelsesudvalg er i gang med at skrive sit eget referat.⁸⁷ Dette referat udkommer formentlig først i november 1945 og omfatter kun den egentlige økonomiteoretiske del af Beveridge' bog.⁸⁸ Det understreges her, at friheden til privat ejendomsret ikke er garanteret i Beveridges plan, men

“at den fulde beskæftigelse er opnåelig selvom det økonomiske liv i hovedsagen bevares for den private foretagsomhed. Men her til følger forfatteren: “at, hvis det i modsætning til dette synspunkt, det gennem erfaring eller på anden måde kan godtgøres, at afskaffelsen af den private ejendomsret til produktionsmidlerne vil være nødvendig for fuld beskæftigelse - da må man tage dette store skridt”.”⁸⁹

De store anstrengelser⁹⁰ med at lave referater tyder på, at bogen ikke har været tilgængelig for de fleste. Jeg har ikke set nogen henvisninger til hverken bog eller pjece på engelsk, og NWO har ingen henvisninger til deres tilstedeværelse i arkivmaterialet. Der har således i foråret og sommeren 1945 måske cirkuleret et referat af Beveridges arbejde (Grünbaums) og manus til et andet referat (Geltings), og måske har også både pjecen og bogen på engelsk været i landet i et vist antal? Pjecen blev først oversat af

⁸⁷ Jvf. Oversigten over Finansministeriets sekretariats almindelige journal i *Forvaltningshistorie og forvaltningsvidenskab*, FS & Phd. Thesis no 13/1998, Roskilde Universitetscenter, s. 463.

⁸⁸ Referat af William Beveridge, *Fuld beskæftigelse i et frit samfund*, Meddelelser fra Generalsekretariatet for regeringens beskæftigelsesudvalg nr. IV. Se Ellen Andersen og Niels Henrik Topp, *The first danish empirical model in: Svend Andersen et al. (eds), Economic essays in Honour of Jørgen Gelting*, Tillægsnummer til *Nationaløkonomisk tidsskrift*, Copenhagen 1982 s. 15. Formodentlig er Jørgen Gelting forfatter til dette rimeligt avancerede referat, hvor det ikke skorter på prægnante keynesianske udsagn om lønpolitikens funktion.

⁸⁹ Op. cit. s. 3.

⁹⁰ Det kan naturligvis være, at denne form var langt mere udbredt end i dag. De to samtidige referater kunne tyde på det? Eller måske har Grünbaums referat ikke passet Generalsekretariatet, dvs. Kampmann, Dich og Gelting?

Poul Dam og udgivet på Samlerens forlag i 1946.⁹¹ Der forestår et betydeligt eftervisningsarbejde af sammenhænge mellem de forskellige udgaver, Krag's papirer og Fremtidens Danmark. Således skriver Grünbaum, at han og andre flygtninge i Stockholm danner en gruppe, som laver referater af vigtige udenlandske og sender dem hjem til LO og Socialdemokratiets "efterkrigsudvalg".⁹²

Men det egentlig tricky ved at henvise til Beveridge, når man skal argumentere for keynesiansk indflydelse er, at referatet, pjecen, bogen og Geltings resume viser en langt mere radikalt og kritisk tænkende person (statssocialist **og** liberal) end Fremtidens Danmarks forfatter(e). Man kan hævde, at dette er en følge af nødvendige kompromisser i socialiseringsudvalget, men det lader også muligheden stå åben for, at centrale dele af Beveridges arbejde ikke gjorde indtryk. Måske fordi forfatterne til det hjemlige program allerede selv kunne formulere en række af Beveridges argumenter. Det giver ikke megen mening, at bruge Beveridge generelt som argument for en moderne keynesiansk indflydelse hhv. moderne konjunkturpolitisk indflydelse. Disse standpunkter er tydeligt tilstede hos Beveridge men kun svagt i Fremtidens Danmark. Man kunne med rette bruge Beveridge som argument for, at der i Fremtidens Danmark er fastholdt en skarp (liberal eller socialdemokratisk) kapitalismekritik og mere radikale angreb på centrale dele af det borgerlige samfund end det ses normalt hos det danske socialdemokrati. I

⁹¹ Sammendrag af betænkningen Fuld beskæftigelse i et frit samfund. Der kan således ikke være tale om denne oversættelse i note 19 hos NWO, Jens Otto Krag op.cit. s. 52. Dams oversættelse er god men ikke fagøkonomisk, og pjecen omtales på bagsiden tidstypisk som "et af nutidens væsentligste socialpolitiske arbejder." En indikation på, at det er referaterne, der har cirkuleret ses ved, at Poul Hansen, hvis bog *Marchen til venstre* udkom i efteråret 1945 efter vedtagelsen af *Fremtidens Danmark*, i litteraturlisten anfører Beveridges *Full Employment* og tilføjer "(Referat ved Henry Grünbaum)" op. cit. s. 270.

⁹² Hvilken rolle har keynesiansk teori spillet ved tilrettelæggelsen af den økonomiske politik siden 2. Verdenskrig? In: *Nationaløkonomisk tidsskrift* 1983 nr. 3 s. 395-399. Jvf. også arkivoversigten i *Forvaltnings og forvaltningsvidenskab* op.cit. s. 463. Grünbaum opstiller indledningsvist en række indikatorer på keynesianske tankers indflydelse, som jeg straks skal problematisere: 1) Kampmanns arbejde med nationalbudgetterne. Det er vist, at dette ikke var keynesiansk inspireret, jvf. *Embedsmandsstaten* op. cit. s. 36. 2) Arbejdet i Generalsekretariatet. Selvom dette arbejdssted har stor betydning for spredningen af økonomernes styringsmetoder, er det yderst usikkert om de keynesianske tanker sætte sig mærkbare spor, jvf. nedenfor note 102 Andersens og Topps vurdering af Geltings indflydelse. 3) De konkrete bøger eller økonomisk politiske forslag, der nævnes af Grünbaum, er alle ikke-keyneske indtil Paldams Planlægning for velfærd fra 1952. 4) Grünbaum lægger et meget bredt vurderingsgrundlag an, hvad ville Keynes med teorien i praktisk politik. Uanset om man er enig med Grünbaum i hans opfattelse af, hvad Keynes ville, så er problemet, at på en lang række punkter ville han det samme som socialdemokraterne, hvilket gør det meget vanskeligt at vurdere Keynes' specifikke indflydelse ud fra et sådant bredt grundlag.

kritikken af det økonomiske system er teksten mere, ikke mindre kritisk end Fremtidens Danmark, hvilket klart fremgår af Geltings opsummering af forslagernes økonomiske indhold.⁹³ Radikaliteten ses meget tydeligt i den polemik mod den siddende regerings White paper on Employment policy fra 1942, som er en del af Beveridges engelske pjece.⁹⁴ Krag hævder senere, at det var Keynes og Beveridge, der inspirerede ham til at arbejde for en moderne konjunkturpolitik. NWO citerer med tilslutning dette.⁹⁵ Men hvis det er rigtigt, (det er efter min opfattelse langt fra vist tilstrækkeligt) at Beveridge var en inspirationskilde for Krag, forholder det sig ikke som NWO tolker udsagnet. Da må Beveridge være inspirationen til den særegne blanding af moderne finanst teori, socialpolitik, planlægningsteori og statsstyring af de centrale økonomiske processer, som Fremtidens Danmark er et tidstypisk efterkrigsudtryk for. Det har blot ikke meget med keynesianisme at gøre. I den meget omfattende kommentar til Fremtidens Danmark som fremkommer i Poul Hansens bog *Marchen til venstre* optræder Myrdalerne, Beveridge, det svenske og norske socialdemokratis efterkrigsprogrammer og Professorudvalgets betænkninger i litteraturlisten. Men ikke Keynes; så vidt jeg kan se nævnes han ikke een gang.

I det følgende afsnit om 1944-socialiseringsudvalget arbejde argumenterer NWO overbevisende for Krag's store indflydelse på arbejdets organisering. Men i et afgørende afsnit om Opgavernes afgrænsning læser han igen forhold ind i teksterne, som er meget vanskelige at få øje på for mig. NWO viser, hvordan Krag ønsker at udvide udvalgets problemstilling til mere end 1919-udvalgets arbejdsområde. Han ønsker "at socialiseringen skal betragtes som eet af to led i planøkonomien, hvor det andet led er "den moderne konjunkturpolitik."⁹⁶ At det lykkedes fremgår af Fremtidens Danmark. Om nogen var uenige i denne linie er umuligt at se. Men Wium vil have det

⁹³ Generalsekretariatet, Referat af ... op.cit. s. 47 ff. Der er ikke tale om "moderne konjunkturpolitik" men om en omfattende planlægnings- og reguleringspolitik, som ikke har meget at gøre med en makroøkonomiske finanspolitisk efterspørgselsstyring.

⁹⁴ Se diskussionen af Hvidbogens tidstypiske svingning mellem efterspørgselsstyring og planøkonomi i note 19 i Embedsmandsstaten op. cit. s.7. Polemikafsnittet mod "White paper" er udeladt i den danske udgave fra 1946.

⁹⁵ Wium Olesen, Jens Otto Krag op.cit. s. 58

⁹⁶ Op. cit. s. 57 f.

konjunkturpolitiske aspekt til at veje tungere og skriver, at Krag ønsker “at flytte fokus en traditionel socialiseringsopfattelse til en moderne konjunkturpolitik inspireret af Keynes og Beveridge”. Han bringer et Krag-citat fra det første bind erindringerne som belæg. Krag fik ifølge dette først udvalgsmedlemmerne til at forstå, hvor svært det hele var. Således rundt på gulvet havde han fået dem derhen, hvor han ville: “At få et udvalgsarbejde om Socialdemokratiets samlede efterkrigspolitik.”⁹⁷ Det afgørende ord er “samlede”, og det henviser ikke ensidigt til konjunkturpolitikken. Det er mere rimeligt at se det som en reference til det helt overordnede socialdemokratiske problemkompleks, som i tidens begreber hed koordination af de statslige økonomiske politikker. Netop de samordningsproblemer, som førte til oprettelsen af Hedtoftregeringens Økonomiministerium, Det økonomiske sekretariat og det berømte MØF.⁹⁸ Krag ønskede med andre ord at lave en samlet plan. En sådan kunne stadig laves - og blev lavet i Sverige - uden at dens hovedarkitekt, hverken der eller her, var keynesianer.

Wiums gennemgang af generaldebatten på det andet møde 13. februar 1945 kan naturligvis kun detailldiskuteres efter, at alle deltagere har været en tur i arkivkasserne. Men det er ikke opmuntrende for troen på gennemgangens holdbarhed, at der til f.eks. sætningen om, at “H.P.Sørensens forslag (indskrænkede) sig til socialisering af importen”, ikke følger en henvisning til det tilsvarende afsnit i Beveridges pjece, der også insisterer på dette træk. Eller at sætningen “Den tidligere kommunist Ernst Christiansen, så kun socialisering som en farbar vej i tilfælde, hvor under centraliseret kontrol med nøglevirksomheder var mulig”, ikke følges op med en konstatering af, at han her er på linie med både Beveridge og Fremtidens Danmark - men ikke med Keynes. Jeg har også på baggrund af en forholdsvis bred læsning af tidens socialdemokratiske litteratur svært ved at acceptere, at Frisch og Hedtoft alene tog taktisk begrundede og pragmatiske hensyn i diskussionen. De udtrykte formodentlig

⁹⁷ Op. cit. s. 58.

⁹⁸ Se beskrivelsen af Ministerieudvalget for økonomi og forsyning i Embedsmandsstaten op.cit. s. 29 ff. Dette berømmede, næsten mytiske organ - en myte jeg selv har bidraget til - vil måske vise sig at være endnu et godt eksempel på værdien af intense kildestudier. Det materiale, jeg indtil nu har set på fra Departementschef Bjørn Olsens arkiv i RA, antyder helt andre realiteter end den langsigtede styring og overordnede politisk-økonomiske koordinering. Materialet viser snarere et detaljeret restriktionsøkonomisk forvaltningskontor med stor kontrolmyndighed. Derimod synes det forholdsvis

også grundlæggende politisk-ideologiske overbevisninger, når de, som NWO citerer dem for det, støtter formuleringer, “der kan være næring for den socialistiske trang” og hvor “myten, dristigheden” alligevel var bevaret.⁹⁹ At socialdemokraternes top var reformister og alt efter politisk overbevisning kan vurderes som helte eller klasseforrædere, betyder ikke, at de nødvendigvis blot var kyniske taktikere eller ikke var præget ind i marven af både Engels, Bang, Kautsky og Hilferding.¹⁰⁰ Krag havde måske ikke denne grundholdning, denne prægning, og kan derfor (med NWOs støtte) i tryk bakspejlsafstand gøre sig lystig over, at Buhl forsøgte sig med, at der var mulighed for at gå et stykke i socialistisk retning.¹⁰¹ Finten er patetisk for Krag og pinlig for NWO i og med, at der ikke er een af samtidens centrale socialdemokratiske skrifter, som ikke gang på gang præciserer, at målet er socialisme og at programmet er et første skridt i den retning.

Referatet af generaldebatten leverer ikke skyggen af bevis for, at Krag bestemte over rådville top-pampere. Tværtimod sandsynliggør NWO, at Krag forsøgte at forhindre det, som faktisk skete: At Fremtidens Danmark blev en moderniseret udgave af en række af Socialdemokratiets gamle mærkesager. Moderniseringen er bestemt langt fra ligegyldig fernis. Den viser fremad men dels skyldes den ikke nødvendigvis keynesiansk inspiration, og dels er det ikke den beveridge'ske version af ‘samlet efterspørgsels’-managementet kombineret med investeringsstyring, der kommer til at dominere, da den endelig slår igennem i halvtredserne.

ukendte arbejdsudvalg vedr. Statens budget- og regnskabssystem mere interessant mht. tidlige (1949) forestillinger i forvaltningen om finanspolitisk styring. Materiale i Rigsarkivet.

⁹⁹ Wium Olesen, Jens Otto Krag op. cit. s. 61.

¹⁰⁰ Jeg er ubeskeden nok til at mene - efter genlæsning til lejligheden - at vores 20 år gamle artikel stadig leverer det bedste *udgangspunkt* for at forstå denne problemstilling: Nils Bredsdorff, Jens Brinch, Leif Hansen: Arbejderklassen og kapitalismen - om reformismens udviklingsbetingelser og om kapitalismeforståelse og politikudformning i arbejderbevægelsen in Kurasje nr. 21, 1979 s. 5-115. Artiklen er en (voldsom) polemisk kritik af først og fremmest forfatterne til Efterskriftet til Deutschmann, Venstrekeynesianismen, Århus 1975 og Karin Hansen og Lars Torpe, Socialdemokratiet og krisen, Århus 1977. Det er ofte overset, at den sidste halvdel af artiklen er en ret grundig gennemgang af den teoriudvikling, der foregik i det tyske og danske socialdemokrati i 20'erne og 30'erne. Det fremgår her, at vi fandt, og jeg finder stadig, at Fremtidens Danmark er “det sidste samlede programatiske udtryk for den kapitalismeforståelse, som havde præget det danske socialdemokrati siden dets start.” (s. 107).

¹⁰¹ Wium Olesen, Jens Otto Krag op.cit. s. 62 f.

3. 3 Fremtidens Danmark og Keynes

I det afsluttende afsnit om Fremtidens Danmark præciseres en række af de hidtidige standpunkter. Underligt uformidlet efter de mange besværgelser over konjunkturpolitikens forrang i arbejdet, står konstateringen af, at programmets indledning er et frontalangreb på kapitalismen, som er kilden til de tilbagevendende kriser.

“Det er ligegyldigt, hvad man kalder dette økonomiske system. Vi socialdemokrater plejer at kalde det privatkapitalismen. Måske kunne man i moderne tid med større ret kalde det monopolkapitalismen, fordi det domineres af monopolagtige sammenslutninger ... der ikke er dannet med det formål at forbedre og billiggøre produktionen, men tværtimod for at skabe større gevinst til virksomhedernes ejere.”¹⁰²

Wium Olesen gennemgår elementerne til en kriseforklaring, den manglende afsætningsevne eller forbrugsmulighed (ulige indkomstfordeling) i forhold til produktionsevnen og konkluderer uden at radikaliteten i disse formuleringer er blev betonet: “Hvad man præsenteres for her er i mere eller mindre grad en slags **keynesianisme**”¹⁰³ Det er simpelthen forkert. Med mindre sætningens hovedindhold er “mere eller mindre grad en slags”. Der er derimod tale om en blanding af traditionel “hedengangen” socialdemokratisk underkonsumtionsteori på kapitalistiske kriser og moderne finansteoretiske politikforslag herunder formodentlig Beveridge og måske indirekte Keynes. NWO hævder, at det er muligt at se “et par af Keynes’ nøglebegreber” i teksten. Det er forkert. Og NWO gør sig heller ingen anstrengelser for at vise det, men nøjes med at sige, at det og hint kan oversættes til keynesianske begreber.¹⁰⁴

Problemet bliver krystalklart også for læsere, der ikke er teorihistorisk interesserede, når talen falder på “Kampen mod kriserne: En moderne konjunkturpolitik må føres.”¹⁰⁵

¹⁰² Fremtidens Danmark, Kbh. 1945 s. 4. Det hedder uddybende: “Den liberalistiske kapitalisme var medvirkende til at bane vejen for fremskridtet. Nu er kapitalismen blevet monopolistisk, der er blevet en lænke for udviklingen, en barriere for vejen frem. Men menneskeheden kan ... ikke standse her. Vi må videre frem. Derfor må lænkerne hugges over, hindringerne knuses.” s. 6.

¹⁰³ Wium Olsen, Jens Otto Krag op.cit. s. 66.

¹⁰⁴ Der er måske eet begreb, som anvendes mindst eet sted (s. 13), der p.gr.a. sit præg af konstruktion indikerer fremmed herkomst: Totalkøbekraft. Jeg har ikke checket om dette også kunne være svensk.

¹⁰⁵ Fremtidens Danmark op. cit. s. 12.

Wium mener, at dette er kendt keynesiansk musik og giver et eksempel på en sådan tone i programmet: “Skal en nedgang i efterspørgslen efter arbejdskraft undgås, må både forbrug og investeringer holdes oppe.”¹⁰⁶ Dette keynesianske “islæt” følges op hos NWO med henvisning til programmets efterfølgende argumentation for “underbalancering”. Men tonen i dette partitur er ikke keynesiansk, hvor meget NWO end prøver at spille den sådan. Det fremgår af det umiddelbart følgende men ikke citerede, at der ikke er noget grundlag for at “fornemme hvorfra inspirationen kommer”, som NWO siger, (underforstået fra Keynes via Krag NB). Det hedder efter, at det er sagt, at det offentlige skal erstatte bortfald af produktion og indkomster:

“Det kan i visse perioder være nødvendigt at underbalancere budgettet. **Samtidig** er man dog klar over, at det også er nødvendigt, at der på længere sigt føres en **budgetbalanceringspolitik, der kan opretholde den tillid, som er nødvendig for et sundt og foretagsomt erhvervsliv.**”¹⁰⁷

De interessante ord i denne forbindelse er naturligvis “visse perioder” og ”længere sigt” og “opretholdelse af tillid”. Det er ikke Keynes, der taler her og heller ikke Beveridge. Hvis det er andet end traditionel finanst teori, så er det myrdalske konjunkturudligningsforestillinger. Krag har muligvis læst og måske forstået Keynes - det ved hverken NWO eller jeg - men Fremtidens Danmark er hverken et keynesiansk dokument, en forudanelse om keynesianismens komme eller karakteriseret ved islæt af nogen finanst eoretisk viden der rækker ud over den herskende “moderne” i efterkrigsårene. Der er ikke belæg for at hævde andet. Jeg har nævnt ovenfor, at Hans Hedtoft gentager citatet næsten ordret et halvt år efter. Men også Poul Hansen skriver i sin gennemgang af programmet, at “denne finanspolitik ikke bør følge det gamle princip om, at statens udgifter skal balancere hvert år.”¹⁰⁸ Det kan naturligvis diskuteres, hvor trykket skal lægges i dette udsagn, “hvert år” er et godt bud. Og det står næppe til diskussion, at hele det store afsnit i bogen er domineret af begreberne “orden og

¹⁰⁶ Op. cit. s. 12, Jens Otto Krag op. cit. s. 67. Jvf. - i fald det skulle være fortrængt - ovenfor Myrdals Befolkningsfrågan op. cit..

¹⁰⁷ Op. cit. s. 12. Fremhævelserne er originalens og nok ikke tilfældige. Skulle nogen få den opfattelse, at dette nok også er en taktisk formulering af hensyn til borgerskabet, mens forfatterne egentlig godt ved, at budgetbalancefilosofien hører til den gamle finanst teori, så er det værd at vide, at Hans Hedtoft i foråret 1946 næsten ordret gentager denne formulering, Den erhvervsøkonomiske politik in: Vejen til demokrati og socialisme, udg. af Arbejdernes Oplysningsforbund, Kbh. Marts 1946 s. 31.

¹⁰⁸ Marchen til venstre op. cit. s. 168.

planlægning i det økonomiske liv”¹⁰⁹ og, at det økonomiske demokrati og bedrifts- og sektionsråd mm. samt alle andre dele af den økonomiske politik instrumenter indtager en mere fremtrædende plads end den nye finanspolitik.

Wium fremhæver i denne forbindelse igen, at Krag også ønskede Beveridge inddraget i arbejdet, og han ser de af ham givne henvisninger og citater som belæg for

“at det i høj grad lykkedes for ham. Kravet om øget social tryghed er naturligvis en gammel socialdemokratisk tanke, men kan i Beveridges formuleringer ikke kaldes “socialistisk agitation”, hvad sådanne krav ellers ofte er blevet affejet med. Beveridges ideer om et veludbygget socialt sikkerhedsnet var ikke blot moralsk begrundet, men også begrundet i at samfundet ganske enkelt ville blive mere harmonisk og dermed mere produktivt.”¹¹⁰

Igen er tingene vendt på hovedet. Selv en kursorisk læsning af Beveridges pjece vil formodentlig overbevise de fleste om, at pjecen er mere radikal end Fremtidens Danmark inklusive det netop anførte citat om periodevise underbalanceringer og balancen som forudsætning for kapitalens tillid. Og argumentationen om, at fattigdom er urationel, og at en planlagt og styret kapitalisme er mere harmonisk og produktiv, er bestemt ikke Beveridges opfindelse. Den flere gange citerede trussel fra Beveridge, som Wium mener afspejles i Fremtidens Danmark om, at elendighed avler had og, at “hårdt

¹⁰⁹ Op. cit. s. 175.

¹¹⁰ Wium Olesen, Jens Otto Krag op. cit. s. 68. I denne fremhævelse af det socialpolitiske aspekt af Beveridge Full employment bog overses, at måske netop økonomerne, som jo både NWO og denne artikel fokuserer på, måske var mindre entusiastiske end de fleste for ideerne. Beveridges første rapport fra 1942, også kaldet Beveridgeplanen, fik således en pæn men ikke overstrømmende modtagelse af Arne Christiansen i Socialisten nr. 5 1943 s. 145-54, mens Henning Friis i en meget omfattende gennemgang i Socialt Tidsskrift 20. årg. nr. 4 (april 1944) giver den en kritisk og reserveret modtagelse. Også Beveridge har fået en særlig glans i eftertiden, som uden kritisk analyse kastes ned over efterkrigsårene. For den velinformede elite, det drejer sig om, er det heller ikke meget skelsættende nyt, der kommer med denne plan. De unge økonomer kendte formodentlig Jørgen Dichs artikel i Nationaløkonomisk tidsskrift fra 1938, Socialpolitikens udviklingstendenser s. 4-33 og Gunnar Myrdals foredrag i Nationaløkonomisk forening, som blev en artikel Kontant eller in natura i socialpolitikken trykt samme år s. 69-91. Der er absolut ingen radikal nytænkning hos Beveridge i forhold til disse to (og der er mange flere) artikler, som diskuterer socialpolitikken som element i konjunkturpolitikken og planøkonomien. Det er muligt, at Krag eller andre “sekretærer” for programkommissionen har været særlig inspireret af Beveridges bøger. Det må vises; og det må vises, hvordan den hjemlige og mindst lige så “moderne” eller “progressive” socialpolitiktenkning har været uden for Krag og konsorters rækkevidde. Dichs placering som central person i foreningen Socialistiske økonomer gør dette mildt sagt usandsynligt.

ramte medborgere føler fristelse til at prøve andre veje”¹¹¹ er en helt gængs og især i efterkrigsårene udbredt socialdemokratisk argumentationsfigur.¹¹²

Det er en meget vigtig pointe hos Beveridge at markere sig som både radikal socialreformer og liberal demokrat. Krag har måske her fået en inspiration til at gribe fat i en vigtig politiske pointe: Det politiske demokrati. Her er der tale om en ide eller en indskydelse, der fik store følger. Men som indledningsvist anført er det ikke nogen ny ide i Socialdemokratiet, men snarere en påkaldelse af autoriteterne (Stauning) eller endog forsøget på at hævde en tradition. Måske er det presset for at finde et eller andet, der kan markere en forskel fra kommunisterne, måske er det en dyrekøbt erfaring fra trediverne, som i al fald Frisch næppe har behøvet Beveridge endsige Krag til at hjælpe sig med at huske. (Mange af de betydningsfulde medlemmer af de socialistiske økonomer tilhørte grupperinger af venstrefløjen, som bestemt har insisteret på stalinisternes eller KP-partiernes medskyld i at bane vejen for fascisterne gennem kampen mod/foragten for mod det borgerlige demokrati.) Omkring dette punkt om demokrati er der en formodentlig sammenhæng mellem Keynes og Beveridge, i hvert tilfælde i deres udviklingshistorie om ikke i deres standpunkt i 1940’erne.¹¹³ Det er bare ikke det, diskussionen og NWO argumentation om moderne finanspolitik har handlet om. Og denne problemstilling aktualiseres også først bredt ved stalinismens “åbne”, det vil i denne sammenhæng sige også af dele af venstrefløjen erkendte udartninger f.eks. Ribbentrop-aftalen, kuppet i Prag og brutaliseringen af de politiske forhold i Østeuropa.

3. 4 Arbejdernes erfaringer og videnskaben

Wiums afsluttende perspektivering af Fremtidens Danmark indeholder to afgørende anakronismer. Han hævder, at “vækst” nu er sat på dagsordenen som overordnet

¹¹¹ Ibid.

¹¹² Se et eksempel i Gustav Pedersens bog *Planøkonomi eller frie kræfters spil*, Kbh. 1945 citeret udførligt i *Embedsmandsstaten* op.cit. s. 37

¹¹³ Den liberale - i ordets mest omfattende forstand - tradition i engelsk arbejderbevægelse (herunder dens antikommunisme og antityske holdning) er et emne for sig i undersøgelsen af Socialdemokratiets nyorientering. Men selvfølgelig er der udover henvisningen til Stauning grund til at undersøge Krag særlige faible for *The Economist* og hans understregning af værdien af det politiske demokrati, før Beveridge kom med sin bog *Full employment* i *Krigsøkonomi og efterkrigsproblemer* op. cit. s. 234. (Forordet skrevet i maj 1944) Det bliver han stadig ikke mere økonomisk-teoretisk keynesianer af.

økonomisk mål og at “snævre klasseinteresser” er erstattet af alle-i-samme-båd tænkning¹¹⁴. Men vækst som centralt element i den socialdemokratiske økonomiske argumentation optræder ikke i Fremtidens Danmark men først i begyndelsen af næste årti som en redningsplanke til det centrale dilemma omkring lønpolitikken.¹¹⁵ Og overgangen fra klasseparti til folkeparti er langt fra fyldestgørende dokumenteret og stedfæstet af NWO eller andre til Fremtidens Danmark. Det må i den konkrete sammenhæng nærmest betragtes som en smutter, drevet frem af forestillingen om en keynesiansk finanspolitik, der netop har som mål - qua sit liberale ophav - at beskytte hele samfundet mod ødelæggelse. Men fuld beskæftigelse er stadig i Fremtidens Danmark et krav for de, som kan rammes af arbejdsløshed og primært derfor er lønarbejdere. I 1945 skal man være uvidende som en ged for at mene at håndens arbejdere (arbejderklassen i traditionel forstand) kan skaffe noget parti det politiske flertal. Der skulle efter Staunings citerede model lidt flere sociale grupper til.

Wium hævder desuden at det andet afgørende “brud” med den traditionelle socialdemokratiske tænkning består i udskiftningen af “arbejdernes erfaringer” med et “videnskabeligt argumentationsgrundlag” for de statslige indgreb i økonomien. Ud over at anakronismeproblemet med, at videnskabelighedsargumentet slet ikke er tilrådighed som gangbar mønt hverken i forhold til økonom-erhvervet eller i forhold til den stadig avancerede eller kætterske Keynes, så afkorter Wium hermed den smerte- og konfliktfyldte årelange kamp i den socialdemokratiske bevægelse om den nye eller moderne linie ved at tidsfæste den til et programskrift næsten før kampen er kommet i omdrejninger. Han kommer til at hævde, at

“Dette skift i argumentations- og erfaringsgrundlag flytter også definitivt (sic) “slagmarken” for arbejderbevægelsen. Hvor den før fortrinsvis var arbejdspladsen (sic), bliver den nu fortrinsvis Christiansborg. Og hvor det før var arbejderklassens interesser, der skulle fremmes, opfordrer de nu alle klasser til samarbejde i vækstens - den fælles interesses navn.”¹¹⁶

¹¹⁴ Jens Otto. Krag op.cit. s. 71.

¹¹⁵ Se herom i Embedsmandsstaten op. cit., hvor sammenhængen mellem produktivitet, effektivitet og vækst er i centrum.

¹¹⁶ Wium Olesen, Jens Otto Krag op.cit. s. 71 f.

Anakronistiske generaliseringer om så vigtige dele af den nyere historie, hvor politiske operationaliseringer altid lurer rundt om hjørnet, berettiger, at der bruges en del tid på at trække linierne skarpt op. Men det kan jo være noget der løb i pennen under det, som i danske stile hed afslutning og konklusion. Når det er rimeligt at blive firkantet her, er det af to grunde. Dels fordi NWOs artikel har fået en citationsstatus, er blevet en slags referencepunkt, der fritager forskere for selv at dykke ned i teksterne. Men også fordi formuleringerne lukker af for et forholdsvis uafsøgt kapitel i den danske arbejderbevægelses og venstrefløjs historie. Sætter punktum, hvor der burde være kolon og udråbstegn hvor der burde være spørgsmålstegn. NWO hævder, at temaet og slagmarken var afgjort med programdiskussionen. Men dilemmaet og uafklaretheden for den herskende del af den danske arbejderbevægelse blev tværtimod prægnant beskrevet i Fremtidens Danmark. Det var naturligvis omkring løn- og arbejdsforhold, at sagerne tegnede sig skarpest, fordi planlægnings- og styringsiveren, som var en integreret del af socialdemokraternes stats- og samfundstænkning, satte spot på problemet. Prøv bare med lidt historiker-imagination at tænke på, hvordan LO-toppen måtte have det med følgende sætninger efter fem år med tvungen voldgift:

“**Arbejdsfred** er en vigtig forudsætning for, at den demokratiske planøkonomi kan lykkes (her er Keynes, som ikke ville beskæftige sig teoretisk med lønkampen, som var rent politisk, nok stået af NB). Dette står ikke i modstrid til, at “loven om arbejdsforhold” kræves hævet - men det forudsætter:

- at arbejdere og funktionærer får øget indflydelse på det økonomiske liv
- at alle arbejdslønforhandlinger baseres på et udtømmende kendskab til virksomhedernes evne til at betale løn
- at arbejdernes aflønning kommer til at udgøre en voksende andel af det fælles samfundsprodukt”.¹¹⁷

Dette er udtryk for det opnåelige kompromis mellem de, som tænkte (gammeldags eller moderne) på statens tarv og de, der tænkte (taktisk eller strategisk) på lønarbejdernes tarv. At hævde at det er udtryk for en sejr for den første gruppes moderne fløj endog i keynesiansk aftapning er ikke produktivt for forståelsen af de næste års uenigheder.¹¹⁸

¹¹⁷ Fremtidens Danmark op. cit. s. 13 f.

¹¹⁸ Disse modsætninger er med udgangspunkt i Marianne Rostgårds arbejder behandlet i Embedsmandsstaten op.cit. s. 12 f., se der for referencer. Det fremgår af Staunings tale fra 1939, at det statsbærende partis problemer med at styre fagbevægelsens og andre upassende utålmodiges umådeholdne krav ikke er af ny dato. Nutidens Danmark op. cit. s. 24. Dilemmaet eller ambivalenserne er ikke skabt af nytænkning eller af nye situationer men af kapitalismens funktionsmåde.

3. 5 Bedriftsråd og økonomisk demokrati

I en senere artikel, som er et svar til Åge Hoffmanns artikel om bedriftsrådene og det økonomiske demokratis placering i Fremtidens Danmark, uddyber NWO sin keynesianisme-argumentation noget.¹¹⁹ Selve substansen i diskussionen om økonomisk demokrati skal jeg ikke gå ind i, blot markere, at jeg grundlæggende er enig med Hoffmann i, at NWOs vægtning af emnet er forkert og, at han ikke ser sammenhængen mellem demokratikravene og den overordnede økonomiske styring. Da Hoffmann imidlertid ikke tilføjer noget til den gængse "historiker" norm for omtale af Keynes, vil jeg fortsat koncentrere mig om NWO. I polemikken mod Hoffmann markeres hans standpunkter, og læseren får indtrykket af, at Hoffmann ikke kan læse selv meget tydelige keynesianske signaler overalt i materialet. Men det skyldes ikke Hoffmanns læsevanskeligheder. Det skyldes, at der ingen belæg er for NWOs standpunkt om keynesianiseringen. De eksempler, der gives er ikke eksempler på keynesiansk tænkning, og resten bliver ved tolkninger som ikke holder.

Jeg har overordentligt vanskeligt ved at se keynesianismens gennemslag i den følgende udtalelse fra partiets formand, som vel at mærke ikke imødegås af een eneste ledende person fra samme periode. Den belyser både den politiske stemning i befrielsesåret og svarer på spørgsmålet, om det nye program primært signalerer indflydelse fra moderne økonomiske tænkere. På mødet i Fælledparken d. 19 august 1945, efter kongressens start, hvor der måske var op mod 100.000 tilhørere, sagde Hedtoft bl.a.:

"Vi har intet tilovers for den frihed, der giver nogen ret til at udnytte arbejderne ... Jeg kan godt her bebude, at det politiske program, vor kongres nu arbejder med og vil vedtage, bliver et **dristigt** program med **vidtrækkende socialistiske** perspektiver. Det bliver et signal til hele det arbejdende folk. Ikke nogen politisk atombombe, intet ultimatum til andre ærlige demokratiske kræfter, men et stærkt handlingsprogram lige langt fra fantasier og social overbudspolitik som fra frygt for fremtiden og social reaktion"

¹¹⁹ Fremtidens Danmark - tilbage på plads in: Arbejderhistorie nr. 1 1995 s. 35-50. Åge Hoffmanns oprindelige kritik af Wium Olesen Fremtidens Danmark - En analyse af Socialdemokratiets efterkrigsprogram, dets tilblivelse indhold og formål," Årbog for arbejderbevægelsens historie 1993, s. 245-281. Polemikken mellem de to: Åge Hoffmann, Informations kronik d. 7.11.94 og kommentar 9.12.94, Niels Wium Olesen kommentar i Information 18.11.94. Niels Wium Olesen kritiserer Hoffmann i Fremtidens Danmark - tilbage på plads in: Arbejderhistorie nr. 1, 1995 og Hoffmann svarer Wium i Arbejderhistorie nr. 1, 1996

Nu kan man selvfølgelig diskutere, hvor meget der skal lægges i en politikers ord til en så stor folkemængde især en politiker, der har det ry at være en god og følelsesfuld taler. Men bag min argumentation ligger den opfattelse, at de fleste politikere ikke systematisk lyver eller siger det modsatte af, hvad de mener, men nok pakker det ind i forskellige gevanter, og ind i mellem ikke siger, hvad de mener. Derfor må mere nøgterne udtalelser også inddrages. Som indledning til kongressens behandling af det nye program

“trak (Hans Hedtoft-Hansen) baggrunden op for udarbejdelsen af Fremtidens Danmark og gav en oversigt over de vigtigste punkter. Herunder udtalte han bl.a. **Kravet om Økonomisk demokrati er grundstammen.** Grundstammen i det (programmet) er **kravet om økonomisk demokrati.** I dette krav udgør bedriftsrådene et af hovedpunkterne, men vore krav sigter langt videre. Det vi vil er at skabe et sæt af demokratiske organer for fornuftig planmæssig samfundsøkonomi.”¹²⁰

Jeg skal som nævnt her koncentrere mig om keynesianismepostulatet, men er nødt til at komme med en bibliografisk og kildekritisk bemærkning. I det programmatisk arbejde med Fremtidens Danmark udkom der flere arbejder. Her skal blot nævnes tre. Den første er en udgave af det, der senere skulle blive til tillægget til Fremtidens Danmark (Socialdemokratiets politiske, sociale og kulturelle krav) hed “Socialdemokratiet og tiden efter krigen”. Det er tydeligt skrevet i slutningen af krigen (og duplikeret med bemærkningen: Til brug ved møder, men ikke til offentliggørelse på forsiden, 24 sider) og er måske en smule mere radikalt i sine formuleringer end den trykte udgave (samme titel, 8 sider) fra sommeren med sine lidt smarte “journalistiske” formuleringer (“De gamle nordiske rettigheder til frit at tænke, tro og tale...”). Men afslutningen i begge pjecer går under overskriften Socialiseringen må fremmes. Den er helt i tråd med de senere socialiseringsforslag og er “hedengangen”, traditionelt socialdemokratisk i tonen. Ingen steder er naturligvis nævnt programkommissionens bedriftsråd, sektionsråd osv.. Den tredje udgave, der skal fremdrages, er en 16 siders sammenskrivning af Fremtidens Danmark efter vedtagelsen, hvori en række af de tidligere mere radikale formuleringer er udeladt, **men hele afsnittet om bedriftsråd, sektionsråd osv. medtaget.** Men det er

¹²⁰ Socialdemokratiske noter nr. 5 1945 hhv. s. 391 og s. 397, alle fremhævelser i originalen. Det er naturligvis muligt, at dette referat kun gengiver Arbejdernes Informationscentrals, der står som udgiver, og ikke Hedtofts og partiledelsens standpunkt. Men troligt er det næppe. Jeg er således ikke enig med Åge Hoffmann, som i sit debatindlæg i Arbejderhistorie nr. 1 1996 modificerer en del af sin oprindelige

vigtigt at notere sig, at igen af stederne optræder den moderne konjunkturpolitik som begreb eller intention. Det gør derimod selvfølgelig kampen mod ledigheden og kriserne og kapitalismens sygdomme, men den er vel trods alt snarere arbejderbevægelsens end keynesianismens varemærke. Og endelig: **I den sammenskrevne udgave af Fremtidens Danmark, hvor meget er udeladt, er også afsnittet om konjunkturpolitikken væk.**¹²¹

Men tilbage til NWOs svar til Hoffmann. Det hele starter med en lidt speciel læsning af Niels Henrik Topp, der korrekt citeres for, at Keynes løb med interessen i konkurrencen med de svenske teorier, bl.a. fordi hans teori var enkel og politisk brugbar. NWO skriver derefter, at "Modsat i Norge og Sverige havde teorien dog ingen indflydelse i politiske kredse i 1930'ernes Danmark"¹²² Dette er jo korrekt, men det havde nok været mere rimeligt at citere ikke fra afsnittet om de udenlandske reaktioner og derefter modificere - den i øvrigt meget omdiskuterede - konstatering af keynesianismens sejr, men fra Topps afsnit om de hjemlige reaktioner. Det hedder her, at der ikke var nogen danske økonomer, der anså "Keynes' teori som et alternativ til den eksisterende økonomiske teori". Teorien var ikke ny, blev opfattet som lidt primitiv og blev i universitetssammenhænge doceret sammen med og kritiseret af Stockholmer-skolens arbejder.¹²³

Mens denne måde at skrive på kan diskuteres, er den næste skrivemåde ikke til diskussion. Det hedder: "Den nye tids finanspolitiske ideer synes først at få betydning i Centraladministrationens arbejde - og i lidt mindre grad i den politiske debat - i

opposition mod NWOs fremstilling bl.a. af vægtingen af det økonomiske demokrati i forhold til den "moderne konjunkturpolitik".

¹²¹ Denne korte gennemlæsning gør det naturligvis ikke ud for en egentlig gennemarbejdning af programmets bibliografiske historie. Det er en stikprøve baseret på, hvad der umiddelbart var til rådighed for mig og naturligvis ikke noget "bevis" for mit standpunkt. Jeg ser gerne modsatrettede kilder fremlagt.

¹²² Fremtidens Danmark - tilbage på plads op. cit. s. 38

¹²³ Topp, Udviklingen ... op. cit. s. 201 f. Denne sidste bemærkning fra Topps side, hentyder til en gennemgang af seminarerne for økonomistuderende i slutningen af trediverne (s. 202) og er helt sammenfaldende med Ellen Andersens diskussion af forholdene omkring Jørgen Geltings undervisning i fyrerne, jvf. for referencerne Embedsmandsstaten op.cit. s. 60. Der er intet belæg for at hævde, at Krag skulle have en sådan økonomiteoretisk indsigt, at han på dette punkt kunne eller ville gå imod strømmen. Erik Hoffmeyer giver i sit indlæg om, hvilken rolle keynesianismen har spillet et ultrakort bud på

forbindelse med det såkaldte Professorudvalgs arbejde i 1943-45.”¹²⁴ Det er forkert. Man fristes til at sige: Keynesianismen havde heller ingen indflydelse i centraladministrationen - bortset fra hos 3-4 embedsmænd - og det er stærkt diskutabelt i hvilken udstrækning, den havde det i Professorudvalget.¹²⁵

NWO fremhæver herefter, at Fremtidens Danmark indeholder en “meget detaljeret kriseforklaringsteori”, som adskiller sig fra 30’ernes “underkonsumtionsteorier”. Det er svært at forstå, at man kan kalde programmets tekst en detaljeret teori om noget som helst, men det er uden mening at sætte det op imod de tidligere socialdemokratiske forklaringer, da den forklaring, som optræder i programmet, selv hviler på en underkonsumtionsteori. Som Hansen og Torpe, der ellers af NWO anvendes som referencepunkt for de større teoretiske linier i udviklingen, korrekt konstaterer:

“Det afgørende nye i “Fremtidens Danmark” er ikke den konjunkturpolitiske udligning - socialdemokratiet havde længe ud fra en underkonsumtionsteoretisk opfattelse argumenteret for en forøgelse af købekraften under lavkonjunkturer - men derimod, at programmets grundlæggende orientering lægger op til en udviklingsstrategi for den industrielle kapitals ekspansion og hermed for udviklingen af det kapitalistiske samfund, hvori arbejderklassen ses som integreret.”¹²⁶

Den sidste sætning er tidstypisk for store dele af venstrefløjens strategitænkning, og man må uvægerlig spørge sig selv, hvordan et politisk genopbygnings- eller efterkrigsprogram, der ikke var et revolutionært program, overhovedet kunne formulere sig uden, at det måtte beskæftige sig med en strategi for den industrielle kapitals ekspansion. NWO fortsætter med at overvurdere Fremtidens Danmarks økonomiteoretiske indhold: “en ganske stringent (man fristes også til at sige en lidt naiv og rigid) fortolkning af Keynes’ teori.”¹²⁷ Det giver som tidligere argumenteret ingen mening, hverken det stringente eller rigide, som jo f.eks. måtte forudsætte, at

relationen til den skandinaviske tænkning, som støtter opfattelsen af at “General Theory vakte ikke stor opmærksomhed i Danmark”, Nationaløkonomisk tidsskrift 1983 nr. 3 s. 399-303, her s. 401.

¹²⁴ Fremtidens Danmark - tilbage på plads op.cit. s. 38

¹²⁵ Jvf. fremstillingen i Embedsmandsstaten op. cit. s. 45.

¹²⁶ Hansen og Torpe, Socialdemokratiet og krisen op. cit. s. 218 f., se også diskussionen af dette i Bredsdorff, Brinch og Hansen, Arbejderklassen og kapitalismen op. cit. s. 108 f.

¹²⁷ Fremtidens Danmark - tilbage på plads op. cit. s. 39

budgetbalance- og gældsproblemet var formuleret helt anderledes. Det samme gør sig gældende i den efterfølgende henvisning til 1991-artiklens gennemgang af de “fleste af Keynes’ centrale begreber”, som angiveligt skulle dukke op i “mere pædagogiske og forklarende vendinger”. Og nu sættes der trumf på argumentet, for keynesianismens gennemslag kan vises ekstratydeligt ved at understrege, at “det drejer sig om (i et politisk program skulle man synes) meget specielle størrelser som effektiv efterspørgsel, forbrugs- og investeringsefterspørgsel, multiplikatorer og forbrugstilbøjelighed.”¹²⁸ Som allerede nævnt fremstår disse begreber kun i programmet i NWOs fortolkning. Og på samme måde virker eftersporingen af de “keynesianske elementers” vægt i programmet som en jagt, hvor svaret er givet på forhånd. “Det er denne kriseforklaring, der er så umiskendeligt keynesiansk” hedder det med en henvisning til s. 5ff i programmet, hvor det konstateres, at det “mest iøjnefaldende er kriserne”. Men der er ikke noget umiskendeligt keynesiansk ved de forklaringer, der står på dette sted.

Disse fremmaninger af de keynesianske elementers “vægt” bruges nu til at imødegå Åge Hoffmanns påstand om: “at Keynes’ teorier kan spores i Fremtidens Danmark. Men der er ikke belæg for at gøre dette forhold til en hovedpointe...”¹²⁹ Til dette, som NWO betragter som en “decideret fejlfortolkning”, siger han:

”Der er netop tale om en hovedpointe. Det keynesianske elements placering i begyndelsen af programmet, den overvældende detailrigdom, men fremfor alt den sammenhæng den keynesianske konjunkturpolitik sættes i (i forhold til krise, krig og nazisme) markerer med al ønskelig tydelighed, hvor centralt dette element står i programmet”¹³⁰

Det mest overvældende element er NWOs frie fortolkning af teksten. Men da dette i en vis udstrækning er et skøn skal mere kontante indvendinger fremføres. I den ovennævnte bog, *Vejen til demokrati og socialisme*, med forord skrevet et halv år efter programmets vedtagelse, dvs. med en vis tid til at rebe de radikalistiske sejl skriver Krag de berømte også af NWO citerede ord “ Den mest omfattende socialisering, “Fremtidens

¹²⁸ Sætningen følges af en henvisning til s. 65-68 i den oprindelige artikel.

¹²⁹ *Fremtidens Danmark* - tilbage på plads op. cit. s. 39, citeret fra Hoffmann er fra s. 277. Hoffmann modificerer i et senere indlæg sit standpunkt på baggrund af NWOs “veldokumenterede synspunkter”. *Fremtidens Danmark* er blevet flyttet en smule in *Arbejderhistorie* nr. 1 1996, s. 66.

¹³⁰ Op. cit. s. 40.

Danmark” foreslår, er socialiseringen af efterspørgslen efter varer.” Og han fortsætter, at opretholdelsen af en efterspørgsel, der er stor nok til at sikre fuld beskæftigelse må være en grundlæggende opgave for staten.¹³¹ Men ikke blot konteksten i Krag's artikel, men i alle bogens indlæg tilsiger, at dette er en taktisk formulering som svar på den umiddelbart forudgående sætning om “socialistforskrækkelsespropagandaen,” hvis “grundsætning (var) at socialisering betyder statsdrift og ufrihed for de mindre næringsdrivende”. Det følges op med endnu en formel, som også bruges i det efterfølgende indlæg af Hans Hedtoft: At det ikke er formen for samfundets indretning men indholdet, der er afgørende.¹³² Men begge indlæg bakker helt op om programmets forslag om sektionsråd og investeringsstyring, og bestræbelsen er tydeligvis at fastholde de radikale forslag i forhold til storindustrien og bankerne og afvise, at socialisering er det samme som “statssocialisme”. Socialisering af efterspørgslen er her netop - som også hos Beveridge - ensbetydende med styring efter de sociale eller samfundsmæssige behov. Som det hedder afsluttende hos Krag “For den private monopolisme, der lægger sig som en kræftskade over større og større dele af det danske samfundslegeme, betyder denne udvikling døden. Men hvem vil beklage det?”¹³³ Også hos Hedtoft er det muligt at finde citater, der kan bestyrke opfattelsen af en keynesiansk indflydelse. Hedtoft taler om nødvendigheden af skabe både en høj og en stabil beskæftigelse og dermed om en “konjunkturstabiliserende politik”. Det skal først og fremmest ske gennem importregulering og investeringskontrol (og kontrol med boligbyggeriet), men man kan, hvis disse midler svigter, blive nødt til at

“gribe til andre foranstaltninger. Blandt disse fremhæver man i partiprogrammet finanspolitikken. ... Finanspolitikken har ... en fremtrædende plads blandt midlerne til at modvirke de heftige omskiftelser i de økonomiske konjunkturer og til at fremskaffe fuld beskæftigelse.”¹³⁴

¹³¹ Jens Otto Krag, Socialisering og økonomisk demokrati in: Vejen til demokrati og socialisme op. cit. s. 14. NWO, Jens Otto Krag op.cit. s. 52. Jeg er enig i, at dette formodentlig er et citat fra Beveridges' pjece. Bogen bliver karakteriseret som en “programkommentar, en populær udredning “ og “Håndbogen om partiets program” og opfattes som afgørende for partiets agitation og oplysningsarbejde. (Socialisten 1945 hhv. nr. 9 s. 150 og nr. 11 s. 189. Chr. Christiansen skriver, at “Det vil blive den mest betydningsfulde politiske håndbog i fremtiden, fordi den indeholder anvisning på Danmarks genopbygning. Dernæst må vi gennemarbejde to andre håndbøger i tilslutning til denne genopbygning. Den ene handler om “Bedriftsråd” ... Den anden om Folkestyrets problemer” ...” (s. 190)

¹³² Hans Hedtoft, Den erhvervsøkonomiske politik op.cit. s. 33.

¹³³ Jens Otto Krag Socialisering og økonomisk demokrati op.cit. s. 17.

¹³⁴ Hans Hedtoft den erhvervsøkonomiske politik op. cit. s. 30 f.

Ikke blot er det næppe muligt at hævde, at der tildeles finanspolitikken nogen dominerende plads i “erhvervspolitikken” i forhold til de traditionelle socialdemokratiske politikker, men det er også her Hedtoft som ovenfor nævnt gentager programmets formulering om at det “i visse perioder” kan være nødvendigt at underbalancere budgettet - og tilføjer, at man på længere sigt må føre en “budgetbalanceringspolitik”. I H.C. Hansens afsnit om “Aktuelle pengeproblemer og skattepolitik”, nævnes finanspolitikken og budgetproblemerne overhovedet ikke. Det fremgår derimod tydeligt af alle indlæg, at målet er styring og planlægning for at kunne nå fuld beskæftigelse, stigende produktivitet og ligeligere indkomstfordeling. Og det fremgår meget tydeligt af Hedtofts og formanden for DsF Eiler Jensens indlæg, at “løbspørgsmålet”, dvs. fagbevægelsens indordning under statslig styring er afhængig af, om der kan opnås en “ordning” efter de retningslinier som er foreslået i Fremtidens Danmark. Det forekommer meningsløst, det tabte valg og den massive socialistforskrækkelsespropaganda taget i betragtning, at opretholde denne massive opslutning om programmets provokerende og centrale dele om de forskellige styringsorganer, arbejderindflydelse og socialisering af nøgleindustrier, hvis radikaliteten i programmet kun var valgtaktik.

I sin afslutning lægger NWO en ny vinkel til at understrege vigtigheden af det keynesianske element, der gøres til en del af “samfundsplanlægning i hvid kittel fremfor i kedeldragt”.¹³⁵ Anakronismerne vrirler mellem hinanden i denne afsluttende spalte, dvs. alt det, som vi i bakspejlet kan se, alle de kim som viste sig at være indeholdt i nogle af argumentationsfigurerne, beskrives som udfoldede og allerede tilstede - i modsætning til dem, som vi i bakspejlet kan se ikke blev til noget. Økonomernes magtovertagelse, troen på den harmoniske og styrbare kapitalisme, vækstens evangelium og fokuseringen på produktiviteten og velstanden, alt det som først bryder og kæmpes igennem i løbet af de næste 20 år ser NWO i programmet. Det “mest slående og interessante” ved programmet er, at

“det er introduktionen af cand. polit’ens forestillinger om samfundet. Og denne tankegang **udstilles** i al sin begejstring og naivitet i programmet. Ifølge tankegangen

¹³⁵ Fremtidens Danmark - tilbage på plads op. cit. s. 48.

betrages samfundet som organisk, uden de store modsætninger, og appellen er henvendt til alle samfundsgrupper om i vækstens og den forøgede produktivitets navn at lægge alle interessemodsætninger til side og samarbejde om fælles mål. Den keynesianske konjunkturpolitik og programpunktet "Økonomisk demokrati" er intet mindre end inkarnationen af denne tankegang."¹³⁶

Det nævnes senere, at de mange unge polit'ere, der deltog i arbejdet med programmet senere fik karriere, der afsluttedes i toppen af samfundet, men som tog udgangspunkt i det "gennembrud," som kom "lige efter" Fremtidens Danmark i partiet og i centraladministrationen. Ud over, at det er historisk forkert, at gennembruddet kom på dette tidspunkt, er det forunderligt, hvordan et gennembrud kan startes med en eklatant fiasko uden, at det foranlediger til forklaringer. Der er desuden ikke forsøgt nogen sandsynliggørelse af, at de kendte og skrivende unge socialistiske økonomer, som arbejdede med på programmet var keynesianere, tværtimod - bort set fra Krag, som vi ikke ved meget om i dette spørgsmål. De fleste andre sekretærer for socialiseringsudvalget var formodentlig påvirket af Brunnsvik-møderne, men det er ikke undersøgt, hvordan de bevægede sig herfra.¹³⁷

4 Om store linier og små nuancer

4.1 Fordelingslinien og vækstlinien

Klaus Petersen har bidraget med stort arbejde om etableringen af den danske velfærdsstat. I den forbindelse har han kortere kommenteret både NWO og de keynesianske ideer betydning. Det er dette særlige aspekt, der her skal kommenteres. Det hævdes indledningsvis, at tredivernes og krigstidens voksende erkendelse af, at en vis grad af styring var nødvendig, hentede

¹³⁶ Ibid. Her følger en henvisning til NWO, Jens Otto Krag op.cit. s. 69, hvor det upræcist siges, at de forskellige råd, skal gøre det "muligt at styre og koordinere den centralt bestemte økonomiske politik, hvad enten man nu kalder den keynesianisme eller planøkonomi." Krag kan altså også tituleres planøkonom?

¹³⁷ Jeg har forsøgt at forklare, hvordan en sådan udvikling kan have taget form i afslutningen af Embedsmandsstaten op.cit. s. 61 ff. ud fra en historisk institutionel vinkel.

“legitimation hos keynesianismen. Med Keynes’ tanker blev der etableret et teoretisk brud med de klassiske økonomers ligevægtstanker, og dermed åbnet op for en stærkere statslig indblanding i samfundsøkonomien”.¹³⁸

Beskrivelsen drejer sig om årene efter 1945, men det viser sig straks, at det også omfatter NWOs problemstilling, da han bruges som reference til det mere præcise udsagn: “I programmet Fremtidens Danmark markeres en voldsom planlægningstro inspireret ikke mindst af keynesianismen.”¹³⁹ Det er som sagt ovenfor til stor undren for mig, hvordan Keynes kan legitimere den type socialistiske og socialdemokratiske planforestillinger, som træder frem i efterkrigsårene over hele Europa. Måske inspirere, men også en sådan påstand kræver en omhyggelig eftervisning i kilderne, som ikke er foretaget, hverken af den ene eller den anden af forfatterne. Men alene udsagnet om at socialdemokraterne skulle behøve inspiration til planlægningstro er problematisk, så meget desto mere som der ikke er nogen planlægningstro hos Keynes. Modsætningerne mellem planlægningsetos’en og den umisforståelige ‘konservatisme’ (Tobin og Galbraith) hos Keynes skal først udredes og forklares før det kan påstås, at socialdemokraterne inspireres af den og dens virkningshistorie skal først beskrives, før det kan hævdes, at henvisningen til Keynes har nogen legitimerende virkning. Formodentlig var det tværtimod sådan, at hverken Keynes eller de yngre polit’er, økonomer eller nationaløkonomien som videnskab, var noget som helst værd som legitimerede faktor i Socialdemokratiet og fagbevægelsen. Hvis de havde det rigtige politiske tilhørsforhold var de tålt som statistikere eller håndværkere.¹⁴⁰ Endelig havde senere tiders keynesianisme dels ikke så meget med Keynes at gøre, og dels var den makroøkonomiske plantænkning, der her var tale om overhovedet ikke sammenlignelig

¹³⁸ Om formuleringen af velfærdsstaten som politisk projekt i halvtredserne op. cit. s. 64.

¹³⁹ Op. cit. s. 66. Referencen går på NWOs upublicerede speciale fra 1995, dvs. samme år som den diskuterende artikel fra Arbejderhistorie, så jeg har tilladt mig at forudsætte sammenfald i de væsentlige standpunkter. Mere vigtigt er det som regel denne artikel og 1991 artiklen, der henvises til.

¹⁴⁰ Det forholdt sig som flere gange antydte anderledes i Sverige og Norge. Jvf. diskussionen og referencerne om de norske polit’er under Ragnar Frischs regime in: Embedsmandsstaten .. op. cit. s. 49 ff. Et meget åbenhjertigt eksempel på den danske holdning er den omfattende tale LO-formand Eiler Jensen holdt på Brunnsvik-mødet i december 1945 om “Fremtidens lønpolitik” herunder lønpolitikken og beskæftigelsen og fagbevægelsens rolle under det nye efterkrigsprogrammer. Her henviser han fire gange foragteligt til, hvad der er kommer af gode råd fra “nationaløkonomisk side” og til hvad “økonomer anbefaler”. Til slut tildeles de en plads, hvor de måske kan bidrage med bedre statistiske oplysninger, “Men kan dette overhovedet lade sig gøre, så længe det er private arbejdsgivere vi står overfor?” lyder det tvivlende. (Erik Ib Schmidts private arkiv, stillet til rådighed af Morten Thing. nu på ABA)

men væsensforskellig fra den “planlægningstro”, som prægede Fremtidens Danmark og efterkrigsårene.

Ironisk nok bringer Klaus Petersen selv denne problemstilling på bane ved at fremhæve at vækstdiskussionen, som NWO placerer sammen med Fremtidens Danmark, skal tidsfæstes til halvtredsernes begyndelse. På den ene side fremhæver han korrekt, at det først var fra 1950, at der i Socialdemokratiet blev “ført en teoretisk diskussion om, hvorvidt partiet skulle vælge en fordelingspolitisk eller vækstpolitisk hovedlinie.”¹⁴¹ På den anden side er det yderst problematisk, at der benyttes usamtidige begreber til karakteristik af den. Den fordelingspolitiske linie er nemlig også en linie, der satser på investeringskontrol, statslig udenrigshandelskontrol, indholdsstyring af produktionen og økonomisk (industrielt) demokrati.¹⁴² Ikke blot er der tale om starten på en teoretisk diskussion og ikke en gennemsat politisk linie, men den nye “vækstlinies” fortæller Erik Ib Schmidt møder også hård modstand hos nogle af de yngre cand. polit’er, som af NWO allerede er dømt keynesianere og væksttilhængere. Det drejer sig bl.a. om Per Hækkerup og Henry Grünbaum, den sidste økonom (statistiker som han tituleres i deltagerlisten fra Brunnsvikmødet i december ‘45) i fagbevægelsen. Grünbaums “egentlige kritik af Schmidt drejede sig om dennes afvisning af Fremtidens Danmark.”, skriver KP¹⁴³. Men det er mærkværdigvis tilfældet i samtlige de indlæg, redaktionen af Verdens Gang (bestående bl.a. af Paldam og Poul Hansen) har valgt at bringe, at de er meget kritiske mod Schmidt og især mod hans kritik af Fremtidens Danmark, dvs. den af Schmidt kaldte bagudrettede politik. De forskellige strukturer og generelle politiske linier, som er fremlagt i programmet forsvares næsten uden modifikationer selvom en række af de konkrete økonomiske problemer (især betalingsbalanceproblemet) vægtes højere nu. Men nogen “moderne finanspolitik” som selvstændigt element er der ikke tale om i kritikken eller hos Schmidt.¹⁴⁴ Omvendt skal man læse med ganske særlige

¹⁴¹ Om formuleringen af ... op. cit. s. 66.

¹⁴² Verdens Gang 4. årg. 1950 nr. 8 Hvor glider vi hen? (Erik Ib Schmidt) og kritikken: 4. årg. 1950 nr. 10, 5. årg. 1951 nr. 1, 5. årg. 1951 nr. 4.

¹⁴³ Om formuleringen af ... op. cit. s. 67

¹⁴⁴ Det gælder også Ivar Nørgård, Vi er enige om målene - men hvad med midlerne Verdens Gang 5. årg. 1951 s. 121-127, hvor den moderne ekspansive finanspolitik omtales (s. 127), men hvor nødvendigheden af både den politiske ramme Fremtidens Danmark fremhæves (s. 126) og statslig

briller for at undgå at se, at Schmidt ikke taler om “vækst” i moderne forstand, men også om at “mådehold” fra arbejderside må forudsætte en eller anden type modydelse i form af medindflydelse eller socialisering, og at hovedindholdet i artiklen bortset fra det indledningsvise spark til Fremtidens Danmark er en kritik af liberalistisk økonomisk politik og påpegning af nødvendigheden af styring - men en styring, der tager ved lære af den liberalistiske kritik af den manglende økonomiske dynamik i f.eks. statslig investeringskontrol.¹⁴⁵ Skulle man udpege eet problem, som står i centrum af hele debatten hos både tilhængere og kritikere af en ny linie, er det lønspørgsmålet. Hvordan styres lønnen og hvordan skrues der op for effektiviteten. Schmidts linie er nærmest effektiviteten op, også selvom det skal ske uden kompensation af politisk eller økonomisk art, mens alle andres er, at betalingen for mere effektiv produktion uden lønkompensation skal være indrømmelser omkring medbestemmelse, ligelig fordeling og styring af produktionen.¹⁴⁶

Igen kunne disse bemærkninger føre til beskyldninger for arbejde i småtingsafdelingen. Men ser man på Klaus Petersens overordnede projekt, som det formuleres i artiklens komprimerede indledning, hvor der refereres til både Bob Jessops og Jacob Torfings strategi- og blok-begreber, bliver det lidt mere klart, hvorfor de små ting har deres

investerings- og udenrigshandelsstyring fastslås, herunder en egentlig samfundsøvertagelse af de “internationale karteller”.

¹⁴⁵ Schmidt, Hvor glider vi hen op.cit. s. 286. Denne tvetydighed fanges ikke af karakteristikken “vækstlinie”. Dette begreb gør vold på både denne artikel og det næsten samtidige indlæg på det nordiske nationaløkonommøde i sommeren 1949 Forhandlingar vid nordiskt nationalekonomiskt möte 20.-22. juni 1949, Stockh. 1949 s. 118-125. Schmidt taler også her om mulighederne for en centraldirigeret økonomi samtidig med ,at han drager konsekvenserne af udlandsafhængighed og koreakrigskonjunkturernes restriktioner på mulighederne for at lave “mere vidtrækkende planer for den økonomiske politik”, som han faktisk sætter sig som mål i den famøse artikel Hvor glider vi hen? op.cit. s. 281. Nøjagtig samme grundstemning af nødvendigheden af grundelementerne fra plantænkningen i Fremtidens Danmark fremgår af Erhard Jacobsens diskussion af nationaliseringspolitikken og planlægningen under Labourregeringen i England, se eksplicit sammenligningen med dette program og politikmarkeringen i Demokratisk socialisme i praksis in Verdens gang 4. årg. (1950) nr. 8 s. 351-358, her s. 358. Skulle nogen have den opfattelse af, at der trods disse indvendinger dog stadig er klare keynesianske elementer hos Schmidt: Prøv en sammenligning mellem den ovenfor nævnte finanspolitikttænkning hos Bent Hansen og fremstillingen hos Schmidt her s. 286.

¹⁴⁶ Vigtigheden af dette problem understreges i Jørgen Paldams artikel, En sag der skal løses ... Verdens Gang 5. årg. nr. 8, 1951 s. 301-306, hvor arbejderbevægelsens dilemma skitseres, og den nye model antydes: Fagbevægelsens lønpres tvinger kapitalisterne til at rationalisere og øge produktionen (s. 304). Ordet vækst er endnu ikke brugbart og modtydelserne i form af samfundsmæssig styring og medindflydelse understreges. Der er altså end ikke her tale om en ren “vækstlinie”, fordi denne linie slet ikke kunne tænke i vækst, som de, der har oplevet væksten fra ‘57-73, kan. En vækst, der ikke kan tænkes, kan ikke blive et projekt for nogen som helst, uanset hvordan man vrider begrebet projekt.

værdi. Det hedder i den udfoldede version af artiklen om velfærdsstaten: “Den konkrete historiske blok består af en keynesiansk interventionistisk stat ... et velfærdssystem efter Beveridges mønster og et “fordistisk” kompromis ...”¹⁴⁷ Hvis det keynesianske ben i trekanten enten kommer ind på et andet tidspunkt end det påståede, slet ikke eksisterer undtagen i de overordnede analyser eller ser helt anderledes og modsætningsfyldt ud end antaget, er der måske et problem for den slags syntetiserende analyser.¹⁴⁸ Derfor er diskussionen umagen værd.

Går man dybere ned i Klaus Petersens bog, bliver det klart, at hans perspektiv er et andet og grundmaterialet langt bredere end i NWOs undersøgelse. Som nævnt er jeg enig i flere af de vigtige vurderinger, herunder i inddragelsen af de bredere “kulturelle” skift, der sker i tiden. Men en række steder bryder den traditionelle keynesianismetolkning forstyrrende igennem. Det hedder således: “Niveauet for den statslige regulering var begrænset til kun at berøre makroniveauet, hvilket var fint foreneligt med de keynesianske økonomers verdensbillede, jvf. Erik Ib Schmidt, *Psykopatklubben* s. 264 ff.”¹⁴⁹. Henvisningen drejer sig om Langtidsprogrammet og der står intet om keynesianske økonomers verdensbillede eller lignende. På side 220 skriver EIS, som faktisk var stærkt indblandet i Langtidsprogrammet, at han foretrækker statsindgreb, der ikke udstrækkes længere end det er påkrævet. Men EIS var ikke keynesianer på dette tidspunkt¹⁵⁰ - om nogen sinde - og der var ikke mange, om nogen keynesianere involveret i arbejdet.¹⁵¹ Det verdensbillede, som drev de besluttende

¹⁴⁷ Klaus Petersen, *Legitimität und Krise, Die politische Geschichte des dänischen Wohlfartstaates*, Berlin Verlag Arno Spitz, Berlin 1998 s. 26. Det ovenfor anførte standpunkt om keynesianismens legitimerende funktion gentages her s. 38.

¹⁴⁸ Dette problem er formodentlig større i de fag, jeg oprindeligt kommer fra, politologien og forvaltningsvidenskaben, end i historien. Min overfølsomhed overfor metahistoriske opsummeringer af spredte historiske kilder og forlydender stammer derfra, jvf. den afsluttende kritik af dette nedenfor.

¹⁴⁹ *Legitimität und Krise* op. cit. s. 44. På samme måde er de vanlige vendinger flydt i pennen om økonomernes march ind i statsadministrationen under og efter krigen, s. 50. jvf. min diskussion af dette in: *Embedsmandsstatens* op. cit. s. 24 ff.

¹⁵⁰ Skulle nogen være i tvivl på grund af læsningen af f.eks. *Psykopatklubben*, hvor spørgsmålet er lidt flimrende besvaret, se EIS’ indlæg på Brunnsvikmødet december 1945 “Svar til socialismens kritikere”. (Erik Ib Schmidts private arkiv). Der er efter min opfattelse ikke meget i dette 22 sider manuskript, J. M. Keynes ville skrive under på - på godt og ondt. Måske bortset fra EIS’ hårdhændede kritik af, hvad han kalder “rammeøkonomien”, dvs. den eksisterende regulering af den kapitalistiske foretagsomhed.

embedsmænd rakte fra mikrointerventioner (importtilladelser, rationering, produktionsforskrifter og råvaretildelinger) til makrointerventioner alt efter, hvad de anså for hensigtsmæssigt. Hele statstænkningen drejede sig om totalintervention - på samme måde som den tredelte opdeling af styringsorganer i Fremtidens Danmark signalerede det - og blev først senere til styring på alene makroniveauet.

Disse kommentarer får betydning, fordi det senere spiller en betydelig rolle i fremstillingen, at det er de yngre nationaløkonomer, der tager magten i partiet.¹⁵² Skulle nogen være i tvivl, hedder det med henvisning til Wium Olesen, at programmet indeholdt en præsentation af, hvad partiet kaldte en moderne konjunkturpolitik: "Dette var et begreb, som entydigt kunne tilbageføres til den keynesianske økonomiske teori."¹⁵³ KP beskriver en længerevarende udviklingsproces i den socialdemokratiske økonomiske tænkning og kalder perioden fra 1945-50 en "orienteringsfase, hvor socialdemokratiet nøje vurderede sit ideologiske standpunkt".¹⁵⁴ Men han er stadig upræcis, når han i opsummeringen af afsnittet om efterkrigsårene på den ene side taler om "keynesiansk økonomiteori" som et element i den statslige politik og på den anden side om, at "en gruppe unge økonomer (med Fremtidens Danmark havde) formuleret et offensivt efterkrigsprogram, som hvilede på indtrykket af den svenske udvikling."¹⁵⁵ Måske er den bedste måde at afslutte nålestikskritikken mod den lidt sløse brug af ordet økonomisk teori, keynesianisme og unge økonomer at citere, hvad Erik Ib Schmidt, der af KP karakteriseres som en "fremragende socialdemokratisk

¹⁵¹ Ellen Andersen og Niels-Henrik Topp skriver, at det ikke har været muligt for dem at finde nogen udtalelse fra nogen minister eller embedsmand, som var præget af Jørgen Geltings arbejder med den økonomiske politik i perioden. Derudover slår de fast, at Gelting deltog som rådgiver for den gruppe af embedsmænd som lavede Nationalbudgetterne i 1948 og 1950, *The first Danish empirical model op.cit.* s. 24.

¹⁵² *Legitimität und Krise op. cit.* s. 51 f. og s. 54.

¹⁵³ *Ibid.*

¹⁵⁴ *Op. cit.* s. 61 og s. 90, hvor især kontekstens betydning for den socialdemokratiske vaklen understreges.

¹⁵⁵ *Op. cit.* hhv. s. 90 og s. 91. Senere, s. 107 ff., under den karakteristiske overskrift "De socialdemokratiske økonomer springer ud" udfoldes denne udvikling med udgangspunkt i Erik Ib Schmidts ovennævnte artikel i *Verdens Gang* 1950. Gruppens centrale placering i politikudformningen gentages som et mantra uden dokumentation men ofte med henvisning til NWO således af Klaus Petersen in: *Fra ekspansion til krise op. cit.* s. 367 f.

statsembedsmand”¹⁵⁶ og som vel af mange identificeres med økonomernes sejrmarch, sagde til de forsamlede nordiske socialdemokratiske topfolk på Brunnsvikmødet i slutningen af december 1945. Efter en præcisering af, at “rammeøkonomi” eller restriktionsøkonomi, som den kendtes fra trediveerne, krigens tid og rationeringernes tid ikke var socialistiske planøkonomi, sagde han:

“at offentlig regulering ud fra samfundsmæssige hensyn næsten er en håbløs opgave i et privatkapitalistisk samfund. Og det kan videre slås fast, at vejen frem ikke går over et fortsat stigende antal offentlige indgreb, men over mere planmæssighed og såvel i den økonomiske administration som i erhvervslivet overhovedet. Det kan og bør ske ved færre - men til gengæld dybtgående indgreb, således at de interesse modsætninger, som i dag lægger samarbejdet og koordinationen hindringer i vejen, kan blive bekæmpet i deres udspring. Det kan kun ske gennem socialisering af de væsentlige økonomiske interesser.”¹⁵⁷

4. 2 Nuancernes overvældende betydning

Niels Finn Christiansen og Morten Thing har skrevet indledningsartiklerne til et temanummer af Social Kritik om velfærdssamfundet. Denne særlige tematik præger naturligvis deres arbejde, hvor den mere snævre vinkel på keynesianismen kun dukker frem enkelte steder. Men da de begge lige som Klaus Petersen eksplicit trækker på Wium Olesens arbejder, skal de alligevel inddrages her. NFC tager direkte fat på Fremtidens Danmark og skelner mellem tre forskellige hovedlinier til at nå målet eller “visionen om et mere demokratiseret Danmark” en statslig politisk-økonomisk linie, en produktionslinie og en “en reformlinie der omfattede stort set alle sider af samfundslivet.”¹⁵⁸ Det er uklart, hvorvidt disse tre linier som hos Åge Hoffmann, hvor der skelnes mellem en fagforenings-, en bedriftsråds- og en statslinie¹⁵⁹, repræsenterer tre konkrete politiske grupper eller blot er analytiske. Om statslinien hedder det bl.a. at den rummer ideerne for en ny statslig økonomisk politik

¹⁵⁶ Op. cit. s. 103

¹⁵⁷ Svar til socialismens kritikere, Erik Ib Schmidts arkiv op. cit. s. 21, fremhævelse i originalen. Jeg kan naturligvis ikke garantere, at foredraget blev holdt, men skrevet blev det og iflg. avisreferater i EIS’ arkiv, deltog han også i mødet med en skarp kritik af kapitalismen, som faldt nogle af de svenske deltagere for brystet.

¹⁵⁸ Niels Finn Christiansen, Velfærdsstaten op.cit. s. 7.

¹⁵⁹ Åge Hoffmann, Fremtidens Danmark, en analyse ... op. cit. s. 264-68.

“baseret på en socialdemokratisk tolkning af J.M. Keynes’ teorier om muligheden for gennem en aktiv penge- og især finanspolitik at tilvejebringe en konjunkturudjævning og ideelt set en krisefri kapitalisme. “Plan og orden” er kodeordene. Programmet opererer med et balanceforhold mellem statslig planlægning og markedsøkonomi.”¹⁶⁰

Om produktionslinien, som både indeholder forestillinger om demokrati og effektivitet, hedder det, at forslagene om demokratisering og socialisering af nøglepositioner i erhvervslivet “skulle lette den statslige økonomiske politik og ikke omforme Danmark til et socialistisk land, således som det ellers ofte i samtiden og eftertiden er blevet udlagt.”¹⁶¹ Og endelig siges det om den anden side af “produktionslinien”, kravene om effektivitet og rationalisering, at dette element fortrængte demokratiaspektet og “fusionerede med statslinien i kampen for det, der fra slutningen af 40’erne og begyndelsen af 50’erne blev kodeordet: økonomisk vækst.”¹⁶²

På den ene side står inddragelsen af Keynes, hvis berettigelse ikke er dokumenteret, men som fører til konklusionen om, at der opereres med et “balanceforhold” mellem stat og marked, men på den anden side understreges som hos Klaus Petersen periodens karakter af udvikling og store skrift frem mod 50’ernes fokusering på den økonomiske vækst. Problemet opstår ved, at Keynes snarere end at være udgangspunkt er en del af processen frem mod halvtredserens nye samfundsøkonomiske tænkemåde eller den neoklassiske syntese. Jeg har forsøgt at vise, at denne nærmest søgende udvikling af politikforståelsen også gælder for den synsmåde, der ligger bag Jørgen Paldams bog Planlægning for velfærd, som også her fremhæves som en milepæl for udviklingen.¹⁶³ Udviklingen kan illustreres ret præcist med det meget kritiske indhold Erik Ib Schmidt lægger i begrebet “rammeøkonomi” i sit svar til socialismens kritikere på Brunnsvikmødet i december 1945. Her beskriver det den kapitalistiske planlægnings umulighed, mens det senere får en langt mere positiv men stadig søgende tone i Jørgen

¹⁶⁰ Niels Finn Christiansen, Velfærdsstaten op. cit. s. 7

¹⁶¹ Ibid.

¹⁶² Ibid.

¹⁶³ Op. cit. s. 8. Se Embedsmandsstaten ... op. cit. s. 32 f. for en bredere diskussion af Paldams bog. Side 34 har der desværre indsneget sig en fejl i note 72. Henvisningen her gælder Paldams artikel Den demokratiske socialismes målsætning in: Krag (red.) Tidehverv og samfundsorden, Kbh. 1954 s. 78.

Paldams brug af ordet i begyndelsen af halvtredserne¹⁶⁴. Man kan atter indvende, at det er de finere nuancer jeg kaster mig over al den stund, at NFC i hele artiklen netop understreger mere end de andre behandlede forfattere, at der er tale om en udvikling. Men de voldsomme spændinger, der er i processens forløb og som langt fra er afsluttet i halvtredsernes begyndelse er vigtige at fokusere på. Hertil skulle eksemplet med rammeøkonomiens seksårige begrebshistorie medvirke.

Morten Thing indleder sin artikel om de socialdemokratiske ideers og deres bæreres udviklingshistorie fra trediverne til midten af halvtredserne med at stille spørgsmålet om keynesianismens betydning for forståelsen af Fremtidens Danmark og mere bredt af velfærdsstaten. Han besvarer indledende spørgsmålet med et citat fra Niels Henrik Topp:

“For socialdemokratiet kom holdningsændringen i forbindelse med et generationsskifte, hvor en række yngre økonomer, der var påvirket af Myrdals, Keynes’ og Beveridges ideer, begyndte at gøre sig gældende og her især Jens Otto Krag, som var sekretær i Socialiseringskommissionen.”¹⁶⁵

Den lidt vanskelige tidsbestemmelse i citatet - begyndte at gøre sig gældende - understreges i den følgende sætning hos Topp:

“De kom til at præge udviklingen i partiets økonomisk-politiske opfattelse bort fra det hidtidige planøkonomiske og socialiseringsprægede idegrundlag og over imod den økonomisk politiske filosofi, som det svenske, norske og engelske arbejderparti havde bekendt sig til.”

Referencen hos Topp til dette udsagn er Krag's erindringer og Hansen og Torpes bog,¹⁶⁶ og henvisningen til i al fald den norske arbejderbevægelses forestillinger i denne periode

¹⁶⁴ Planlægning for velfærd, Kbh. 1952. Begrebet benyttes i sin nye betydning s. 94 f. Bogens karakter ses eksemplarisk af, at den både refererer eksplicit til Keynes ideer som grundlæggende og til Fremtidens Danmarks nationaliseringsideer og til uenigheden internt i arbejderbevægelsen om forholdet mellem socialisering og industrielt demokrati hhv. s. 16, s. 62 og s. 93

¹⁶⁵ Morten Thing, Af velfærdsstatens tilblivelseshistorie op. cit. s. 11. Citatet fra Topp er fra Udviklingen i de finanspolitiske ideer op. cit. s. 372.

¹⁶⁶ Topp op.cit. s. 372. Lidt senere hedder det: “Der var overalt tale om en moderat formulering af de nye finanspolitiske ideer. Den klare tilslutning til den keyneske tankegang ... kom ikke, selvom socialdemokratiet havde bevæget sig i denne retning.” S. 373.

viser problemstillingen. De politiske og teoretisk-økonomiske diskussioner i Norge var bestemt ikke keynesianske men om muligt endnu mere både socialistiske og “moderne” finansteoretiske (Ragnar Frisch) end i Danmark - og det norske socialiseringprogram blev faktisk sat i værk.¹⁶⁷

Topps formulering, som MT benytter til indledning, er i bedste fald tvetydig og Topps eneste referencer til vurderingen har jeg tidligere kommenteret. Jeg har forsøgt at vise, at en samlet læsning af Topp giver et mere entydigt resultat, hvor vægten er lagt på både den manglende forståelse af Keynes, den moderate tolkning og de få “moderne” økonomers ringe indflydelse. Men MT giver selv en yderligere understregning af dette ved at fremhæve Erik Ib Schmidts kritik af Topps fokusering på doktrinhistorie og de skrevne, offentliggjorte kilder. Det, der for Schmidt - og her underforstår han vel gruppen af yngre socialistiske økonomer - var vigtigt, var “alle de utrykte notater”¹⁶⁸, som cirkulerede mellem dem. Nogle af dem er behandlet i MTs artikel, herunder Schmidts omtalte foredrag fra Brunnsvikmødet, men andre af dem har måske dannet baggrund for de mange senere offentliggjorte pamfletter og bøger, forord og artikler, der kom fra gruppens medlemmer. Hvis man sammenholder stil og indhold i de interne notater, som kendes, med tilsvarende offentliggjorte eller officielle, vil man formodentlig netop i denne brydningstid se endnu en “linie”: den interne. Her er der åbenhed, uenighed og nye ideer, mens den officielle linie er mindre provokerende, bredere og politisk taktisk formuleret. Men pointen i denne sammenhæng er, at selv hvor de yngre polit’er formulerer sig i interne sammenhænge dukker Keynes mig bekendt aldrig op undtagen i form af skydeskive for kritik eller som reference underlagt eller ved siden af mere centrale forfattere. Dette og EIS’ bemærkning om diskussions- og ideudviklings**formen** må medføre krav blandt diskussionsdeltagerne i debatten om keynesianismens indtog i Danmark om dokumentation, dokumentation, dokumentation.¹⁶⁹

¹⁶⁷ Jvf. Rune Slagstad, *De nationale strategier*, Pax forlag Oslo 1998, f.eks. s. 192 ff for Colbjørnsens opfattelse og s. 282 ff. for de centrale politikdiskussioner blandt de ledende socialøkonomer i efterkrigsårene. Den norske arbejderbevægelse og de unge økonomer var ikke i nogen som helst grad præget af Keynes. Der er ikke belæg for at fastholde den seje myte om det modsatte.

¹⁶⁸ Morten Thing, *Af velfærdsstatens op. cit.* s. 15

¹⁶⁹ En af de centrale folk blandt de Socialistiske Økonomer og iblandt statsapparatets “ungtyrkere” var Jørgen S. Dich. Hans artikel *Mr. Keynes og inflationen* fra foråret 1940, formodentlig udgivet før 9. april,

MT gennemgår omhyggeligt de mødepapirer, som er efterladt i EIS' private arkiv fra det tidligere omtalte møde i Brunnsvik i december 1945. Desværre findes Krag's talemanuskript ikke, kun EIS' vanskeligt tolkelige noter af foredraget og debatten. Indtil vi har set, hvad han egentlig sagde, er det værd at huske, de to andre omtalte danske indlæg på mødet ikke var keynesianske eller havde megen tiltro til finanspolitikens velsignede virkninger.

Der er i min læsning ikke meget i de i artiklen fremlagte dokumenter, der bekræfter en keynesiansk påvirkning, som afgørende eller betydningsfuld for udviklingen af de socialistiske og socialdemokratiske økonomers opfattelse. Heller ikke i den påviste sammenhæng mellem de tre nordiske landes efterkrigsprogrammer. Det norske er allerede omtalt, og det fremgår af avisomtalen af Brunnsvikmødet, at datidens journalister og mødedeltagere opfattede det danske program som det mest socialistisk radikale og vidtgående. Det forekommer derfor alt for vidtgående, når MT sammenfatter Brunnsvik-mødernes betydning således:

“På disse møder foregår en anden proces (end tilnærmelsen mellem fagbevægelserne de venstreorienterede økonommiljøer NB) som er af betydning for programarbejdet, og nemlig en fælles reception af Keynes, den svenske skole og et nyt politikparadigme, hvor de forskellige politikker integreres i en ny profylaktisk social- og arbejdsmarkedspolitik, velfærdsstaten.”¹⁷⁰

Konsekvensen af denne sammenpresning af et langt forløb, som først slutter 10 år efter Fremtidens Danmark, bliver lidt længere fremme i teksten til, at både Krag og Gersmanns bog fra 1944 og Fremtidens Danmark ses som tekster, der har inkorporeret en opfattelse af Keynes endog en bearbejdet sådan. Hvis der faktisk er en samlet

giver et både indholdsmæssigt og stilistisk karakteristisk billede af holdningen. Stilen er kølig distance, nærmende sig det belærende. Indholdsmæssigt ligner diskussionen af Keynes' to artikler i The Times i 1939 om finansieringen af krigen lidt en nationaløkonomisk skolemester afklapsning, Clarté, Organ for de socialistiske faggrupper, 5. årgang marts-april 1940 s. 18-20. Der kan naturligvis være andre indlæg, ingen af de diskuterende forfattere er tilsyneladende stødt på dem.

Ud af 26 møder afholdt af SØ fra 1941-1945 var der ingen med titler med ordene Keynes eller finanspolitik el.lign.. Formodentlig har keynesianske problemstillinger dog været diskuteret på mødet med Winding Pedersen (fra Professorudvalget) Inflationsfaren og mulige foranstaltninger derimod og Jørgen Gelting, Efterkrigstidens økonomiske politik. i hhv. april og okt. 1943. Det besluttes i 1944, at Geltings forelæsninger skal “kundgøres” af foreningen. J. O. Krag deltog som oplægsholder i november '42, Regulering af udenrigshandel og produktion, en karakteristisk titel for de resterende 20 møder, styring, regulering, planlægning og socialisering. Bestyrelsesprotokol for Socialistiske Økonomers forening. Erik Ib Schmidts private arkiv, ABA.

opfattelse af Keynes, må den på baggrund af Brunnsvik-møderne ses som overvejende kritisk og negativ og næppe udgangspunktet for en keynesiansk revolution i partiet. Forklaringen på den i øvrigt korrekte konstatering, at "... Fremtidens Danmark (som program er) en tosidet størrelse. På den ene side er det en strategi for en ny produktionsmåde, for socialisme. På den anden side er det et 'samfundsprogram' og ikke noget klasseprogram, som Krag sagde.",¹⁷¹ skal søges uden keynesianismen som hjælpekonstruktion. Keynes havde ikke noget ambivalent forhold til kapitalismen og dens klassekarakter; det havde derimod Socialdemokratiet på dette tidspunkt.

Den sidste tekst, der skal tages fat på, er Niels Dalgårds omfattende studie over demokratiseringen af arbejdslivet. Heller ikke her er den økonomiske doktrinhistorie i centrum, men spiller som tidligere ind alligevel. Det hedder således i forklaringen på den særlige udformning af de socialdemokratiske tanker om industrielt demokrati i sommeren 1945:

"Derudover kom endnu et forhold til at øve afgørende indflydelse på den socialdemokratiske bevægelses opfattelse af demokratiseringsproblematikken: den nye kraftige indflydelse fra keynesiansk økonomisk tænkning."¹⁷²

Det hedder lidt senere, at programmet tegner omridset af en økonomisk politik, der bygger på "den keynesianske økonomiske teoris betragtninger om statens rolle som konjunkturregulerende instans". Her refereres dels til Krags erindringer, men det siges også, at læseren "for en nærmere analyse af dette aspekt" kan se hos Hansen og Torpe og i Efterskriftet til Deutschmans bog *Venstrekeynesianismen*.¹⁷³ Der gives som nævnt ingen af de to steder nogen fremstilling af, hvorfor den moderne finanspolitik/konjunkturpolitik skulle være keynesiansk, endsige noget belæg for, at Krag og andre ledende socialdemokrater var keynesianere/havde læst Keynes. Netop Keynes' opfattelse af "statens rolle som konjunkturregulerende instans" kan ingen med rimelighed hævde er et særkende ved Keynes' teori ved krigens slutning. Måske nok i

¹⁷⁰ Af velfærdsstatens tilblivelseshistorie op. cit. s. 16.

¹⁷¹ Op. cit. s. 17

¹⁷² Niels Dalgård, *Ved demokratiets grænse, Demokratisering af arbejdslivet i Danmark 1919-94* op. cit. s. 99

¹⁷³ Op. cit. s. 101.

forhold til den neoklassiske teori i sin dumme version, men hverken i forhold til den herskende akademiske finanst teori eller og især i forhold til den socialdemokratiske forestilling om statens rolle. Men det er interessant at se, at den "keynesianske økonomiske teori" igen så at sige bliver en overflødig konstruktion, som enten repræsenterer en traditionel skrivemåde eller argumentationsfigur, der har mistet sit indhold, eller en figur, der refererer til noget alle jo ved hvad er. Det hedder senere, at den statslige finanspolitik kom til at indtage en afgørende plads i programmet "som følge af den stærke keynesianske indflydelse på Krag og hans meningsfællers politiske standpunkter." Igen er referencen Hansen og Torpe og Efterskriftet samt Wium Olsens 1991 artikel.¹⁷⁴ Der er ved at danne sig en lukket akademisk citationscirkel, hvor ingen længere bekymrer sig om, hvad der i grunden bliver sagt ud over at man ved at man er enig med meningen på bjerget.

Men måske er det, der her som andre steder egentlig menes, at den moderne finanst teori og statens udvidede funktionsområde giver muligheder for at gennemføre nogle af de politiske programpunkter, som Socialdemokratiet havde udarbejdet gennem tyve'erne og tredive'erne samtidig med, at man tog hensyn til nogle af de økonomiske realiteter, som et lille råvarerfattigt land måtte have. Umiddelbart efter det citerede steder bringer Dalgård et Krag-citat, som måske kan løse lidt op for knuderne omkring den keynesianske indflydelse på den unge økonom

"Socialiseringen må opfattes som et led i planøkonomien. Denne spænder imidlertid langt videre. Bl.a. må den først og fremmest omfatte hele den moderne konjunkturpolitik."¹⁷⁵

Socialiseringen er en del af løsningen ikke løsningen, fordi den for at være realistisk og fungibel måtte omfatte langt mere end angrebet på ejendomsretten. Enhver økonom

¹⁷⁴ Op. cit. s. 107 Det hedder i noten, at den keynesianske indflydelse kan aflæses i Alsing Andersen berømte tale der ikke blev holdt. Som før nævnt er dette ikke tilfældet, eller: Det er ikke lykkedes nogle at eftervise det. Men måske ligger misforståelsen i, at sætningen "Ingen konjunkturbevægelser, men permanent højkonjunktur" opfattes som særlig keynesiansk. Det er den ikke. Keynes mente bestemt ikke, at konjunkturbevægelserne ville ophøre og hans store bekymring i sine sidste år - meget mod folketroen - at have været inflationsfarerne ved en permanent effektiv efterspørgsel på niveau med antal beskæftigede arbejds kræfter.

¹⁷⁵ Ibid. Citatet er taget fra et af Krag berømte forsøg på at bestemme socialiseringsarbejdets retning og bruges ofte se f.eks. Hansen og Torpe op. cit. s. 213.

kendte til udlandsafhængighed, råstofproblemer og produktionsstyringsvanskeligheder (om ikke andet så fra Sovjet). Og Krag's store optagethed af, hvordan økonomiske politiske og administrative problemer skulle tackles konkret - de socialistiske/potentielt endog keynesianske økonomer var jo næsten alle statslige administratorer af krigstidens knaphed - må føre ham til at inddrage de moderne statslige styringsmetoder. Som blot ikke er karakteriseret ved at være særligt keynesianske. Den interne cirkulation af notater og oplæg, som Erik Ib Schmidt refererer til ovenfor, var jo i høj grad en diskussion af, hvordan man konkret kunne gøre dette eller hint. Kritikken af de gamle modeller for socialisering var ikke en afvisning af deres radikalitet men af deres ineffektivitet og både økonomiske og politiske umulighed.

Meget tyder på, at Krag ikke har været begejstret for "bedriftsrådsliniens" mere radikale forslag og har forsøgt at modarbejde disse. Men han måske har samtidig haft et andet ærinde, som stammede fra hans økonomiske overvejelser: Krise og arbejdsløshed behøvede ikke at følge krigsafslutningen, inflation og stram finanspolitik var ikke nødvendige følger af opgang, overtagelse af produktionsmidlerne får ikke nødvendigvis effektiv og bedst mulig produktion i gang osv... Derfor måtte man forsøge en ny løsning. Det er måske det, Hartvig Frisch mener med sit berømte udsagn: "Vi må ... skabe et økonomisk program, men vi må også finde formuleringer, der kan være til næring for den socialistiske trang", der også citeres af Dalgård. Det er efter min vurdering et gennemgående problem i tolkningsdiskussionen, at tvetydigheder og modsætninger tolkes som udtryk for taktisk forholde sig og ikke for modsætningsfyldt tankegang. Alle de mange taktiske formuleringer og manøvre, som denne diskussion har fremvist, betyder ikke, at alt var taktik og hensyntagen til kommunisterne. Det egentlig interessante er tvetydigheden i selve det socialdemokratiske eller reformistiske projekt.¹⁷⁶

¹⁷⁶ Henry Grünbaum fortalt i et interview 3. 2. 2000, at Krag under krigen var med i en lille kreds af folk, som var økonomer og som diskuterede de aktuelle og fremtidige problemer for partiet.. Den bestod af Finn Trier, Holger Jensen, Eigil Holm, Per Hækkerup, Henry Grünbaum, Fritz Bauer og Krag m.fl.. Efter at Grünbaum var tvunget til Sverige tog man initiativ til at invitere Ib Kolbjørn, bedriftsrådsgruppens ensomme forsvarer eller kustode? Fraktioner i partiet gik efter langt fra endnu kortlagte personlige og politiske skillelinier. Det er først i slutningen af halvtredserne, at entydigheden og den rene nationaløkonomiske tænke måde vinder indpas og måske bliver dominerende som et element i velfærdsstaten? Den historie er som nævnt heller ikke skrevet.

Det er således formodentlig korrekt, som flere forfattere er inde på, at Fremtidens Danmark er præget af en spænding mellem en ny og en gammel måde at tænke økonomi på, en tænkning i magt og produktionsmåde og en tænkning i teknik og produktionsformer. Hvorfor den første skal tituleres mytologi, som Dalgård citerer NWO for at sige, er mig uklart; der er tale om to uforenelige betragtninger af kapitalismens politiske økonomi. Den ene er opstået før den anden men er af den grund ikke nødvendigvis gammeldags. Men denne spænding kan ikke beskrives som Dalgård faktisk gør det som “en spænding mellem den nye keynesianske tænkning og den ældre socialdemokratiske tankegang...”¹⁷⁷ Den slags vaneforestillinger gør historien pæn og oversigtlig men forbiser den vigtige del af problemet: hvordan etableres sådanne nye ideer som de herskende, hvem skal betale for de nye ideer, hvordan får man dem, der skal knokle for at realisere ideerne til selv at tro på dem osv.. Det kostede blod og kamp at få “keynesianismen” sat igennem som den herskende prisme til at se samfundet gennem. Den neoklassiske syntese eller “keynesianismen” blev resultatet og var ikke en del af udgangspunktet.

4.3 Om brugen af diskursen til at tegne store linier

Når jeg som afslutning på denne gennemgang af en række historikeres arbejder omkring Fremtidens Danmark og keynesianismen inddrager en helt ny debattør, som ikke er historiker, skyldes det tre forhold. For det første er debattøren Jacob Torfing¹⁷⁸ inspirator og tværfaglig (politologisk) legitimation for den ene af de hidtil behandlede forfattere, Klaus Petersen¹⁷⁹. For det andet benytter Torfing en anden af disse forfattere, Morten Thing, som central reference for tolkningen af det historiske stof.¹⁸⁰ For det tredje er Torfings tekst eksemplarisk til at vise både, hvorledes tilsyneladende historiske “fakta” (anførselstegnene angiver, at fakta har den særlige status, som gives når det er

¹⁷⁷ Dalgård, Ved demokratiets ... op. cit. s. 115. Mytologi -betegnelsen citeres med tilslutning s. 117.

¹⁷⁸ Jacob Torfing, Velfærdsstatens ideologisering, Research Paper, Department of Social Sciences, Roskilde University, no 2/1999. Så vidt jeg umiddelbart kan se, er teksten her identisk med kapitlet med samme navn in: Torben Bech Dyrberg, Allan Dreyer Hansen og Jacob Torfing, (red.) Diskursteorien på arbejde. Roskilde universitetsforlag, Roskilde 2000,

¹⁷⁹ Klaus Petersen, f.eks. Om formuleringen af op. cit. s. 63

¹⁸⁰ Morten Thing, Af velfærdsstatens tilblivelseshistorie op. cit.

faghistorikere, der har produceret dem) siver over i andre videnskabsdiscipliner, hvor de kommer til at danne en bund for alskens "luftig" teoretiseren (anførselstegnene angiver at teorielementerne mangler konkret (og principielt jvf. nedenfor) empirisk fundament.) Og samtidig rejser teksten nogle metodiske problemer, som er afgørende for den type samtidshistorie, der har været diskuteret på de foregående sider. Skarpheden i kritikens tonefald skyldes således ikke en tilfældig efter min vurdering mangelfuld artikel, dem kan vi alle komme til at lave, men at dens grundstandpunkt er udbredt.

Torfings tekst giver en komprimeret fremstilling af en diskursanalytisk undersøgelse af begrebet velfærdsstat i en dansk sammenhæng. Det er en kort og lærebogsagtig indføring i en diskursanalytik med støtte hos Foucault og Laclau. Da jeg har behandlet denne type analyse andet steds, skal jeg her kun understrege, at Torfing end ikke bestræber sig på at svare på sin egen kritiske opsummering af begge de nævnte forfattere: Hvorledes udpeges de berygtede "monumenter" til analyse, når nu alle andre metodiske standpunkter fejles væk uden andre argumenter end henvisningen til, at Foucault har dømt dem ubrugelige.¹⁸¹ Afvisning af den hermeneutiske, positivistiske, historiske og den retoriske analysestrategi skaber imidlertid et enormt problem: "Analysen sigter snarere (end de nævnte strategier NB) mod at afdække de diskursive operationer, der producerer en bestemt diskursivering af i dette tilfælde velfærdsstaten" og lidt senere "Vi skal analysere tekster inden for en bestemt diskurs. Som nævnt ovenfor er det særligt den socialdemokratiske velfærdsdiskurs i 1950'erne og 1960'erne, der vil blive fokuseret på."¹⁸² Hvorfra dukker det op, at der er en bestemt diskursivering af velfærdsstaten i halvtredserne? Og hvorfra ved vi, at der er en bestemt diskurs, og at den er socialdemokratisk, når det huskes, at Torfing lige har kasseret historiske og positivistiske analyser. Hvordan forhindrer Torfing sig selv i at læse sine forhåndsopfattelser og fordomme ind i teksterne? Torfings tekst forholder sig ikke til, om de centrale "monumenter", som på magisk vis og under påberåbelse af salig Foucault dukker ud af historiens tåger, faktisk var ment som taktiske, ironiske eller

¹⁸¹ Torfing, op. cit. s. 11. Jeg har diskuteret diskursanalysens kildeanvendelse mm. i *Institutionel historieteorie og diskursanalyse - om at fange diskursen eller være diskursens fange in: Bredsdorff, Om studiet af forvaltningen*, Skriftserie fra Roskilde Universitetsbibliotek nr. 27, Roskilde 1998 s. 45-84. Det er primært en kritik af Niels Åkerstrøm Andersen, som Torfing citerer med tilslutning uden at tage hensyn til hans metodeovervejelser, som er langt mere interessante og konsekvent anvendte end Torfings.

¹⁸² Ibid.

kontrære udspil, eller om monumenterne modsiges eller sættes uden for diskursen før eller efter af andre kendte eller ukendte dokumenter/tekster (f.eks. internt cirkulerende dokumenter jvf. Erik Ib Schmidts vurdering af den slags kilder ovenfor).

Jeg skal ikke gøre meget ud af anvendelsen af Laclaus centrale begreb 'empty signifier', men blot understrege, at Torfing på den ene side fortæller, at velfærdsstatsbegrebet bestemt ikke er tomt, men tværtimod indgår som en del i de konservatives og de liberales kritik af socialdemokratiet i halvtredsernes begyndelse, og på den anden side hævder, at termen i starten er "fuldstændig indholdstom".¹⁸³ Ved at bruge dette begreb undgår Torfing at beskæftige sig med det, der overhovedet står til undersøgelse: Hvorledes sker denne erobring af modpartens begreb. Hos den af Torfing citerede Henning Friis kan "erobningsprocessen" iagttages i perioden mellem medio 1956 og ultimo 1958.¹⁸⁴ Det er formodentlig også muligt for de fleste andre aktørers vedkommende, men det forudsætter, at deres input til samtidens voldsomme transformation af den politiske ideologi ikke skæres væk ved postmoderne ubestemmelige begreber som monumenter og signifiers. Et enkelt yderligere eksempel blandt mange skal her vise problemerne i Torfings analyse:

"Socialdemokraterne kæmper for at artikulere velfærdsstaten som et positivt formuleret politiske projekt, men de har ikke nogen præcis forestilling om, hvad velfærdsstaten er for noget. Det illustreres ved, at også Friis melder sig blandt kritikerne af velfærdsstaten."¹⁸⁵

Det hævdes her uden antydning af argumenter, at socialdemokraterne ønsker velfærdsstatsbegrebet defineret positivt. Det er netop hvad der skal vises ikke forudsættes. Herefter hævder Torfing, at socialdemokraterne trods dette ønske ikke har en præcis opfattelse af indholdet. Dette sidste standpunkt har i modsætning til det første god basis i kilderne. Men det kunne skyldes, at de slet ikke på dette tidspunkt beskæftiger sig med - endsige kæmper for - velfærdsstatens positivisering, eller at de som

¹⁸³ Op. cit. hhv. s. 15 og s. 6

¹⁸⁴ Embedsmandsstaten op. cit. s. 34. Der er langt fra tale om nogen færdig analyse, men en præcisering af kompleksiteten i begrebshistorien, som Torfing synes at overse.

¹⁸⁵ Torfing, Velfærdsstaten op. cit. s. 15

socialdemokraten Friis faktisk var modstandere af den velfærdsstat som var til diskussion. (At bruge Friis' kritik som eksempel (det eneste nævnte) på socialdemokratisk rådvildhed er en ret avanceret retorisk figur for at sige det eufemistisk). Eller måske kan socialdemokraterne se de gode kort for en kritik af den socialdemokratiske politik, Poul Møller siden i hvert fald 1951 sad med og jævnlige spillede ud. Der er mange andre muligheder - historien er som nævnt ikke skrevet endnu. Og den bliver heller ikke skrevet i den sidste del af Torfings analyse, hvor endnu to "monumentaler" fra tressernes begyndelse trækkes op af hatten. Det skal dog ikke tages op her.

Som nævnt er der en del henvisninger til Morten Things arbejde. Det starter med en henvisning til Brunnsvik-møderne, hvor det er lidt usikkert om henvisningen gælder begge de følgende sætninger. Den første sætning lyder: ... "Brunnsvik-møderne i Sverige, hvor især den svenske reception af Keynes og Beveridge blev diskuteret." Uanset at sætningen "især den svenske reception af Keynes" ikke står hos Thing - hverken direkte eller indirekte - er sætningens indhold som vist simpelthen forkert. Med mindre Torfing sidder inde med nye dokumenter. Hverken Keynes og slet ikke Beveridge, hvis indsats fandt sted 3 år efter 30'ernes Brunnsvik-møder, spillede nogen rolle i diskussionerne.¹⁸⁶ Næste sætning siger, at møderne blev brugt af "de socialistiske økonomer" til at forsøge at overbevise fagforeningsfolk "om mulighederne i den nye reformpolitik."¹⁸⁷ Så vidt jeg kan se, er der heller ikke her tale om citat fra Thing, men bortset fra det, er sætningen forkert. Alene formuleringen viser det: Ved Brunnsvik-møderne i 36 og 37 var der ingen reformpolitik at agitere for og de danske økonomer var iflg. Thing mildt sagt ikke betaget af den svenske "kohandelspolitik." Bl.a. Henning Friis udtalte sig meget kritisk om sagen. Man kan mene, at mødet i december 1945 var et sådant forsøg. Jeg har under kritikken af Thing forsøgt at argumentere imod dette bl.a. med henvisning til Erik Ib Schmidts' indlæg. Og Torfing føjer intet til.

¹⁸⁶ Vi ved indtil videre ikke noget om mødet i 1939. På mødet i 1945 gælder det samme som for møderne '36 og '37 - de to herrer var ikke centrale i nogen forstand.

¹⁸⁷ Op. cit. s. 13

Efter at have fremlagt den historiske baggrund er der frit løb mod mål, og et par sætninger efter introduceres “det fordistiske kompromis” og en “keynesiansk efterspørgselsstyring” uden antydning af referencer, men alt sammen summeret op i en karakteristisk sætning:

“Denne diskursive kobling mellem det fordistiske kompromis og keynesianismen og beveridgeanismen blev senere finpudset i det såkaldte produktivitetsudvalg, der blev nedsat i 1949.”¹⁸⁸

Ordet “finpudset” er en perle, der signalerer, at selve kendsgerningen nu er etableret, og at kun detaljerne mangler. Det følges op med en konstatering af, at Brunnsvik-møderne og de socialistiske økonomer satte sig “tydelige spor” i Fremtidens Danmark.¹⁸⁹ Det er som vist også forkert. Og Torfing føjer intet til. Med den begyndelse Torfing har lavet, er det derfor klart, at den ene af de tre centrale målsætninger i Fremtidens Danmark er “keynesiansk konjunkturpolitik”.¹⁹⁰ Her er der heller ingen anstrengelser for at eftervise postulaterne - end ikke til de oven for nævnte historikere - men der optræder en pudsig formulering i afvisningen af, at den traditionelle socialdemokratiske ideverden er interessant at inddrage i diskussionen: Hverken programmets forslag om “socialiseringer eller det industrielle demokrati gennemføres politisk”, hedder det samme sted. Det er tilsyneladende argumentet for ikke at spille mere krudt på det i samtiden udråbte hovedpunkt i programmet. Men kan man så også slutte, at hvis keynesianismen faktisk ikke blev til aktuel økonomisk politik, hvad alt tyder på er tilfældet, så er keynesianske tanker uden betydning? Med sin bemærkning viser Torfing sin manglende viden eller interesse for den modsætning internt i partiet og fagbevægelsen, som producerer kampene de næste 10 år, og som fører til socialdemokratiets nye kurs - altså netop det som postuleres som objektet for velfærdsstatsundersøgelsen..

¹⁸⁸ Ibid.

¹⁸⁹ Ibid. Det fordistiske kompromis, som angiveligt består af, at arbejderne skal “acceptere ny teknologi og højere produktivitet til gengæld for højere realløn” ibid. er endnu en anakronisme eller en tilbageprojicering af et historisk set meningsløst begreb på en tidsperiode (finpudsning i 1949), hvor denne afgørende argumentation fra dele af fagbevægelsens top var midt i sin afgørende styrkeprøve. Det er langt fra sikkert, at det er meningsfyldt at sætte lighedstegn mellem keynesianisme og forestillingerne om permanent **vækst**. Vækstbegrebets historie er heller ikke skrevet endnu.

¹⁹⁰ Ibid.

Forvirringen bliver total, når Torfing korrekt gør opmærksom på, at ordet velfærdsstat ikke optræder i Fremtidens Danmark (og heller ikke i de to næste programmer) men retrospektivt hævder at kunne se, at programmet "... (anbefaler) således en form for velfærdsstatspolitik 'avant la lettre'".¹⁹¹ Begrundelsen er, at der blot er tale om, at den af Torfing postulerede eksistens af "blandingen af keynesianske, beveridgeanske og fordistiske målsætninger endnu ikke (har) nogen samlet betegnelse"¹⁹². Nej ikke alene har de ingen samlet betegnelse, blandingen er i bedste fald udokumenteret snak, som i sit ordvalg antyder en historisk relevans, som ikke er og heller ikke efter min opfattelse kan dokumenteres. Derimod har Fremtidens Danmarks programmatisk blanding af socialistiske økonomers inddragelse af Myrdal og krigsøkonomiens nye styringsredskaber i den gamle "hilferdingske" suppegryde et navn: Moderne demokratisk socialisme. Det er det "navn" eller signifier, de næste 10-15 år går med at nedbryde og erstatte. Fonsmark anfører, at Ivar Nørgård så sent som i 1960 endnu ikke ved, om han vil give slip på den moderne demokratiske socialisme til fordel for velfærdsstaten.¹⁹³

Jørgen Paldams artikel 'Den demokratiske socialismes målsætning' fra Tidehverv og Samfundsorden fra 1954 er næste skridt i analysen. I modsætning til de to senere monumenter, der fremdrages helt uden argumenter, argumenteres der her for at gøre den til "monument" via en henvisning til Morten Thins referat af Erik Ib Schmidts' vurdering af bogen som central.¹⁹⁴ Dette forekommer meget bemærkelsesværdigt set i

¹⁹¹ Ibid. Det er karakteristisk for Torfings tilgang til hele problemstillingen - venligt kunne man kalde det fugleperspektivet, dvs. det hele set oppe fra - at han igen uden argumentation skriver, "at det mest bemærkelsesværdige (ved Fremtidens Danmark NB) er at betegnelsen velfærdsstat ikke anvendes". Det er ikke bare forkert det er i bogstaveligste forstand uden mening. Det er lige så bemærkelsesværdigt, at ordet 'kold krig' ikke optræder. Det havde i sandhed været bemærkelsesværdigt, hvis ordet havde optrådt.

¹⁹² Ibid. Igen må det fastholdes, at både sprogligt og indholdsmæssigt gælder det mange andre sammensætninger af ord, som ikke får nogen samlet betegnelse. Men formuleringen underforstår som en kendsgerning, at denne samlede betegnelse senere bliver til noget. Det skal ikke underforstås, det skal vises.

¹⁹³ Henning Fonsmark, Historien om den danske utopi, Gyldendal, Kbh. 1990 s. 173. Hele afsnittet om "Velfærdsdemokratiet" s. 147-200 er stadig langt mere inspirerende og provokerende diskursanalyse af velfærdsstatsbegrebet (og netop ikke velfærdsstatens) tilblivelse end nogen anden fremstilling jeg har set. Fonsmark ville formodentlig brække sig af grin over at blive kaldt diskursanalytiker. Undskyld. Men begrebets egentlige historie står stadig tilbage at skrive.

¹⁹⁴ Torfing, Velfærdsstaten op. cit. s. 14

forhold til bemærkningerne i metodeafsnittet om valg af tekster til monumenter.¹⁹⁵ Torfing gør sig ingen yderligere overvejelser over sit valg. Derimod ville f.eks. Paldams bog fra 1952, "Planlægning for velfærd" måske kvalificere sig ud fra diskursanalysens egne tågede formler for "centralitet", dvs. hvor mange gange andre tekster refererer en bestemt tekst.

Paldam citeres for den kendte afslappede sætning om navngivningen af det nye samfundsmål "demokratisk socialisme", "velfærdsstat" eller "rammeøkonomi". Herefter tolker Torfing den manglende navngivningsinteresse således, at velfærdsstaten "indskrives i en ækvivalenskæde med "rammeøkonomi" og ikke mindst demokratisk socialisme" hvorved velfærdsstaten "italesættes".¹⁹⁶ Problemet er, ihukommende Erik Ib Schmidts' svar til socialismens kritikere på Brunnsvik-mødet i 1945 med dets hånlige karakteristik af rammeøkonomi, om det faktisk er "rammeøkonomi", der inddrages og italesættes. Måske inddrages velfærdsstaten som en skjult reference/finte til de konservatives forsøg på at anvende velfærdsstatsbegrebet kritisk mod socialdemokraterne. Torfing synes overhovedet ikke at overveje det. En henvisning til Paldams entydige nybestemmelse af begrebet rammeøkonomi fra 1952 (Planlægning for velfærd) og en undersøgelse af om, der stadig stod strid om begrebet, og at der derfor er tale om en polemik, ville have hjulpet på troværdigheden af Torfings fortælling. For i og med ækvivalenskædebegrebet centrale stilling hos Torfing bliver de enkelte begrebers historie meget vigtig. Her er der tale om tre "dynamiske" begreber, hvoraf rammeøkonomi og velfærdsstat har meget usikre betydningsindhold i perioden fra '45-54.

Men for en diskursanalytik er det desuden et problem, at den ikke opfanger, at der også kan være tale om et traditionelt idiom-agtigt ordspil, som ikke nødvendigvis skal tages for pålydende, men hvis centrale budskab er pragmatismen, resultaterne, levefoden, med andre ord: Vi er reformister. Gennem at vise, at man ikke hænger sig i formelle betegnelser, hvorefter man nævner tre til lejligheden fundne tilsyneladende ækvivalenter, kan man befri sig for at blive involveret/engageret og samtidig markere

¹⁹⁵ Op. cit. S. 11 f.

¹⁹⁶ Op. cit. s. 14

distance til de mere radikale eller doktrinære kræfter. I de tekster jeg har brugt i denne lille bog er jeg umiddelbart stødt på et tilfælde af denne sprogbrug i selveste Fremtidens Danmark, et hos Krag og et hos Hedtoft begge fra 1946 og et fra Friis fra 1954. Enhver der har arbejdet med socialdemokratiets historie ved, at der formodentlig er langt flere i perioden - men 4 eksempler fra centrale aktører må række indtil modspillet bliver mere kvalificeret. Måske er betydningen af de faste vendinger fra 1945-46, hvor alt skulle glattes ud i forhold til DKP, anderledes i 1954? Måske er der tale om en epokegørende række af historisk nye ækvivalenter. Problemet er, at Torfing blot konstaterer en ækvivalenskæde ud af den blå luft. Det forbliver en kæde af tilfældige ord trods metodeafsnittets diskurs-politisk korrekte, men helt uforpligtende bemærkninger om "ubemærkede, subtile sprogspil, hvor mening dis- og reartikuleres."¹⁹⁷

Torfing overvejer heller ikke, hvorledes hans egen konstatering af brugen af velfærdsstatsbegrebet i munden på f.eks. Poul Møller fra de konservative, som må give det en mildest talt tvetydig valens, harmonerer med, at dette begreb samlet kan få en højere positiv værdi ved at blive koblet til et andet usikkert og i al fald "ny-omvendt ord" som rammeøkonomi, der lige som hele Paldams bog og artikel har karakter af forsøgsvist nybrud og derfor ikke uargumenteret kan forsynes med megen pondus.

Men da der nu tilsyneladende er ført bevis nok af kedelig historisk karakter, kan de luftige ideer skifte sprogdragt til dramatisk præsens, og det, som i bedste fald skulle være starten på en vigtig undersøgelse, er allerede på forhånd et empirisk faktum (Dvs. noget der kan refereres til og som andre kan observere). Det er et skoleeksempel på the noble art of constructing scientific facts (det er formodentlig i disse postmoderne tider nødvendigt at præcisere, at det her er ment som en kritik):

"Kort og godt: så fremstår velfærdsstaten som betegnelsen på et politisk projekt, der kan genskabe det tabte samfundsmæssige fællesskab. (den sidste omtalte kilde er stadigvæk Paldam, 1954 NB) Velfærdsstaten er navnet på en ny pragmatisk politik, der bygger på ideer fra Keynes og Beveridge".¹⁹⁸

¹⁹⁷ Op. cit. s. 12

¹⁹⁸ Ibid.

Det er ikke blot udokumenteret i enestående grad, det er også forkert. Man mærker hensigten og bliver forstemt, når den socialdemokratiske bevægelses ideer ikke engang skal nævnes som en af ingredienserne i dette pragmatiske projekt: Alle strukturelle modsætninger og tvetydigheder, alle konkrete historiske institutioner og udviklinger fjernes ved at lægge nogle almene begreber ned over et pseudo-historisk landskab, som er så tilpas overfladisk og arbitrært beskrevet, at begreberne synes at passe til og samtidig at blive bekræftet ved de ”historiske” referencer.

”Rent historisk blev kimene til socialdemokratiets omvendelse fra socialisme til velfærdsstat lagt af en række socialistiske økonomer fra Danmark, Norge og Sverige. De fik efterhånden overbevist fagbevægelsen og partitoppen om vækst- og velfærdspolitikens lyksaligheder og politiske potentialer.”¹⁹⁹

Rent historisk er det forkert. Det er hverken sandsynliggjort, at det var socialistiske økonomer, der overbeviste toppen om noget som helst, heller ikke, at de af dem, der blev en del af toppen tænkte som økonomer, endsige som socialister eller keynesianere. Det er endelig ikke vist - men derimod hyppigt postuleret - hvilken sammenhæng, der skulle være mellem keynesianismen og velfærdsstatens etablering. Rent socialvidenskabeligt er udsagnet i bedste fald en uproduktiv måde at forholde sig til det stof, man gerne vil garnere sine teoretiske overvejelser med. Der må i det mindste indgå nogle overvejelser over om begreberne ”possess a dimension, that makes them applicable to entities or processes in the past – not by principle but by actual fact.”²⁰⁰ Det fremgår af en udvidet udgave af Torfings metodologiske overvejelser, at sådanne krav eller krav om kontrollerbar dokumentation for påstande om en gruppe aktørers overbevisningskraft og magt tilhører det præmoderne eller senmoderne overdrev. Det er derfor værd at afslutte hele denne fodnote- og dokumentbefængte kritik

¹⁹⁹ Op. cit. S. 7

²⁰⁰ Thorsten Nybom, The swedish social democratic state in a tradition of peaceful revolution in: Due-Nielsen et al. (ed.) Konflikt og samarbejde, Festskrift til Carl-Axel Gemzell, Museum Tusculanum, Kbh. 1993 s. 305-335, her s. 308. Artiklen fremhæves her, ikke fordi jeg er enig med Nybom i alle hans vurderinger, men fordi den gør sig nogle klare og krigeriske overvejelser over brugen af historisk materiale som illustration til luftige politologiske generaliseringer om den socialdemokratiske velfærdsstat. I en tidligere version afviser Nybom med henvisning til Myrdal direkte, at Keynesian Economics skulle være en del af grundlaget for den svenske model og lægger vægten på analysen af institutionaliseringsprocessen af klasse- og interessekonflikter under ledelse af en politisk og administrativt ”kompetent” og stærk politisk arbejderbevægelse, Den socialdemokratiske stat - eksemplet Sverige in: Nytt norsk tidsskrift, 1/1988 s. 24-38 her s. 30.

med et langt citat fra diskursteoretikernes egne metodeovervejelser over den såkaldte monumentudvælgelse:

“Når vi taler om tekster som en del af en større diskurs, er det for at kunne få viden om diskursen ved at læse de forskellige tekster. Principielt skal vi læse alle teksterne inden for diskursen for at kunne give en righoldig, tyk og detaljeret beskrivelse af den. Det betyder dog at empiridøden er nært forestående. Hvis man ikke er så heldig at have oceaner af tid, eller er forsynet med flere hårdtarbejdende assistenter, er opgaven uoverkommelig. Derfor må man vælge. Men hvordan sikrer man sig, at tekstudvalget er repræsentativt, eller i hvert fald at det er nogle vigtige tekster?. Foucault havde et meget kontant svar. Han sagde, at han startede med at spørge fagbibliotekaren om, hvad der var at kigge på. ...”²⁰¹

Mit spontane svar som fagreferent på det foucaultske spørgsmål ville være noget i stil med: Start med Wium og konsorter og trods i første omgang truslen fra empiridøden - den er for Torfings vedkommende alligevel helt akademisk. Lidt risiko burde man være villig til at løbe, taget i betragtning, at formålet er et så vigtigt som at udsige noget om grundlaget for efterkrigstidens samfundsudvikling. Men jeg ved, at spørgsmålet “repræsentativitet” er rent formelt. Det fremgår tydeligt af forsættelsen af citatet, at det vil betyde alt for meget arbejde, og at man må skyde forskellige “genveje”²⁰² for at komme til det interessante. Hvad dette er, fortaber sig dog - det synes både at være aktørernes intentioners med det, de skriver, og ikke at være deres intentioner:

“Når vi har valgt en række centrale tekster, skal de læses. Men hvordan læser vi tekster? Her er det vigtigt at bide mærke i, at diskursteorien afskriver dybdeperspektivet til fordel for et fladt perspektiv. **Teksten er ikke et vidnesbyrd om en intention eller en mening, en virkelighed eller en samtid, der ligger bag teksten**, og som konstituerer dens sandhed, som vi så skal finde frem til. Der er kun tekstlige flader, og på disse er der indskrevet en lang række intentioner, meninger, virkeligheder og samtid. Vi skal læse teksterne som monumenter for alle disse ting. Det, der er skrevet ind i de tekstlige monumenter, **dokumenterer ikke noget uden for dem selv, men rummer den sandhed og virkelighed, som bestemte aktører har talt, tænkt og handlet på et bestemt tidspunkt og sted.**”²⁰³

²⁰¹ Torben Bech Dyrberg, Allan Dreyer Hansen og Jacob Torfing, Metodiske refleksioner in: Samme (red.) Diskursteorien på arbejde. Roskilde universitetsforlag, Roskilde 2000, s. 325, min understregning. Overvejelserne fortsætter på samme causerende og uforpligtende måde over mange sider.

²⁰² Ibid.

²⁰³ Op. cit. s. 325 f. mine understregninger. Formålet med at referere dette udførligt er at understrege, at her er der ikke tale om forskelle mellem faglige traditioner eller discipliner eksempelvis historie og politologi diskussionen om aktørernes intentioner og mening-i-handlingen er fælles stof. Og i denne version er der i bedste fald tale om en fundamental usikkerhed på meningen med at lave videnskabeligt

Netop arbejdet med aktørernes egen sandhed, hvad de talte, tænkte, handlede og skrev, forudsætter alt det arbejde, hele den kontekstanalyse og samtidsforståelse, som diskursanalysen forsøger at skyde genveje gennem. Lige så lidt som nogen ved deres fulde fem kan påstå, at et eller flere dokumenter konstituerer **sandheden** om en epoke, diskurs eller et forløb, ligeså meningsløst er det forlods at messe, at ingen dokumenter dokumenterer noget som helst uden for sig selv. Det sidste ville kun være meningsfyldt, hvis forfatteren til dokumentet ingen relationer overhovedet havde til sin sociale omverden. Paldams bog fra 1952 er formodentlig godkendt i detaljer af Arbejderbevægelsens Erhvervsråds forretningsudvalg, kapitel for kapitel. Her sad det meste af den socialdemokratiske top. Det er vanskeligt at se, at denne bog ikke dokumenterer noget uden for den på titelbladet angivne forfatters egen intention, og at den ikke på en eller anden måde dokumenterer noget andet end hans ikke på denne omhyggelige måde godkendte artikel fra bogen i 1954.²⁰⁴ Torfings bemærkning om, at Paldams artikel fra 1954 var vigtig for samtiden, viser, at disse relationer uden for teksten eksisterer, og at det derfor er meningsløst forlods at hævde, at de ingen betydning har. Det skal først vises. Hele dette vigtige problem kan ikke besværges væk ved at hævde, at man anlægger et "fladt perspektiv". Dette perspektiv synes mest brugt til at forhindre kritik i at nå frem til diskursanalytikeren.

Skriv gerne for mig på politologisk, at der har eksisteret et fordristisk, keynesiansk, ja endog beveridgeansk kompromis og diskurs eller, at månen er lavet af en grøn ost. Det er en holdning man kan indtage. Det problematiske for samfundsvidenskabelig samtale eller arbejde sker, når skribenten - med skjult reverens til den videnskabstradition, han tilsyneladende kritiserer - forsøger at stive holdningen af med et korset af tilfældige årstal og pseudohistoriske referencer til forefaldne tekster uden kontekst og til monumenter uden anden basis end sin ligeså tilfældige smag eller øjeblikkelige vidensniveau.

arbejde, anything goes. I værste fald legitimerer denne type tågesnak den letfærdige omgang med det historiske stof.

5. Drømmen om i morgen

Hele debatten om velfærdsstatens åndelige ophav er belastet af anakronismer og slette abstraktioner. Dette gælder især, når også socialdemokratiets dramatiske politiske og teoretiske udvikling i efterkrigsårene og halvtredsernes begyndelse inddrages. Derfor kan denne kritiske gennemgang af centrale bidragydere til forskningen ikke afsluttes men kun holde en pause, mens mere nødvendigt arbejde foregår.

Hvis man er træt af fodnoter og kildestudier, men alligevel gerne vil i gang, kunne man (et råd fra den foucaultske fagbibliotekar) se en film. Filmen sætter fokus på ambivalensen i den store sociale bevægelse, der har præget dette århundrede. Der er tale om Socialdemokratiets propaganda-film om sit efterkrigsprogram, skrevet og optaget i sommeren/efteråret 1945. Filmen hedder *Drømmen om i morgen*, en film om Fremtidens Danmark. Produceret af Socialdemokratisk forbund, optaget af Arbejdernes Oplysningsforbunds filmcentral. Manuskript Harald Engberg, Poul Hansen, "Jonas" m.fl., Fotografi Arne Jensen. Dekoration Erik Aaes, Musik Sven Gyldmark, Sangtekster Oskar Hansen. Medvirkende bl.a. Bendt Rothe, Karin Hasselbalch og Elith Foss. Instruktion Peter Lind.

Engberg havde været lærer på Esbjerg Højskole og før krigen skrevet en bog om film, Poul Hansen var tidligere formand for DSU og en af H.C.Hansen protegeer og i redaktionen af Socialdemokratiske Noter. Jonas var et kunstnernavn for Ernst Johansen, "daglig causeur" i Socialdemokraten og revyforfatter. I tidsskriftet *Socialisten* er der en meddelelse om, at en "ny partifilm, der skal bruges i valgkampen" er under optagelse. Filmen meldes færdig omkring 1. oktober.²⁰⁵ I Dansk filmleksikon står lakonisk "Filmen færdiggjort men henlagt". Den er formodentlig aldrig blevet spillet. Filmens historie er endnu ikke skrevet. Men det forekommer sandsynligt, at det er politiske beslutninger, der ligger bag både bevilling og censur på filmen. Det første er i denne sammenhæng mest interessant. Filmen er en kort romantisk skildring af det

²⁰⁴ Oplysningen om denne godkendelsesprocedure og grundige diskussion er givet af Henry Grünbaum i interview 3. 2. 2000. Grünbaums kommentar på mødet til spørgsmålet om , hvad man skulle kalde bogen, var karakteristisk for tvetydigheden i den socialdemokratiske bevægelse: Farvel til socialismen.

fremtidssamfund anno 1960-65, hvor Fremtidens Danmark er virkeliggjort. Det er en hæsblæsende, optimistisk hymne til teknologien, videnskaben og den socialistiske vision, hvor mennesket har magten over maskinen og ikke omvendt, som jeg sjældent har set magen til i en dansk sammenhæng.²⁰⁶ I fremvisningen af kæresteparrets nye lejlighed siges det, at der er sollys og også plads til børn, hvis der er nogen. "Men den side af sagen er dog stadig overladt til det private initiativ". Det er vel overflødigt at sige, at der ikke nævnes eet ord om Keynes.

Det faktum, at filmen ikke blev brugt men stoppet siger kun noget om, at så bogstaveligt skulle man ikke tage programmet sent på efteråret 1945. Det siger naturligvis ikke noget om, at censorerne var keynesianere.

Litteratur

Amoroso Bruno (red.): Keynes i dag, Forlaget samfundsøkonomi og planlægning . Roskilde Universitetscenter, 2. Udg. 1994

Andersen, Ellen og Niels-Henrik Topp: The first Danish empirical model in: Economic essays in Honour of Jørgen H. Gelting, Tillægsnummer til Nationaløkonomisk tidsskrift 1982

Beckman, Svante under medverkan av Hans Chr. Johansen, Francis Sejersted, Henri J. Vartiainen: Ekonomisk politik och teori i Norden under mellankrigstiden in: Kriser og krispolitik i Norden under mellankrigstiden, Nordiska historikermötet i Uppsala 1974, Mötesrapport, Uppsala 1974 s. 27-70.

Berg, Chr. , Niels Ole Finnemann, Hans-Jørgen Schanz og Lars Torpe: Efterskrift til Christoph Deutschmann, Venstrekeynesianismen, Modtryk, Århus 1975

Beveridge, William: Sammendrag af betænkningen Fuld beskæftigelse i et frit samfund, oversat af Poul Dam, Samlerens forlag 1946.

Booth, Alan: The "Keynesian revolution" in economic policy-making in: The economic history review, second series vol. 36 (1983) s. 103-123

Booth, Alan: Defining a "keynesian revolution" in: Economic History review vol. 37 s. 263-67.

Bredsdorff, Nils, Jens Brinch, Leif Hansen: Arbejderklassen og kapitalismen - om reformismens udviklingsbetingelser og om kapitalismeforståelse og politikudformning i arbejderbevægelsen in: Kurasje nr. 21, 1979 s. 5-115

²⁰⁵ Socialisten 42. årg. (1945) nr. 9, s. 149. Det hedder om filmen bl.a. "Et både realistisk og poetisk fremtidsperspektiv formet i smukke, morsomme og betagende scener, spundet sammen af en enkel handling."

²⁰⁶ Poul Hansen giver i 'Marchen til venstre' sig selv lov til en tilsvarende tur på "fantasiens vinger" over et par sider af samme romantiske type som filmens historie op.cit. s. 221 ff.

Bredsdorff, Nils: Forvaltningshistorie og forvaltningsvidenskab, FS & Phd. Thesis no 13/1998, Roskilde Universitetscenter

Bredsdorff, Nils: Embedsmandsstaten under ombrydning - økonomer, Keynesianere og rationaliseringseksperter i efterkrigsårenes centralforvaltning. Skriftserie fra Roskilde Universitetsbibliotek nr. 28, Roskilde 1999

Bredsdorff, Nils: Styring, koordinering og rationalisering - om den såkaldte keynesianske revolution i efterkrigsårenes centralforvaltning in: Arbejderhistorie nr. 1 1999 s. 1-22

Den britiske regerings Hvidbog om beskæftigelsespolitikken, et resume, Meddelelser fra generalsekretariatet for regeringens beskæftigelsesudvalg II, Kbh. 1945

Cairncross, Alec: Keynes and the planned economy in: A.P. Thirlwall (ed.) Keynes and the laissez-faire, The third Keynes-seminar held at the University of Kent at Canterbury 1976, London 1978

Cate, Thomas og L.E. Johnson: The economics of Keynes in: Thomas Cate et al. (eds.) An Encyclopedia of keynesian economics. Edward Elgar, Cheltenham 1997

Christiansen, Arne: Beveridgeplanen - en engelsk socialreform, Socialisten nr. 5 1943 s. 145-54

Christiansen, Niels Finn: Velfærdsstaten - et socialdemokratisk projekt in: Social kritik nr. 44 juni 1996

Dalgård, Niels: Ved demokratiets grænse, Demokratisering af arbejdslivet i Danmark 1919-94, SFAH, Kbh. 1995

Danmarks Langtidsprogram 1948/49-1952/53, Kbh. 1948 s. 71.

Danmarks nationalbudget 1950 og Supplement til Danmarks nationalbudget for året 1950, Oktober 1950

Dich, Jørgen S.: Socialpolitikens udviklingstendenser in: Nationaløkonomisk tidsskrift, 1938, s. 4-33

Dich, Jørgen S.: Mr. Keynes og inflationen in: Clarté, Organ for de socialistiske faggrupper, 5. årgang marts-april 1940 s. 18-20

Dimand, Robert: Keynesian revolution in: Encyclopedia of political economy (O'Hara ed.) Routledge, London

Dyrberg, Torben Bech: Allan Dreyer Hansen og Jacob Torfing, Metodiske refleksioner in: Samme (red.) Diskursteorien på arbejde. Roskilde universitetsforlag, Roskilde 2000

Eatwell, John: Keynesianism in: The new Palgrave , A dictionary of economics, Macmillan , London 1986

Fremtidens Danmark, Socialdemokratiets politik, Kbh. 1945

Friis, Henning: Beveridgeplanen in: Socialt Tidsskrift 20. årg. nr. 4 (april 1944)

Grünbaum, Henry: Referat af William H. Beveridge, Fuld beskæftigelse i et frit samfund, udarbejdet i Stockholm i februar 1945 som udsendelse nr. 23, Rigsarkivet og ABA.

Grünbaum, Henry: Beklageligt, det ikke blev fulgt op in: Verdens gang 5. årg. (1951) Nr. 1 s. 14-15

Grünbaum, Henry: Hvilken rolle har keynesiansk teori spillet ved tilrettelæggelsen af den økonomiske politik siden 2. Verdenskrig? In: Nationaløkonomisk tidsskrift 1983 nr. 3 s. 395-399

- Gustavsson, Bo: A perennial of doctrinal history: Keynes and the "Stockholm school", in: *Economy and history* vol 16 (1973) s. 114-128
- Hansen, Bent: Høj eller lav kapitalrente in: *Verdens gang* 1. årg. (1947) nr. 2 s. 90-93
- Hansen, Bent: Unemployment, Keynes and the Stockholm School in: *History of political economy* vol. 13 (1981) s. 256-277
- Hansen, Karin og Lars Torpe: *Socialdemokratiet og krisen*, Århus 1977
- Hedtoft, Hans: Den erhvervsøkonomiske politik in: *Vejen til demokrati og socialisme*, udg. af Arbejdernes Oplysningsforbund, Kbh. Marts 1946
- Hoffmann, Åge: Fremtidens Danmark - En analyse af Socialdemokratiets efterkrigsprogram, dets tilblivelse indhold og formål in: *Årbog for arbejderbevægelsens historie* 1993, s. 245-281.
- Hoffmann, Åge: Informations kronik d. 7.11.94
- Hoffmann, Åge: kommentar i Information 9.12.94
- Hoffmann, Åge: Debatindlæg i *Arbejderhistorie* nr. 1, 1996
- Jacobsen, Erhard: Demokratisk socialisme i praksis in: *Verdens gang* 4. årg. (1950) nr. 8 s. 351-358
- Jensen, Eiler: Fremtidens lønpolitik, foredrag på Brunnsvikmødet i december 1945, Erik Ib Schmidts arkiv
- Jespersen, Jesper: Keynes' vision in: Samme (red.) *Keynes' visioner*, Forlaget samfundsøkonomi og planlægning, Roskilde Universitetscenter, 1994 s. 38.
- Jespersen, Jesper: Keynes havde noget nyt at sige om pengeløn og budgetbalance in: *Økonomi og politik* nr. 2 1998
- Jespersen, Jesper: Keynesianisme in: *Den store danske encyklopædi*, Gyldendal, Kbh. 1998.
- Johansson, Alf: Oplæg til Brunnsvik-konferencen i december 1937, Erik Ib Schmidt private arkiv
- Krag, Jens Otto: Socialisering og økonomisk demokrati in: *Vejen til demokrati og socialisme*, udg. af Arbejdernes Oplysningsforbund, Kbh. Marts 1946
- Krag, Jens Otto: En ny økonomisk politik in: *Verdens gang* 1. årg. (1947) nr. 6 s. 241-246
- Krag, Jens Otto og P. Gersmann: *Krigsøkonomi og efterkrigsproblemer*, Det danske forlag, Kbh. 1944
- Landreth, Harry og Donna Landreth: Keynesianism in America in: Thomas Cate et al. (eds.) *An Encyclopedia of keynesian economics*, Edward Elgar, Cheltenham 1997
- Laursen, Svend: Fra ligevægtsteori til konjunkturanalyse in: *Nationaløkonomisk tidsskrift* 1938 s. 374-399.
- Myrdal, Gunnar: Kontant eller in natura i socialpolitikken in: *Nationaløkonomisk tidsskrift* 1938 s. 69-91
- Myrdal Gunnar: Konjunktur och offentlig hushållning (1933) in: *Vägvisare - texter av Gunnar Myrdal, urval och kommentarer av Örjan Appelquist och Stellan Andersson*, Nordstedts, Stekh. 1998
- Myrdal, Alva og Gunnar : *Kris i befolkningsfrågan*, 3. omarbejdede udgave, Bonniers, Stockholm 1935
- Nybom, Thorsten: Den socialdemokratiska staten - eksemplet Sverige in: *Nytt norsk tidsskrift*, 1/1988 s. 24-38

Nybom, Thorsten: The swedish social democratic state in a tradition of peaceful revolution in: Due-Nielsen et al. (ed.) *Konflikt og samarbejde*, Festskrift til Carl-Axel Gemzell, Museum Tusculanum, Kbh. 1993 s. 305-335

Nørgård, Ivar: Vi er enige om målene - men hvad med midlerne? *Verdens Gang* 5. årg. nr. 4, 1951 s. 121-127

Ohlin, Bertil: Det aktuella konjunkturläget och dess krav på den ekonomiska politiken in: *Forhandlingar vid elfte nordiska nationaløkonomiska mötet i Helsingfors 22.-24 august 1938*, Helsingfors 1938, s. 14-34..

Paldam, Jørgen: Genopbygningen kræver et regeringsskrifte in: *Verdens gang* (1947) 1. årg. nr. 3 s. 114-116

Paldam, Jørgen: En sag der skal løses ... *Verdens Gang* 5. årg. nr. 8, 1951 s. 301-306

Paldam, Jørgen: *Planlægning for velfærd*, Kbh. 1952

Paldam, Jørgen: Den demokratiske socialismes målsætning in: Krag (red.) *Tidehverv og samfundsorden*, Kbh. 1954

Petersen, Klaus: Om formuleringen af velfærdsstaten som politisk projekt i halvtredserne in: *Arbejderhistorie* 1996 nr. 4

Petersen, Klaus: Fra ekspansion til krise - udforskning af velfærdsstatens udvikling efter 1945 in: *Historisk tidsskrift* 1997 nr. 2 s. 356-375

Petersen, Klaus: *Legitimität und Krise, Die politische Geschichte des dänischen Wohlfartstaates*, Berlin Verlag Arno Spitz, Berlin 1998

Referat af William Beveridge, Fuld beskæftigelse i et frit samfund, Meddelelser fra Generalsekretariatet for regeringens beskæftigelsesudvalg nr. IV.

Schmidt, Erik Ib: Svar til socialismens kritikere, indlæg på Brunnsvikmødet december 1945 (Erik Ib Schmidts arkiv)

Schmidt, Erik Ib: indlæg ved Förhandlingar vid nordiskt nationalekonomiskt möte 20.-22. juni 1949, Stockh. 1949 s. 118-125.

Schmidt, Erik Ib: Hvor glider vi hen? in: *Verdens gang* 4. årg. (1950) nr. 8 s. 281-288

Slagstad, Rune: *De nationale strateger*, Pax forlag Oslo 1998

Socialdemokratiske noter, udgivet af Socialdemokratisk forbund, 16. årg. 1945 nr. 5

Stauning, Thorvald: *Nutidens Danmark - og fremtidens*. Foredrag på Roskilde Højskole, sommeren 1939, AOF 1939

Frank D. Steindl: Keynesian revolution in: Thomas Cate et al. (eds.) *An Encyclopedia of keynesian economics*, Edward Elgar, Cheltenham 1997

Thing, Morten: Af velfærdsstatens tilblivelseshistorie in *Social kritik* nr. 44 juni 1996

Topp, Niels-Henrik: *Udviklingen i de finanspolitiske ideer i Danmark 1930-45*, Jurist- og økonom forbundets forlag, Kbh. 1986.

Niels-Henrik Topp: *Dansk Finansforvaltning 1940-1950*, Arbejdspapir, Institut for statskundskab 1993/15

Torring, Jacob: Velfærdsstatens ideologisering, Research Paper, Department of Social Sciences, Roskilde University, no 2/1999

Weir, Margaret: Ideas and politics: The acceptance of keynesianism in Britain and the United States in: Peter A. Hall (ed.) the political power of economic ideas, Keynesianism across Nations, Princeton University press, Princeton 1989

Winch, Donald: Keynes, keynesianism and state intervention in: Peter A. Hall (ed.) The political power of economic ideas, Keynesianism across Nations, Princeton University Press, Princeton 1989

Wium Olsen, Niels: Jens Otto Krag og "Fremtidens Danmark" in: Historie, Jyske samlinger, Ny Række 19.1, 1991 s. 46-72.

Wium Olesen, Niels: kommentar i Information 18.11.94.

Wium Olesen, Niels: Fremtidens Danmark - tilbage på plads in: Arbejderhistorie nr. 1, 1995

Wium Olsen, Niels: Tillidskrisen, Socialdemokratisk politik mellem fortid og fremtid 1943-47 in: Henrik Dethlefsen og Henrik Lundbak (red.) Fra mellemkrigstid til efterkrigstid, Festskrift til Hans Kirschhoff og Henrik S. Nissen, Museum Tusculanum, Kbh. 1998, s. 585-628